

VIGILIA

1994 / 9

Ember és környezet

ENDREFFY ZOLTÁN, HUSZÁR ZSUZSANNA,
KARÁTSÓN GÁBOR, KARSAY ESZTER, KISS KÁROLY,
VÁRNAI JAKAB ÉS VÁSÁRHELYI TAMÁS ÍRÁSA

Beszélgetés McCarrick érsekkel

SZENNAY ANDRÁS: **Kérdések – válasz nélkül?**

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Világ-önzés	641
----------------	-------------	-----

AZ EMBER ÉS KÖRNYEZETE

VÁSÁRHELYI TAMÁS:	Élőlény az emberben	642
PETER MODLER:	Békében a természettel (<i>Gáspár Csaba László fordítása</i>)	647
KARSAY ESZTER:	A világkereszténység mozgásának iránya	654
KISS KÁROLY:	Az új közgazdaságtan körvonalai	664
HUSZÁR ZSUZSANNA:	A túlélés pedagógiájáról	671
KARÁTSON GÁBOR:	Az egy-ügyű Isten	674
ENDREFFY ZOLTÁN:	Dominium terrae: uralom vagy gondoskodás?	681
VÁRNAI JAKAB:	„Alávetve minden teremtménynek”	687
VASADI PÉTER:	Látogatás (<i>vers</i>)	691
BISZTRAY ÁDÁM:	Darázsfészek (<i>elbeszélés</i>)	692
PAUL CELAN:	Táj urnalényekkel... (<i>Schein Gábor fordítása</i>)	695

KORTÁRSUNK

POMOGÁTS BÉLA:	Avantgárd és romantika (Zalán Tibor verseiről)	696
ZALÁN TIBOR:	Kívül; Hasonlat; Pontkeresés (<i>versek</i>)	698

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Theodore McCarrick érsekkel	700
----------------	-----------------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

SZENNAY ANDRÁS:	Kérdések — válasz nélkül?	708
-----------------	---------------------------	-----

EGYHÁZ A VILÁGBAN

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Az egyház az egyetemeken	712
----------------	--------------------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	714
---	-----

Világ-önzés

Évek óta egyre ijedtebben élek. A világháború légiriadóit napjainkban a szmog-riadó meg az ózon-riadó váltotta fel. Eddig az emberek fenyegették egymást, most az ember által elpusztított természet fenyegeti pusztulással az embert. Jutok-e még levegőhöz holnap? Mikor fulladunk meg, pusztulunk el étlen-szomjan, mikor temet maga alá az általunk felhalmozott szeméttömeg?

Világméretű ökológiai katasztrófa fenyegeti az emberiséget, s nemigen van olyan pontja hazánknak vagy akár a Földnek, ahol bárki is tökéletesen védve volna az elpusztított-elszennyezett környezet ártalmaitól. Az ötvenes-hatvanas években, az atom- és a hidrogénbomba kifejlesztésével a Föld egésze elpusztíthatóvá vált. A hetvenes évek óta rá kellett ébrednünk: a természet technológiai érdekű kizsákmányolása immár gyógyíthatatlan pusztításokat okozott a Föld életfenntartó háztartásában. Az emberiség ma már kétszeresen is globális fenyegetettségben él: az atomháború gyorsabb, az öko-katasztrófa lassabb kiirtással fenyeget mindnyájunkat.

A tudományos-technikai haladás s annak ilyen fékezhetetlennek látszó felgyorsulása az európai civilizáció kétes értékű vívmánya. Vannak, akik e civilizáció egyik forrását, a kereszténységet vádolják, hiszen a Biblia embere „vette birtokába a Földet”. Kétségtelen: a kereszténység érdeme, hogy az ember szabadnak tudhatta magát, s a Teremtő megbízásából elindult a reá bízott világ meghódítására. De a teremtés emberi folytatásának kinyilatkoztatott eszméje nem vádolható semmi rosszal. Az ember az, aki rosszul bánt a reá bízott Földdel: nem gondos és felelős gazdája lett, hanem gondatlan és pökhendi kizsákmányolója. A környezetvédelem szempontjai ma segítik a teremtés teológiájának újragondolását is.

Hiba volna azonban az is, ha a növekvő veszélytudat bárkit is szembefordítana tudománnyal, technikával, haladással. Ma veszedelmes naivitás lenne a „vissza a természethez” ötletétől várni mindennek a megoldását, mint kétszáz évvel ezelőtt tették. Újra kell azonban gondolnunk a haladás értelmét, feltételeit és biztosítékait, a tudomány és a technika felelősségét, lehetőségét és határait. Romano Guardini, Konrad Lorenz és annyian mások az elmúlt évtizedekben gyakran figyelmeztettek: végvesélyhez vezethet, ha a technikai-tudományos fejlődést nem követi az ember erkölcsi felelősségtudatának növekedése.

Szent Pál szerint „az egész természet sóhajtozik és vajúdik”, várva Isten fiainak megnyilvánulását. Isten reánk bízta a teremtett világot. A bűnnel az ember nemcsak önmagának okozott kárt, hanem a természetnek is. Krisztus megváltása egyetemes — éppen az ember által részesül benne a természet is. „Új eget és új földet várunk” — s ezen már most is munkálkodnunk kell.

VÁSÁRHELYI TAMÁS

Élőlény az emberben

Született 1945-ben; biológus, a Természettudományi Múzeum főigazgató-helyettese. A zoológiai alap kutatásokon kívül elsősorban környezetvédelmi, környezetnevelési és közművelődési kérdésekkel foglalkozik.

„Állat az emberben” — ez túl drámai cím volna az íráshoz és a frázis negatív jelentését tolná előtérbe. Holott valóban erről lesz szó. Az állatot viszont most nem fenevadnak, dúvadnak tekintjük, hanem annak, ami: környezetétől függő, azzal állandó kölcsönhatásban álló élőlénynek. Ha megkíséreljük az embert is így tekinteni — nem feledkezve meg az állatoktól megkülönböztető jegyekről, de azokat egy-egy gondolat sor erejéig figyelmen kívül hagyva —, akkor emberlétünknek és az ezredvég környezeti problémáinak új megvilágítását kapjuk.

Mindenekelőtt azonban egy sarkalatos kérdésre kell válaszolni: kinek a környezete az, mi az a környezet, amelyért annyit aggodunk. Emberek lévén nemigen vagyunk képesek másért aggodni, mint saját fajunk környezetéért. Aggodunk persze az orangutánok, a cetek, a békák és a zuzmók környezetéért is. A szélsőségesen gondolkozó vagy fogalmazó környezetvédők amaz környezetét egyenesen jobban féltik. Ha hiszünk is nekik, a többség számára akkor is saját maga, rokonai, tágabb környezete, nemzete, az emberiség fennmaradása a fontos. Nincs ebben semmi önzés, semmi kárhoztatandó, beleillik a természet alapvető rendjébe. Azt viszont tudni kell, az orangutánok, a cetek, a békák, a zuzmók bonyolult összefüggésrendszerben vannak velünk, tehát értük is kell aggodnunk, ha magunkért aggodunk.

Mi a környezet?

És miből áll össze az ember környezete, amelyért aggodunk? Erre vonatkozóan egy saját — kíváncsiság vezérelte — vizsgálat eredményét szeretném felidézni. 222 személyt kérdeztünk meg arról, mi az öt legfontosabb dolog a környezetében. Az 1151 válasz közül legtöbb a levegőre, majd a vízre, az ételre és a társakra vonatkozott. És valóban: Legkevesebb ideig levegő nélkül bírjuk, azután víz, majd étel nélkül. Társak nélkül sem igen létezhetünk. A válaszok jelentős százaléka, mintegy egynegyede, a társadalmi környezet fogalmába illő tényezőt jelölt meg a legfontosabbak között. Bár a szociális szerveződésnek különféle fokozatai az állatvilágban is előfordulnak, egyetlen más faj egyedeinek sincs olyan erős kooperációja, mint az embernek. Kissé lélektelen ez a fogalmazás, egyébként szándékosan, mert az embert most mint az élőlények egyikét szemléljük.

1. Egyedi szinten

A biológia tudománya — ma úgy szoktuk osztályozni — három nagy szinten vizsgálja az életet. Az egyed alatti, az egyedi és az

egyedek fölötti szinten. Bár a környezetnek kétségkívül jelentős hatása van az egyed alatti szintre (például a molekuláris folyamatokra, a szervekre), a környezet változásaira adott válaszok a szervezet, az egyed szintjén alakulnak ki. Ezért mi sem szállunk le az egyedi szint alá, hanem azt vizsgáljuk egy példán, miként áll először kapcsolatban az emberegység a környezetével, és miféle ellentmondások feszülnek az egyedi lét és környezetünk megváltozása között.

A hőháztartás

Tekintsük át az ember hőháztartásának lényegesebb elemeit. Testünk — minthogy állandó testhőmérsékletű élőlények vagyunk — igyekszik saját hőmérsékletét állandó szinten tartani. Ez 1-2 Celsius fok pontossággal rendszerint sikerül is. Ha nem, betegségtünetek jelentkeznek és 5-10 fokos eltéréseknél a halál is beáll. Ha testünk tartósan hidegebb vagy melegebb környezetbe kerül, működésbe lépnek azok az idegrendszeri, hormonális és szervi mechanizmusok, amelyek fűtik (vacogás, „libabőr”) vagy hűtik (a bőr kipirulása, azon át fokozott hőleadás, izzadás) a testet. Ugyanezek a mechanizmusok más emlősfajoknál is megvannak, azokat is segítik, hogy különböző éghajlatú, hőmérsékletű területeken élhessenek. Nemigen van viszont más faj, amely a sarkvidékek jeges tájain és a trópusi nedves vagy a sivatagi száraz forróságban is életképes volna. Az egyes állatfajták általában ennél szűkebb határok közt mozgó élőhelyeken élnek, a mienknél kisebb területen elterjedtek. Ha elszigetelt egyedekként élnénk, az ember számára sem igen adatott volna más. Számunkra a kooperáció és az eszközhasználat — végső soron a társadalmi lét — teszi lehetővé, hogy bőrünk hőszabályozó képességét ruházattal fokozzuk, és körülményeinket épületekkel, hűtéssel, fűtéssel szabályozzuk az elviselhetőség, sőt a kellemesség irányába. (Azért a szélsőségekhez való alkalmazkodás fajunkban is megjelenik, gondoljunk például arra, hogy az eszkimók kisebb füle, orra nehezebben fagy le, amint-hogy a sarki rókának is kisebb füle van, mint hazai vagy még inkább sivatagi rokonának.) A szélsőséges körülmények azonban valószínűleg stresszt jelentenek az ott élők számára akkor is, ha nemzedékek hosszú sora óta élnek ott. Tehát fajunk képes a „meghódított”, extrém hőmérsékleti tartományokban élni, de kompromisszumok, áldozatok, stressz árán.

A napok ritmusa

Ugyanez a helyzet az élet sok más területén. Eleink megelégteltek, hogy csak bizonyos napszakokban tudnak aktívak lenni. Feltalálták a világitást. Ezzel elkezdődött a korábban természetes napszakos ritmus megbomlása, ami ismét csak stresszállapotot jelent. Ez a folyamat csak fokozódott azzal, hogy — már a társadalmiasultság fejlettebb fokán — a munkamegosztásban rögzítették a napszakok elhanyagolását (éjszakai műszak), majd a szórakoztatóipar harapott egyre nagyobbab az estéinkből-éjszakáinkból (koncertek, színházak, tévé, rádió most már éjszakai műsorokkal is). A kegyelemdöfést a napszakoknak azonban a globális televí-

ziózás és rádiózás adta meg, így ugyanis minden napszakban minden földrészen mindig hallható, látható valami.

Táplálkozás

Teljesen megváltozott a táplálkozásunk. Sokan, egyre többen mind kevesebb fizikai munkát végzünk, s arra törekszünk, hogy tetszésünk szerint táplálkozhassunk. A bőséges táplálékkínálat és a kevés mozgás következtében testünk előnytelenül változik. Most már műmozgásokat kell kitalálnunk magunknak, melyek egyre messzebb vannak a tényleges munkavégzéstől (lásd szobabicikli, aerobic), hogy az egyensúlyt valamelyest helyrebillentsük.

Zajártalom

Allandó zajban élünk. A csenedesebb zaj még hagyján, az még megengedi, hogy a körülöttünk ténylegesen zajló folyamatok hangját észleljük. De egyre több a *készülék*, s a fülükben walkmannel reggel iskolába vagy munkába utazó embertársaink, akik felerősítik a zenét, hogy ne hallják a busz vagy a metró zaját, amellet, hogy saját hallásukat veszélyeztetik, rendkívüli stressznek teszik ki magukat, mert agyuknak kétfelé történést, ritmust kell egyszerre feldolgoznia, a látottakat és a hallottakat, melyek közt semmi kapcsolat nincs.

Végére maradt az egyedi szinten valószínűleg a legfontosabb környezeti probléma: a szervezetet ingerlő, arra ártalmas vagy azt súlyosan mérgező biológiai és kémiai anyagok, fizikai hatások növekvő mennyisége és sokfélesége. Ezek a szervezet egyes elemeit, rajtuk keresztül az egyént károsítják. A természetben létező mérgező anyagok egy részéhez alkalmazkodott az emberiség, azaz egyedi szinten működő védekezési mechanizmusaink vannak. Most azonban egyre újabbak és újabbak lépnek fel, ráadásul egyre feltűnőbbek. Ahogy csökken a fertőző betegségek száma, úgy nő az allergiásaké, a környezet romlásával összefüggésbe hozhatóké.

2. A populáció szintjén

Az egyedi szinten kiragadott néhány környezeti paradoxon után — mert hiszen minden kárt azért szenvedünk el, hogy jobb, kiszámíthatóbb, eseménydúsabb legyen az életünk — nézzük tovább fajunkat, most már az egyed feletti szinten. Itt is csupán néhány illusztrációra szorítkozunk, előbb a populáció, azután a faj szintjén.

A populáció szintjén a túlnépesedés problémáját kell említeni: egyelőre lokálisan s nem globálisan. Az emberegyed sokkal több másik egyeddel találkozik, mintsem azokat megismerhetné, és sokkal gyakrabban is találkozik fajának más egyedeivel, mint ahogy genetikailag öröklött viselkedésmódja megkívánná. Etológusok becslése szerint az ember számára természetes csoportok (hordák, csapatok) létszáma az emberré válás korai szakaszában mindenképpen száz alatt, talán hatvan fő körül volt. Ekkora csoportban mindenki mindenkit ismerhetett, kialakulhatott az egyedek hierarchiája, mindenki tudhatta, kivel hogyan viselkedjék. Ennél sokkal több embert is megismerhetünk, de csak felületesen. Kialakulnak hierarchiák is, de már nem az ősi elemi agresszió segítségével, hanem finom, társadalmiasult eszközökkel: öltözködéssel, viselkedéssel, politikával. A mai társadalmak legtöbbszörében a hierarchia

nem is egyféle, hanem összetett. Az is lehet, hogy éppen egymástól teljesen független hierarchiákban kell részt vennünk különböző helyzetekben, napszakokban. Aki otthon családayaként közepén helyezkedik el, a munkahelyén lehet legalul, a barátnői között legfölül. Családi, munkahelyi hierarchiánk beépül tágabb társadalmi hierarchiákba (szakmák, ágazatok, országok hierarchiája), s az ősi, emberi léptékű horda vezérhímné helyét egyszer csak globális vezérhímné foglalják el. Az elmúlt időszakban például ilyen vezérhímné vált az egyedül maradt szuperhatalom első embere. Sohasem láttuk, magasabb-e, mint mi, soha nem szagoltuk, nem éreztük erejét, nem tapasztaltuk gyorsaságát, nem élveztük gyöngédségét, mégis minden média azt sugallja, hogy fel kell néznünk rá, mint ahogy országára is. A sokféle csatornán érkező nem természetes információ jócskán megzavarja természetes csoportjainkban kialakulható hierarchiáinkat is, s elbizonytalanít az egyik legfontosabb, a közvetlen közelünkbe tartozó emberi (társadalmi) környezetben is. Etológusok, pszichológusok írják le azokat a mindennapi stresszhelyzeteket, melyekben esetleg az állatvilágból is jól ismert, igen jellegzetes védekező viselkedést mutatunk be: meredten bámulva, avagy újságba merülve próbálunk nem venni tudomást a metró sok ismeretlen, túl közel lévő ember-utasáról, liftbe szállva a fal mellé húzódva védjük hátunkat a többiektől, az íróasztalt apró személyes tárgyakkal „díszítve” próbáljuk személyes területünket megjelölni.

3. Az emberi faj szintjén

Végül tekintsük az emberi fajt mint olyat, mint a földi evolúció egyik szereplőjét. A Föld mintegy 4600 millió éve alakult ki. Viszonylag hamar alakult ki rajta élet, s 3000 millió éve már megindult a fotoszintézis, melynek mai légkörünket köszönhetjük. 570 millió éve jelentek meg a szilárd vázzal rendelkező állatok, 65 millió éve pedig már eltűntek a dinoszauruszok. 2 millió éve emberelődök éltek a Földön. Az első Homo sapiens-maradványok nem régiebbek, mint 35 ezer év (s talán nem véletlen, hogy erre az időre egyes nagyemlősök kihalása esik). Az állattenyésztés és növénytermesztés nem korábban, mint 10 ezer éve kezdődött. Az embernek a többi fajt meghaladó mértékű természetátalakító tevékenysége tehát evolúciós időskálán elképesztően későn kezdődött, vagyis nagyon rövid ideje kezdtük e bolygót alapvetően megváltoztatni. Mindehhez járult a tulajdonképpen csak az ipari forradalom óta felgyorsult népességnövekedés, párosulva az egyre fokozódó fogyasztási igénnyel, s ma már az a kétely is felmerül, ez a crescendo nem jelentheti-e a biológiai evolúció végét.

Ugyanis ez az ijesztő sebesség — felgyorsult időnek *tetszik* — jellemzi az egyik leglényegesebb biológiai tényezőt, az élővilág sokféleségének csökkenését is. Ez megmutatkozik a fajok számának szintjén is és a genetikai változatosság szintjén is. Egyes becslések szerint a jövő század közepére hasonló mértékben fogyhatnak meg a földi fajok, mint a dinoszauruszok kihalása idején (ami egyébként

több millió évig tartott) — tehát akár egy új földtörténeti korszak is kezdődhet. Genetikusok még ennél is nagyobb arányú veszteségről beszélnek, ami a megmaradt fajok esetében a beszűkült életterük, elterjedési területük, a csökkent egyedszámok, az antropogén szelekciós tényezők, a globális klímaváltozás eredménye. Fajunk tehát egy más értelemben vett egyed feletti szinten, a közösségek, biomok, sőt a bioszféra szintjén is alapvetően befolyásolja saját környezetét. Miután nem volt még példa rá, hogy a Föld élővilága ilyen rohamos sebességgel változzon, teljesen kiszámíthatatlan, hogy ennek mi lesz a következménye.

Bizonytalan jövő felé

Az emberi civilizáció történetét jellemzi az a törekvés, hogy az ember környezte egyre biztonságosabb, egyre kiszámíthatóbb legyen. Arra törekszünk, hogy mindig legyen elegendő, sőt akár mennyi és akármilyen táplálékunk, bármikor dolgozhassunk és szórakozhassunk, sose fázzunk, terményeinket, értékeinket el ne ragadják tőlünk, bármikor bárhova utazhassunk, betegségek ne lepjenek meg, mennél nagyobb legyen a kényelmünk. Azok a növény- és állatfajok, amelyek kevésbé változékony körülmények között élnek, jól alkalmazkodnak az állandósághoz, de többnyire elvesztik a szélsőséges hatások, változások elviselésének képességét. Fajunk, miközben az állandóság biztonságát igyekszik a maga számára megteremteni, kiszámíthatatlan biológiai változások bizonytalanságát teremtette meg. Ma még csak remélhetjük: az, hogy a veszélyről már tudunk, segíteni fog abban, hogy meg is előzzük. Ehhez pedig szükségünk lesz kivételes kooperációs készségünkre és mindarra, amivel többek vagyunk a többi élőlénynél.

Békében a természettel

PETER MODLER

I. A környezetvédő mozgalom helyzete a nyolcvanas évek végén

Született 1955-ben. 1988-ban doktorált katolikus dogmatikából. 1985 óta publikál a laikusok helyzetéről az egyházban, 1974 óta aktív tagja a badeni ökológiai mozgalomnak. Írását az *Ökologische Theologie* (Kreuz Verlag, Stuttgart, 1989) című kötetből közöljük.

Összefoglalás a környezetért

A német nyelvterület szempontjából pontosan meg lehet határozni azt az időpontot, amikor létrejött az a társadalmi jelenség, amit manapság, visszatekintve, „környezetvédelmi mozgalom”-nak nevezünk. A nevezetes dátum 1974 szeptembere, illetőleg 1975 februárja. Természetesen már korábban is folytak viták ökológiai kérdésekről, így például a Római Klub kijelentései kapcsán. Ezek azonban még csupán a tudományos körökben és a sajtó hasábjain zajlottak, s nem jelentek meg társadalmi mozgalom formájában. Erre 1974 őszén került sor, amikor elfoglalták az elzászi Marckolsheimben épülő ólomfeldolgozó gyár területét; majd 1975 kezdetén, amikor tiltakozó akciót tartottak a Kaiserstuhl melletti Wyhl atomerőművének építése ellen. A Badenben és Elzászban lezajlott események előre nem látható, nagyméretű hatását a technikai haladással szemben kritikus értelmiség és a helyi lakosság széles rétegeinek addig szokatlan szövetsége okozta. E szövetség létrejöttének tényében rejlik egyszersmind a különbség például a 68-as mozgalommal szemben, amikor még nem sikerült áthidalni az egyetemi értelmiség és az egyszerű emberek közötti szakadékot. Nos, éppen ez sikerült Wyhlben. Ennek következményeként pedig a kritikai elmélet és a meggyőződéses értékonzervativizmus alapjaiban ingatta meg a tartományi kormányt, hozzájárult egy miniszterelnök bukásához, lökést adott egy új párt alapításához és alternatív kutatási intézmények fölállításához. A politikai tájkép alapvetően megváltozott.

A következő évek folyamán az ökológiai mozgalom mindig akkor vált számottevő politikai erővé, amikor sikerült létrehozni ezt az összefogást. A pártokfölöttiség és az erőszakmentes ellenállás maguk választotta elve döntő mértékben segítették e szövetségek létrejöttét.

A pártokfölöttiség akkor sem vált fölöslegessé a későbbiekben, amikor a zöldek hatalmas választási sikert arattak, és a többi párt — főként az SPD — ökológiai reform megvalósítását ígérte. A pártpolitikától való függetlenség elvének szigorú betartása alapján volt ugyanis lehetséges, hogy a különböző táborok párttagjaiban vagy szimpatizánsaiban — konzervatív részről is — alaptalanná

tegyék a bekebelezéstől való félelmet, s csak így lehetett minden résztvevő számára hitelessé tenni, hogy nem szükséges a közös ügy érdekében az alapvetően eltérő ideológiai pozíciókat is teljes mértékben átvenni. Hogy a sok éven át tartó folyamat során a szorosan együttműködő széles mozgalomban a közös tapasztalatok révén valamiként fellazult számos előzetes álláspont és világkép, és egymásra gyakorolt intenzív hatásuk bizonyos közeledést eredményezett a különböző pártpolitikai nézetek között, az más lapra tartozik.

Környezetvédelem —
jogi úton

Ezúttal nem mutathatjuk be az erőszakmentes ellenállás változatos formáinak teljes palettáját, melyet a környezetvédő mozgalom (természetesen más társadalmi mozgalmakkal egyetemben) kialakított. A blokádok, a területfoglalások, a bojkottok alkották az alapját a fenyegetett ökológiai rendszerek érdekében, illetőleg az emberi jövő veszélyeztetése ellen történő fellépéseknek, melyek egyszersmind azon emberekkel szembeni erőszak elutasításának jegyében zajlottak, akik történetesen az ellentétes oldal szolgálatában léptek fel, mint például politikusok, szakértők vagy éppen rendőrök. Kezdetből fogva törekedni kellett arra, hogy igen differenciáltan ítéljék meg, melyek azok a törvények és közigazgatási rendelkezések, melyekkel szemben jogosak a polgári engedetlenség különböző formái. Ami törvényes, az nem feltétlenül jogos is egyben. Direkt akciókra többnyire akkor került sor, amikor kudarccal végződtek a közvetítésre és párbeszédre irányuló jogi-adminisztratív törekvések. Az évek folyamán persze egyre inkább a jogorvoslat és a direkt akciók párhuzamos alkalmazását kellett kialakítani, minthogy az építési engedélyek vagy a részleges jóváhagyások „azonnali foganatosíthatósága” eleve lehetetlenné tett bármiféle jogi védelmet: hiszen senki nem remélhette jogának tényleges érvényesülését akkor, amikor az évekig elhúzódó bírósági eljárás közben döntően megváltozott a táj arculata, és már milliárdokra rúgtak a megvalósítás alatt lévő beruházás költségei. A kész helyzet sokszor utólagosan maga mellé állította a jogot. A polgárok számára elfogadhatatlan volt, hogy csak azért, mert a jogi eljárás lezárását csupán évek múltán remélhették, tétlenül szemléljék életterük pusztasággá változtatását valamely gigantikus projektum megépítése következtében.

Bírósági jogorvoslat

A bírósági jogorvoslattal kapcsolatban elvileg meg kell jegyezni, hogy fölöttébb kalandos vállalkozássá vált, melyet aligha kockázathatott az önmagában álló polgár. Az az elképzelés, mely szerint egy — a környezetet veszélyeztető — projektum ellenzője egyszerűen a bírósághoz fordul, hogy meghallgassák gondját, immár a demokrácia zsenge korának naiv mesevilágába tartozik. Németországban például nem fordulhat bírósághoz közösség. Aki pedig ma egyéni panaszosként lép jogi útra, annak olyan bírósági, ügyészi és eljárási költségekkel kell számolnia, melyek több százezer márkára rúgnak. Pénzügyi katasztrófának tenné ki magát az az

átlagpolgár, aki környezetvédő szövetségek, közösségek és polgári kezdeményezési csoportok hathatós anyagi támogatása nélkül vágná neki az eljárási rendelkezések, a szakértői vélemények és a jogszabály-értelmezések bozótos terepének. Hogy a terhek ilyenén elosztása valóban megfelel-e a jogállami elveknek, aziránt kénytelenek vagyunk kételyünket kifejezni.

A természet védelmét akadályozó jogi nehézségek következtében megnövekedett a parlament szerepe a törvényhozás előkészítő szakaszában. Ennek ellenére a környezetvédő mozgalom nem tehetett másként, mint hogy direkt módon, a helyszínen lépett fel a környezetet veszélyeztető nagyberuházásokkal szemben, amikor a szóban forgó projektum megvalósítását nem lehetett megakadályozni sem bírósági eljárással (azonnal foganatosíthatóság, roppant költségek, időhúzás következtében), sem parlamenti kezdeményezés révén (az ellenzék elvi leszavazása vagy a frakció-fegyelem miatt). Az erőszakmentes ellenállás továbbra sem mellőzhető.

Az erőszakmentes ellenállás és a hatóságok

Tény, hogy az effajta cselekvési formák tervezésében és megvalósításában a környezetvédelmi mozgalom lényegesen kevesebbet tanult, mint ellenfelei, vagyis a nagy környezetszennyezők valamint a helyi rendőri erők. A rendőrségi taktika időközben mindent elkövetett annak érdekében, hogy ártalmatlanná tegye az erőszakmentes ellenállás fegyverét. Idetartozik a provokatőrök immár rutinszerű bevetése, az erőszakos behatolást meggátoló védőfalak emelése, különlegesen kiképzett (sőt védőálcot viselő) egységek és olyan fegyverzet alkalmazása, mely távol tartja a polgárokat a vitatott építkezés helyszínétől, ilyenformán lehetetlenné téve bármiféle közvetlen dialógust (és persze bármiféle barátkozást) a tüntetők és az építőmunkások között. Az erőszakmentes akciók sorozatának ilyen módon történt megakadályozása azonban csak annyit ért el, hogy kisebb csoportok egyre megfontolatlanabb és elvakultabb ellenállásra kényszerültek, míg végül eljutottak a fegyverhasználatig és rendőrök életének kioltásáig. A mozgalom egészének kriminalizálása (egyedül Wackersdorfban ezrekre tehető az elrendelt büntetőeljárások száma) csak még inkább elmélyítette a rendőrség és az érintett lakosság közötti szakadékot. Mi tagadás, joggal védekeznek a különböző rendőri szakszervezetek az ellen, hogy a rendőrt mint „egyenruhát viselő polgár”-t, aki demokratikus döntések gyakorlati végrehajtásában segédkezik, amolyan egyenruhába bújt, elrettentő verőlegénnyé deformálják, akinek a fellépését rövidlátó rendpárti politikusok követelik. Egyelőre azonban kételkedünk abban, hogy a polgárok környezetvédelmi törekvésével összefüggésben ismét kialakítható valamiféle békés kép a rendőrségről.

Az atomállam fala

A helyszínen megtapasztalható az, amit Robert Jungk „atomállam”-nak nevezett — ami természetesen messze meghaladja az ökológiai károk pusztán nukleáris összetevőjét —, vagyis az, ami immár hosszú évek óta úgyszólván mindazon nagyberuházást

körülvesz, mely veszélyessége folytán állampolgári tiltakozáshoz vezet: a fal. Ezeknek az akadályoknak a sokasodása, valamint építészeti formája tökéletesen érzékelteti, milyen mértékben elveszett a konszenzus arra vonatkozóan, hogy mi is értendő a „közösség javán”. Míg Wyhlben még csak földbe vert, szögesdróttal körbevett fatörzsekkel, addig Wackersdorfban a polgár egész erődtímmel találta magát szemben, melynek betonformája leginkább a totalitárius rezsimnek határvédelmi építményeivel vethető össze. Efféle építmények időközben Európa minden szegletében megjelentek. Ezek a falak a környezetvédő mozgalom kudarcát látszanak demonstrálni. S valóban: éppen a „siker” kérdése az, amely — az elkötelezett polgároknak egy környezetpusztító rendszer Moloch-jával vívott küzdelme során szerzett keserves tapasztalatai nyomán — az ökológiai mozgalom helyzetének legfontosabb támpontjává, forduló- és sarokpontjává vált.

Csernobil üzenete

E kérdést kiélezte egy húsba vágó élmény, mely mélyebben megrendítette a mozgalom egészét, miként gyakorta bevallják: az 1986-os csernobili atomkatasztrófa. Amennyire az már most látható, ez az esemény oda vezetett — éppen azért, mert ezt a katasztrófát számos elkötelezett polgár kristálytisztán előre látta, és éppen azért, mert teljes nagyságát pontosan megértették —, hogy az ökológiai mozgalom egészében közelebb sodródott a kétségbeesés állapotához. Pontosán azért, mert az elkötelezett polgárok csoportjaiban ennyire kifejlődött az önpusztító folyamatok iránti érzékenység, váltak oly megsebezetté egy ilyen esemény tényleges bekövetkeztekor. Mivége a további harc — tették fel önmaguknak a kérdést —, ha minden erőnk latba vetésével is csak elenyésző mértékben tudjuk megakadályozni saját közvetlen környezetünkben a pusztítást, kétezer kilométer távolságban pedig egy rémálomszerű szerencsétlenséget idéz elő az a technológia, mellyel szemben itt folytatunk küzdelmet? Mi értelme az elszánt küzdelemnek, ha már a gát áttört, és az áradat a völgybe zúdul?

Ezen a ponton válik világossá, hogy az akkori kiutat kereső és kétségbeesett mozgalmak kebelében az elkötelezett polgárok egyfajta spirituális átalakuláson mentek keresztül. Az ökológiai mozgalom mindig is egyben vallási mozgalom volt. Ám csak most érte el azt a pontot, midőn ez nyilvánvalóvá vált. Szemléletes bizonyítéka ennek a „New Age” csoportok hirtelen elburjánzása, melyek nem csekély részben azok közül toborzódnak, akik kis idővel ezelőtt még a környezetvédő szövetségek és polgári kezdeményezések aktív tagjai voltak. Valóban föl kell tennünk a kérdést: vajon nem ide helyeződött-e át lényeges mértékben az ökológiai mozgalomnak a hetvenes és nyolcvanas években kifejlődő potenciálja; nem utolsósorban azért, mert egyrészt a katasztrófával kapcsolatos tapasztalatokat immár egyáltalán nem lehetett racionálisan földolgozni, másrészt pedig a keresztény teológia és egyház

interpretációs modelljét az emberek nem találták megfelelőnek és kielégítőnek?

II. Az egyházak és a környezetvédők

Protestánsok

A protestánsok és a katolikusok igen eltérő módon szemlélik a környezetvédő mozgalmat, melyben — kétségtelenül — kezdettől fogva jelentős mértékben képviseltették magukat a keresztyények. Az egyházi hivatalviselők reakciói nem voltak egységesek sem felekezeti tekintetben, sem abból a szempontból, hogy milyen helyet és pozíciót foglaltak el az egyházi hierarchiában. A protestáns egyházban a lelkészek és a lelkésznök helyi szinten többnyire igen nyíltan vállalták a teremtés rendjéért érzett azon felelősséget, amely a polgári mozgalomban kifejeződött. Igyekeztek közvetítő szerepet játszani a kormányzat, az ipar és a polgárok között. Olykor egyértelműen az egyik vagy a másik oldalra álltak. Az egyházi vezetés lényegesen óvatosabban viselkedett, de egészében nem tartózkodott a párbeszédétől. Néhány kutatóközpont magas színvonalon tartotta a kérdés vizsgálatát. Ez persze nem gátolta az egyházi vezetőséget abban, hogy fegyelmi büntetéssel sújtsa azokat a lelképásztorokat, akikről úgy tűnt, egyértelműen állást foglaltak egyik vagy másik oldal mellett.

Katolikusok

A katolikus egyházban a hívők erőteljes elköteleződést mutattak az ökológia minden fontos kérdésében, a papok túlnyomó többsége viszont aggodalmaskodásból vagy értetlenségből messzemenően igyekszik magát kivonni a konfliktusból. Máig egyetlen — mindazonáltal jelentős — kivétel Wackersdorf, melynek ügyében igen sok katolikus teológus és pap állt a polgári kezdeményezés oldalára. Az egyházmegeyek vezetése csak akkor foglalt állást pásztorlevelekben ökológiai kérdésekre vonatkozóan, ha végképp nem lehetett nem észrevenni valamely polgári mozgalmat. Tartalmilag az állásfoglalások egyike sem ment messzebb, mint az egykori freiburgi érsek, Schäufele 1974-ben kiadott körlevele (*Wort zu dringenden Fragen technischer Entwicklung — A technikai fejlődés néhány égető kérdéséről*). Az ott felállított kritériumokat (technikai intézkedések felfüggesztése és visszavonásuk lehetősége, a nyitott jövő esélyeinek megőrzése, az alapvető biológiai források károsításának kizárása) jellemző módon manapság már alig firtatja bárki is — vélhetően azért nem, mert nyilvánvalóan nem teljesültek.

Az ökológiai mozgalom törekvésének a legutóbbi tizenöt év folyamán tanúsított hivatalos egyházi recepciójával kapcsolatban le kell szögeznünk, hogy bár a teológusok között kibontakozott némi vita, sőt, talán még bizonyosfajta *ökoteológiáról* is beszélhetünk, ám a hivatalos egyházi vezetés nemigen vállal szerepet e konfliktusokban. Ennek oka lehet részben az állammal szembeni — konkordátumokba betonozott — lojalitás, mely megnehezíti a közvetlen részvételt az ökológiai mozgalomban.

Ilyenformán a hivatalos egyházi dokumentumokat átnézve a következő jellegzetességeket találjuk, melyek mindkét felekezetre vonatkoznak, jóllehet a katolikus állásfoglalásokban nyilvánvalóbb formában jelentkeznek:

1. Elsősorban az egyéni megoldást hangoztatják, a következő mottóval: kezdje mindenki önmagánál, s akkor minden egyesbe jut.

2. Az államilag szankcionált környezetrombolás ellen fellépő nagyobb csoportok kollektív mozgalmával szemben azt a gyanút táplálják, hogy híján vannak a szakértelemnek, fanatikusok, korlátoltak és csupán önös érdekeiket követik.

3. Eleve föltételezik az állami szervek elfogulatlanságát, és a legkevésbé sem vesznek tudomást arról, hogy a szóban forgó szervezetnek is megvan a maguk önös érdeke. Az egyházi dokumentumok különbségtétel nélkül elítélik a polgárok ellenállási akcióit; abszolutizálják a szakigazgatási döntéseket, a hatalomhoz való igazodás elve alapján értelmezett tradícióra hivatkozva (vö. például Róm 13).

4. Értetlenül állnak szemben a polgári kezdeményezések sajátos önszerveződéseivel, és a felelősséget kizárólag a szakértők kompetenciájába utalják.

5. Erénnyé avatják a békés semlegességet — noha ez nyilvánvalóan csorbitja az egyház saját hagyományát. Fájó szívvel konstatálják az ökológiai rombolás megannyi jelét, miközben a tabu érinthetetlenségével tekintenek magára a rombolóra.

Azon keresztények nagy része, akik hosszú évek óta részt vettek a teremtés eredeti rendjének megőrzéséért folytatott küzdelemben, fájdalmas visszaesésként élte meg egyházi vezetőinek ingadozó, taktikázó viselkedését. Hogy közülük — a teremtésen ejtett sebek iránti érzékenységgel és önfeláldozó odaadás érzésével eltelve — hányan hagyták el ezért az egyházat, arról csak sejtéseink lehetnek. Ha egyáltalán beszélhetünk arról, hogy az egyház része az ökológiai mozgalomnak, akkor ezt elsősorban azoknak a hivatalt és egyházi méltóságot nem viselő keresztényeknek köszönhetjük, akik a természettel való béke megőrzésének szándékához minden nehézség ellenére is hűségesek maradtak.

Hogy az egyházak az „idők jeleként” ismerték-e föl az ökológiai mozgalom keletkezését és kibontakozását, „kairosz”-ként, mely lényeges eleme lehetne a kereszténység azonosság tudatának a 20. században — vagy sem —, ezt a kérdést ma nem tudjuk megválaszolni. Az Evangélium új meggyökereztetésére szolgáló esélyt elszalasztották az egyházak. Pedig mi mindenre lett volna lehetőség! Ha rendszeres eszmecsere folyt volna az egyházi vezetés és a polgári kezdeményezések között, könnyen lehet, hogy a hit-hagyomány és az idők jeleit vizsgáló, valóságközeli értelmezés között termékeny szintézis születhetett volna. A manipulált híreket helyettesíthette volna, ha az egyház vezetői kritikusan foglalnak

állást bírósági eljárásokkal, rendőri bevetésekkel szemben. Ha előítéletmentesen tekintették volna a nem keresztények magatartásának szimbolikus jelentőségét, akkor közelebb kerültek volna saját prófétai hagyományaikhoz. Az együtt érző kritika bizonyosan többet használt volna az ökológiai mozgalomnak is, mint a csökönyös ragaszkodás a hatalmat gyakorlók törvényességének képzetéhez. Ha a „szegények” bibliai alakját — melynek konkrét megtestesítői, a latin-amerikai szegények mellett oly radikálisan elkötelezték magukat az ottani egyházak — itt, Közép-Európában a környezetvédő mozgalmak tagjaiban is felismerték volna, akkor egy mélyreható megtérés és megújulás lehetősége bontakozott volna ki.

III. Béke a természettel — béke önmagunkkal?

Az évről évre bekövetkező ökológiai botrányok egyre kevésbé rázák fel az ipari országnak számító Németország lakóit. Gyógyszergyárak és vegyiművek szennyvízcsatornává változtatnak folyókat. Az ételeket (beleértve az anyatejet is) nem lehet kockázat nélkül fogyasztani. Az utánunk következő nemzedék számára továbbra is az atomhulladékot szánjuk örökségnek, a géntechnikusok pedig új, formatervezett teremtményeket költenek ki. Ezzel szemben az ökológiai mozgalom manapság szorult helyzetben van. A direkt ellenállás első korszakát, a Zöld párt megalapítását és megerősödését, a szociáldemokraták és a zöldek koalíciós elgondolásának kudarca követte, majd a „Startbahn West”-hez és Wackersdorffhoz hasonló mamutberuházások brutális megvalósítása. Nem sokkal később olyan ökológiai katasztrófák következtek be, amelyeket Németországnak egyáltalán nem állt módjában bármiképpen is befolyásolni. Manapság pedig mintha odajutottunk volna, hogy a korábban még felháborodást és dühödt elköteleződést kiváltó környezetrombolást immár oly hatalmas erejűnek érezzük, hogy úgy véljük, a legfontosabb feladat nem más, mint megfejtetni az egésznek az értelmét. A természettel való béke álma ma már legföljebb a minden politikai tapasztalatot nélkülöző naiv idealisták vágyaként él tovább, és úgy látszik, hogy a polgárok között dúló harc a rombolók győzelmével ért véget. A benutság és az apátia ma már nem szüntethető meg csupán erkölcsi felhívással vagy a tények pusztá felsorolásával.

Fordította Gáspár Csaba László

A világkereszténység mozgásának iránya

KARSAY ESZTER

1953-ban született Budapesten. 1976-ban diplomázott a Református Theológiai Akadémián, további tanulmányait a skóciai St. Andrews-ban folytatta. 1992 óta az Egyházak Világtanácsa Diakóniai Bizottságának megválasztott tagja. 1987-től a Klauzál téri Református Egyházközség lelkipásztora.

A veszélyeztetett Föld

Az elmúlt évtizedekben a legkülönbélebb szakterületekről a tudósok számos helyen és alkalommal fejtették ki aggodalmaikat Földünk jövőjét illetően. Ilyen pártatlan kutatócsoport, illetőleg változó csoportok fóruma a Római Klub és a Worldwatch Institute.

A Klub fellépése heves vitákat váltott ki, sokan vádolták azzal, hogy alaptalanul rémisztgeti a világot. A 70-es évektől kezdve egyre több kutatási irány szakértőit vonták be munkájukba: biológusokat, genetikusokat, fizikusokat, kibernetikusokat stb. 1981-ben a Föld állapotát jellemző hanyatlásnak 10 tényezőjét emelte ki a Római Klub elnöke:

1. a demográfiai robbanást — a túlnépesedést,
2. az élethez szükséges alapvető dolgok hiányát,
3. a bioszféra tönkretételét,
4. a világgazdaság válságát, az energiaforrások kiapadását,
5. a fegyverkezési versenyt — a militarizálódást,
6. társadalmi problémákat — az erőszak terjedését,
7. a technika és a tudomány anarchikus fejlődését,
8. elöregedett és megmerevedett intézményeket,
9. Kelet és Nyugat feszültségét, Észak és Dél szakadását,
10. a világ kormányozhatatlanságát — a vezetők hiányát.

Ezekre a krízistényezőkre megoldást keresve kezdetben az úgynevezett „0” növekedés elvét hirdette meg a Római Klub, mint ami megőrizheti az emberiséget a túlgépesített verseny átkaitól. A második szakaszban a növekedés korlátait elemezték, mint megoldást, ezt követően pedig a növekedés esélyeit vizsgálták, mint kikerülhetetlennek látszó kényszert. Az 1993-as jubileumi jelentés jelmondata: „Tanulni a jövőért!” Tudás és technológia = élhető jövő. Reményt keltőnek vélik egy úgynevezett intellektuális erkölcs kialakulását.

Miközben az északi-nyugati földrészek létrehozták a globális piaci anarchiát, a keleti-déli részek (elsősorban Kína) figyelmeztetnek: „A jövő Ázsiáé!”

A Worldwatch Institute 1975-ben alakult Washington D. C.-ben, mint független közhasznú intézet. Környezeti és világgazdasági folyamatok összefüggéseinek kutatásával foglalkozik. Globális információkat és prognózisokat ad, vizsgálatait interdiszciplináris módon és keretek között végzi. 1984 óta minden évben közreadják jelentésüket a világ helyzetéről. Súlyos adatokat és tényeket közölnek glóbuszunk környezeti folyamatairól: növény- és állatfajok ki-

pusztulásáról, az erdők fogyásáról, a sivatagosodásról, az ózonpajzs vékonyodásáról, a Föld felszínének melegedéséről, a népesség növekedéséről, a fegyverkezés növekvő költségeiről stb.

ENSZ-konferenciák

Stockholm, 1972 Az Egyesült Nemzetek Szervezete 1972-ben Stockholmban tartotta az első nemzetközi környezetvédelmi tanácskozását. A Stockholmi Deklaráció kinyilvánította, hogy környezetünk védelme a jelen és a jövő nemzedékének sürgetővé vált feladata és célja. Az ezt követő tanácskozások és konferenciák, melyek a fejlődés kérdésével foglalkoztak, rámutattak arra a később egyre nyilvánvalóbb tényre, hogy a fejlődés és a környezet témája szorosan összefügg az igazságosság problémájával. Sőt, a fejlődés fogalma is egyre kérdésesebbé vált — mivel a gazdasági növekedés értelmében volt használatos —, ezért a fenntartható jelzőt kellett eléteni.

Rio de Janeiro, 1992 Az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciája 1992 júniusában a braziliai Rio de Janeiróban minden eddiginél nagyobb méretű és történelmi jelentőségű találkozó volt. 106 kormányfő és államfő, 9000 újságíró és a nem kormányzati szervezetek programjait is beleszámítva összesen 35 000 ember vett részt rajta. De nemcsak a számok, hanem az előkészítő tanácskozások és dokumentumok is jelzik, hogy az emberiség történetének kritikus fordulópontjához ért.

Az a gazdasági modell, amely egy kiváltságos kisebbség hallatlan gazdagságához és az emberiség 80 százalékának mérhetetlen elszegényedéséhez vezetett a teremtett világ pusztítása közepette, nem tartható fenn. Az egész emberiség jövője veszélyben van — gazdagé és szegényé egyaránt. Az egyetlen járható út: *egy globális váltás*. Átmenet egy új fejlődési útra, amely fenntartható környezeti, gazdasági és emberi értelemben. Globális szövetségre van szüksége a világ gazdaságnak. A hivatalos találkozó 4 egyezményt hozott, kevesebbet, mint amennyit előkészítettek a szakértők, ezek mégis előrelépést jelentenek a nemzetek megegyezésének irányában:

A *Riói Deklarációt* — amely 27 környezeti és fejlődési alapelvet tartalmaz a nemzetek jogairól és felelősségéről.

Az *Agenda 21-et*, — a 21. század átfogó programját; a tervezet 40 fejezetben ad javaslatot a szociális és az ökológiai szempontból fenntartható fejlődésre.

Az *Egyezmény a biológiai sokféleség megőrzésére* — című dokumentumot, az akkori amerikai elnök a multinacionális biológiai vállalatok fenyegetettségére hivatkozva nem írta alá. 1993-ban Clinton elnök aláírásával hozzájárult ahhoz, hogy nemzetközi törvény szintjére emelkedjék.

Az *Éghajlati egyezményt* — 154 állam aláírásával ismerte el a globális felmelegedés veszélyét és a széndioxid-kibocsátás csökkentésének szükségességét. Ebből is nemzetközi törvény születik.

A sivatagosodás — mint a fejlődő országok (főként Afrika) problémája — nem kapott elég támogatást, de 1994 szeptemberében újra tárgyalják. Az úgynevezett *Föld Charta* nem jött létre, helyette került elfogadásra a *Riói Deklaráció*. A konferencia eredménye az is, hogy különbizottság alakult az egész folyamat továbbvitelére.

Az ENSZ fenntartható Fejlődés Bizottsága 1993 júniusában New Yorkban tartotta az első, majd 1994 májusában ugyanott a második ülését. Célja a riói konferencia határozatainak megvalósítása az év közbeni tematikus tárgyalásokon és az évenkénti ENSZ székházában tartott ülészen. Ez a bizottság az *Agenda 21*-et hároméves lebontásban dolgozza ki. 1994-ben a fő témák: az anyagi készletek és mechanizmusok, a technológiai együttműködés, a fogyasztói magatartás, az egészségvédelem, az emberi települések és közösségek, az édesvízkészletek, a mérgező vegyszerek és a hulladékok, a radioaktív hulladékok, a kereskedelem. Az évközi tárgyalások anyagait, a szakjelentéseket és az előterjesztéseket két munkacsoportban tárgyalták meg a kormányzati küldöttek, az utolsó két napon pedig miniszterek írták alá az összefoglaló javaslatokat. 1995-ben a következő témák kerülnek tárgyalásra: a termőtalaj, a sivatagosodás, az erdők, a biológiai sokféleség megőrzése.

Az előző évi megállapodás szerint ajánlatos, hogy a tagországok készítsenek nemzeti jelentést munkájukról az egyes ülésszakokra. 196 tagországból 43 adott is ebben az évben jelentést (köztük Magyarország is).

A nem kormányzati szervezetek

Az ENSZ nagy jelentőséget tulajdonít az úgynevezett nem kormányzati szervezetek jelenlétének és részvételének. A riói konferencia szerves része volt az úgynevezett „Global Forum”, ahol 170 ország környezetvédő mozgalmi és csoportjai, nemzeti és nemzetközi testületei tartottak előadásokat, megbeszéléseket, filmbemutatókat munkájukról és az alternatív életmód lehetőségeiről. Ezen a „nem hivatalos” Forumon 46 alternatív szerződést készítettek és fogadtak el a nem kormányzati szervezetek.

Az ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottsága évről évre több jogot kíván biztosítani a hivatalos konferenciákon belül is ezeknek a csoportoknak. Jelenleg azonban még érezhető a feszültség a kormányok képviselői és a „nem hivatalosak” között. Sokkal több támogatást érdemelnének a kormányoktól és a társadalomtól munkájuk hatékonysága érdekében. A nem kormányzati szervezetek ereje egyben a hátránya is: függetlenek a kormányoktól. Magyarországon is sok ilyen szervezet működik gyakran mostoha körülmények között, anyagi gondokkal küzdve, de nagyszerű célokkal és programokkal segítik emberek és közösségek ökológiai tudatformálását és környezetbarát életvitelét.

A nők szerepe a fenntartható fejlődésben

Meglehetősen ellentmondásos, hogy a nők szerepéről külön kell említést tenni az egész emberiséget érintő kérdésben, hiszen az emberiség fele nem tekinthető egy csoportnak vagy szervezetnek. Ez az ellentmondásos tény — az tehát, hogy a nők külön mozgalmakba tömörülve keresik a megoldást kisebb vagy nagyobb, vagy világméretű problémákra — mindaddig fennáll, mint kényszerűség, amíg a diszkrimináció el nem tűnik, és meg nem születik a valódi együttműködés férfiak és nők között. Az ENSZ-nyilatkozatok szerint: „A nőknek a környezet védelmében, a társadalmi fejlődésben jelentős szerepük van, ezért általánosan erősíteni kell a társadalmi döntéshozatal folyamatában való részvételüket. A kormányoknak lépéseket kell tenniük a nők arányának jelentős növeléséért a politikai döntéshozók, tervezők, irányítók, tudósok és műszaki szakértők között, akik a fenntartható fejlődést célzó politikák és programok kidolgozásában és bevezetésében részt vesznek... A nők gyakran hátrányos és túlterheltséget okozó feltételek között élnek vagy dolgoznak, jóllehet munkájuk, képességeik és alkotókészségük nélkül nem képzelhető el a fenntartható fejlődés.”

Agenda 21. 24.

Kairó, 1994

Az ENSZ 1994 szeptemberében Kairóban rendezte a Népegyesítés és Fejlődés nemzetközi konferenciáját. Erre különös gonddal készülnek nemzeti és nemzetközi nőszervezetek olyan előterjesztésekkel, melyek elősegítik és megerősítik a nemek közötti egyenlőséget nemcsak a családtervezés és a családon belüli életvitel, hanem a gazdaság és a társadalom minden egyéb területén. Ezekről a témákról lesz szó az ugyancsak ENSZ szervezésű IV. Női Világtalálkozón 1995-ben Pekingben. Megjelent egy új áramlat, az úgynevezett *ökofeminizmus*, amely a fenntartható fejlődést a nők szempontjából vizsgálja és tárgyalja.

A Föld Tanács

1992 szeptemberében alakult meg a Föld Tanács (Earth Council) a polgári társadalmi szervezetek támogatására, hogy figyelje és elősegítse a Föld csúcstalálkozó eredményeinek megvalósítását. Célja, hogy segítse a nagyobb közösségek tudatformálását, a világszerte szükséges új fenntartható fejlődési modellek kialakulását. Egyéb tevékenységük mellett egy úgynevezett Föld Chartát szeretnének megfogalmazni, melyet hasonlóan az Emberi Jogokhoz a világ minden országa elfogad és aláír. Ezt a nagyszabású tervet 1997-re tervezik befejezni.

Az Egyházak Világtanácsa

1948-ban alakult meg az Egyházak Világtanácsa a század elején megindult ökumenikus mozgalom eredményeként. Jelenleg 340 protestáns és ortodox tagegyháza több mint 100 országból kb. 400 millió keresztyént képvisel. Központja Genfben található.

Az Egyházak Világtanácsa már az 1970-es évektől kezdve foglalkozott a gazdasági fejlődés súlyos problémáival, az igazságosság és béke kérdéseivel, minthogy tagegyházai a világ minden régióját képviselik. 1983-ban az Egyházak Világtanácsa VI. Nagygyűlésén Vancouverben fogalmazódott meg az úgynevezett *zsinati folyamat* (*Conciliar Process*) gondolata. Egy világot átfogó, emberiség méretű összefogás és megbékélés szükségességét hirdette meg a nagygyűlés — az emberiségen belül és a teremtett világ felé. A békéltető folyamat első eredményének is tekinthető, hogy a római katolikus egyház (illetőleg egyre több képviselője) is elfogadta ezt a programot, és ezáltal szélesebb ökumenikus mozgás indult el.

Bázel, 1989

1989-ben Bázelben tartottak közös európai találkozót katolikus, protestáns és ortodox egyházak *Igazság és Béke* címmel. Az első világméretű konferenciája, úgymond „zsinata” (World Convocation) 1990 márciusában Szöulban, Dél-Koreában volt ennek a folyamatnak: *Igazság, béke és a teremtett világ megőrzése* címmel. Ezen a résztvevők megvallották elkötelezettségüket és felelősségüket Isten teremtett világáért és benne az emberiségért. Előadások és megbeszélések részletezték és megvilágították a címben jelölt három téma szoros összefüggését és egymástól való elszakíthatatlanságát. Azt, hogy igazságosság nélkül nem valósulhat meg valódi békesség a népek között és a nemzeteken belül, de az emberiség harmonikus jövője sem alakulhat ki a természet kizsákmányolása árán.

Szöul, 1990

Ezen a találkozón már meghívottként részt vettek a nagy világvallások képviselői és a bennszülött népek küldöttei is. Ez a nyitás — noha nem volt és ma sem feszültségmentes — jelzi azt a készséget, sőt igényt, hogy a kereszténység párbeszédet folytasson a másként hívőkkel. *Misszió vagy párbeszéd?* Ez a kérdés nagy vihart kavart az Egyházak Világtanácsa *Misszió és Evangelizáció* konferenciáján is 1989-ben San Antonióban (Texas). Nem küldetésünk feladása, ha azokat, akiket eddig megtérítendőknek néztünk, most partnernek, embertársnak tekintjük? Hiszem, hogy nem, sőt szükségünk van arra, hogy más vallások híveivel való párbeszédben felülvizsgáljuk saját vallásgyakorlatunkat egyháztörténelmi távlatokban is.

San Antonio, 1989

Az emberiség történelmének útkeresztveződésénél

Ezt a hangzatos kifejezést egy újságíró használta Rióban. Úgy vélem, nem költői túlzás, hanem súlyos igazságot fogalmazott meg a riói konferencia jelentőségéről.

Az Egyházak Világtanácsa a fent említett előzmények nyomán az ENSZ-konferenciával párhuzamosan, 1992 júniusában egyhetes tanácskozást hívott össze, hogy megfogalmazza a keresztyénség választ a Földünket fenyegető kritikus kérdésekben. 54 országból 176 résztvevő: teológusok, fizikusok, kémikusok, szociológusok, pszichológusok képviselték a világ római katolikus, protestáns, ortodox és anglikán egyházait.

Rio de Janeiro legszegényebb külvárosában (Baixada Fluminense), sőt túlzás nélkül mondható: nyomornegyedében szerény körülmények között, a helybeli római katolikus gyülekezetek vendégszeretetét élvezve éltünk és dolgoztunk egy héten át. Mivel a katolikus egyház nem tagja az Egyházak Világtanácsának, ezért különösen nagy értékű gesztus volt a helyi római katolikus püspök, Dom Mauro Morelli meghívása és a katolikusok aktív részvétele munkánkban. *Új eget és új földet keresünk — ökumenikus válasz a Föld csúcstalálkozóra* — volt a címe konferenciánknak. Az istentiszteletek, melyek az Egyházak Világtanácsa konferenciáin mindig központi szerepet töltenek be, itt is nagy élményt jelentettek minden reggel. A különböző nyelveken felhangzó igeolvasás és imádság után megváltó erővel mutatta be egy pantomim jelenet a világ rossz híré: hogyan pusztítja az ember önmagát és a természetet, s ezután a néma prédikáció után hangzott a jó hír: Isten megváltja a bűnös világot. Erről szóltak a brazil dallamú és ritmusú modern egyházi énekek és dicséretetek is.

Az egyházak feladata

Mit tehetnek az egyházak? Mi a felelőssége a hívő embernek? Ezek voltak azok a kérdések, amelyekre előadásomban választ kerestem. Három területről beszéltem: a teológia, az egyházi élet és a nevelés területéről.

A teremtés teológiája

1. Újra fel kellene fedeznünk és kidolgoznunk *a teremtés teológiáját*. Ezzel összefüggésben újra kell fogalmaznunk, hogy kicsoda az ember és mi a feladata a teremtett világban? Uralkodás és hódítás helyett sáfárság: helyes gazdálkodás az Istentől kapott anyagi világgal és javakkal. A bűn fogalma is új tartalmat kap, ha nem csupán a szexualitás vagy az egyházi tanítás szempontjából közelítjük meg. Bűn a természet pusztítása a rövid távú és gyors technikai és üzleti sikerek érdekében. De bűn a közömbösség is, ha az egyház bezárkózik a templom falai közé és beletemetkezik a Bibliába, nem vállalván a sáfárság felelősségét a 20. század végi világban. Fel kell fedeznünk a Biblia ökológiai üzenetét: Isten minden teremtményét szereti, az egész teremtett kozmoszt szereti, ezért mi, emberek tartozunk azzal, hogy szeressük teremtmény-testvéreinket, minden élőt és az életet mint Isten ajándékát. Tanulmányoznunk kell a különböző eszkatológiai kijelentéseket is: amilyen az eszkatológiánk, olyan az etikánk!

2. A teológiai tisztázás után *az egyháznak vállalnia kell prófétai szerepét*, hogy rámutasson a jelenlegi gazdasági és társadalmi rendszerek igazságtalanságára, az önzésből és a piaci versenyből fakadó

Az egyház prófétai
küldetése

következményekre. Az egyháznak kapcsolatban kell lennie a hétköznapi élet valóságával és meg kell fogalmaznia keresztény álláspontját ezzel kapcsolatban. Az egyház szerepéhez tartozik az osztozás és embersegítés lelkületének kifejlesztése, mely a szegényekkel, a politikai és gazdasági menekültekkel való szolidaritáshoz vezet. Erre nagyszerű példát láttunk a helyi „bázisközösségekben”.

Az egyház nevelő
feladata

3. A *nevelés*, felvilágosítás, a problémák és lehetőségek tudatosítása is keresztényen felelősség. Például a forgalomban lévő gyermekjátékok 70 százaléka, a reklámok és a filmek 90 százaléka erőszakra, háborúzásra vagy szükségtelen luxusra, továbbá környezetszennyezésre tanít. Van-e hiteles mondanivalója és nyelve az egyháznak ahhoz, hogy a jóra és szépre neveljen? Egy új típusú aszketizmust, önként és tudatosan vállalt szegénységet kellene tanulnunk és tanítanunk egyházon belül és kívül. Martin Luther King kérdése ma még időszerűbb, mint valaha: „*Stoplámpa az egyház vagy reflektor?*” Visszafelé és utólagosan ítéljük meg az emberiség tévedéseit és útját, vagy van előremutató, építő szavunk is?

Konferenciánkon nyolc témát dolgoztunk fel tematikus csoportokban, melyek a következők: teológia, az egyház szerepe, nevelés és kommunikáció, gazdasági élet, népesség, környezetszennyezés, fegyverkezés, az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferencia értékelése. A munkacsoportok rövid jelentést fogalmaztak meg, melyeket minden egyházhhoz megküld tanulmányozásra az Egyházak Világtanácsa. Záródokumentum helyett ún. „pásztori levelet” írtunk a világ keresztény/keresztényen gyülekezeteihez:

Nyílt levél az egyházakhoz

Rio de Janeiro, Brazília,
1992 pünkösdjén

Testvéreinknek minden egyházban, kegyelem, irgalmasság és békesség néktek a megfeszített és föltámadott Krisztus nevében! Szüntelenül hálát adunk értetek és megemlékezünk rólatok mi, akik összegyűltünk Brazíliában 1992 pünkösd-i időszakában. Egy gyertya égett folyamatosan közöttünk hordozva a fényt, az életet és a reményt, amit megosztunk veletek. Égett mindennap ez a gyertya az istentisztelet kezdetétől egészen addig, amíg ezekkel együtt csatlakoztunk a pünkösd előtti éjszakai virrasztás fáklatyüzéhez és az ünnepi felvonuláshoz. Veletek együtt imádkozunk Szentlélekért, hogy szálljon le gyengéden a Föld csúcstalálkozóra összegyűlt emberekre, hogy ihlesse fiainkat és lányainkat prófétaságra és töltsse be ifjainkat az igazság látomásával és öregeinket e sebzett világ gyógyításának álmával.

Ugyanez a Lélek vezetett el minket arra, hogy felismerjük a teremtésben Azt, aki „forrásokat fakaszt a völgyekben, alkotásai gyümölcseivel jöltartja a földet, sátorként feszítette ki az eget és szilárd alapokra helyezte a földet” (104. Zsoltár). Ez a Lélek cselekszik a kozmikus elemekben, betölti Isten dicsőségével és energiájával a világegyetemet és megleveníti szívünket

lelkesedéssel minden iránt, ami teremtő, jó, igaz és nemes. Az Életnek ezért a Lelkéért dicsőítjük Istent!

Megemlékezzünk rólatok, amikor összegyűltünk itt protestánsok, római katolikusok, ortodoxok és anglikánok — keresztyének 54 nemzetből az Egyházak Világtanácsának konferenciájára: „Új eget és új földet keresünk” címmel. Azon fáradozunk, hogy hitben és reménységben válaszoljunk a Föld csúcstalálkozó nagy jelentőségű témáira, az ENSZ Környezet és Fejlesztés konferenciájára.

**Veszélyben
az otthonunk**

Kedves Testvéreink, a sürgetés érzetével frunk. A Föld veszélyben van. A mi egyetlen otthonunk léte forog kockán. Önmagunk elpusztításának szakadékánál állunk. Mert most először a teremtett világ történetében már bolygónk bizonyos életfenntartó rendszereit pusztítja az ember. Itt is látuk ezt, Baixada Fluminense-ben, Rio de Janeiro nyomornegyedében. Meglátogattunk gyülekezeteket, ahol láttuk a szegények reménységének jeleit, akik küzdenek a szegénység és az elnyomás ellen. Ez a vidék úgy ismeretes, mint ahol a legsúlyosabb az élet feltételeinek a hiánya a lakosság többsége számára. Szegénység és erőszak és a környezet szennyezése borítja el az itt élőket. Ennek szimbolikus jelentősége volt számunkra, mert ahol az emberek megtagadják Istentől kapott méltóságukat, ott ezzel együtt a teremtés egyéb élőlényei méltóságát is tagadják. Mintha Ézsaiás szörnyű látomása elevenedne meg köztünk: „Gyalázatosá tették a földet lakói, mert megszegték a törvényeket, megmásították a rendelkezéseket, megszegték az örök szövetséget. Ezért átok emészti a földet, megbűnhődnek lakói” (Ézs. 24,5-6a).

**Az önpusztítás
folytatódik**

Testvérek, értitek, hogy miért nehéz a szívünk? 20 évvel a stockholmi környezetvédelmi konferencia után egyetlen komoly környezetpusztító tendencia sem változott. Az élet ma még fokozottabb veszélyben van. Félünk a még brutálisabb tényektől, amik majd 20 év múlva bekövetkeznek. Mert mi folytatjuk bolygónk megsértését. Az energia fogyasztása úgy folytatódik, mintha határtalan és hatását tekintve ártalmatlan lenne. Sok állat- és növényfajt kiirtottunk. A víz, a talaj és a levegő szennyezése nagyobb mértékű, mint valaha. Növekszik a sivatagosodás és az erdőpusztulás. Hatalmas méretű a fegyverkezés, amely kétségbeejtő módon csökkenti anyagi készleteinket, folytatódik a hatalmon lévőeknek az a gyakorlata — a keletnyugati szembenállás utáni időszakban is —, hogy a helyi konfliktusokat politikai és gazdasági céljaikra kihasználják. A szegény országok adósságainak a terhe egyre fojtogatóbbá vált. Az éhség egyre több és több embert érint nemcsak Ázsiában, Afrikában és Dél-Amerikában, de Kelet-Európa országaiban, a Közel- és Távols-Keleten, a Karib-szigeteken is, sőt még a befolyásos, úgynevezett első világbeli nemzeteken belül is. Gazdasági politikák túlterhelték már a elszegényedett országokat, a túlélés lehetőségének kérdése fojtogat hatalmas tömegeket. És a gyermekek, mit fogunk mondani a gyermekeknek, a következő nemzedéknek?

Elkerülhetetlenül arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez a gazdasági rendszer világméretben kizsákmányolja a természetet és a népeket, és intenzív módon folytatni is fogja ezt. Ezért olyan rendkívül sürgős, hogy mi, az egyházak szilárdan és folyamatosan elkötelezzük magunkat

lelki, erkölcsi és anyagi értelemben egy olyan modellű társadalom kialakítására, mely hálás Istennek az élet ajándékáért és Isten egész teremtett világát tiszteli.

Együtt dolgoztunk ezen a héten egy igazságos, békés és ökológiailag fenntartható fejlődés látomásán egy életközponturn világtársadalomban, és küldjük részletes javaslatainkat ezzel a levéllel együtt az egyházaknak az életünket veszélyeztető témákkal kapcsolatban.

Az egyházak felelőssége

Nem merjük tagadni egyházaink felelősségét a minket most elárasztó krízisben. Mi magunk sem mondtunk prófétai szót. De meg se hallottuk azt, mikor mások — számos tudós — által megszólalt az utóbbi időben. Még kevésbé hallottuk az őslakók kiáltását, akik évszázadok óta mondták, hogy a modern világ saját maga állította csapdájába esik majd bele és felfalja saját gyermekeit. Ezért sírnunk és bánkódnunk kell. Megbántottuk Istenünket, mennynek és földnek Teremtőjét, és gyaláztuk az életet és egymást. Nagyon későn térünk csak észhez, de még most sem cselekszünk eszerint. Bocsnatért könyörgünk és imádkozunk szívünk teljes megváltozásáért, egy radikális megtérésért a haláltól az Istenhez és az élet útjához.

Mert reménységünk azért van (2Kor 4,7-12). A mi Istenünk az élet Istene és a Szentlélek hatalma az egész teremtett világot átjárja. Fejlesszük ki tehát magunkban a teremtettség lelkiségét. A lelkiség a Bibliában azt jelenti: a Szentlélek szerint élni.

A Szentlélek szerinti élet

A Lélek az élet adója és fenntartója. Mindaz, ami elősegíti az életet, mint az igazság, szolidaritás és a szeretet, és mindaz, ami védi az életet, mint az evangéliumi elkötelezés a szegények melletti kiállásra, a faji megkülönböztetés elleni harcra és a fegyverkezés és erőszak csökkentésére — konkrétan jelzi, hogy mit jelent Lélek szerint élni. Ez több, mint politikai cselekedet, ez a keresztyének számára lelki gyakorlat. Sőt Lélek szerint élni azt is jelenti, hogy felfogjuk jelenlétét a teremtett világban. Mert a Lélek az egész kozmoszban lakik, leheletét adja minden élőknek és felhangolja szívünket, hogy meghalljuk a föld szívverését és meglássuk az igazság és szépség útját. Ami tehát ellenkezik a Lélekkel, az nem az anyag és nem a világ, hanem a bűn és a halál hatalma. És ahol nekünk újat kell kezdenünk és újra kell kezdenünk mindig, az a tisztelet és hódolat minden teremtett élőlény iránt, különösképpen az ember iránt, elsősorban azokon kezdve, akik leginkább szükségben élnek. A Lélek vezet minket azokra a helyekre, ahol a közösség és a teremtett világ leginkább elerőtlenedett, azokra a szomorú helyekre, ahol az emberek kiáltása és a föld jajszava összevegyül. Itt találkozunk Jézussal, aki előttünk jár az együttérzésben és gyógyításban. Itt kapunk és itt adhatunk kenyeret az éhezőknek, vizet a szomjazóknak, örömet a szükségben lévőknak, vigasztalást a gyászolóknak. Itt mutatjuk be igaz istentiszteletünket, mint akik tagjai egymásnak (Róm 12,1).

Egyházaink legyenek azok a helyek, ahol megtanuljuk újra, hogy mit jelent: Isten szövetsége kiterjed minden teremtményre, így fedezzük fel a Biblia ököcentrikus dimenzióját. Ez egyszerű anyagi életvezetést jelent, amely gyengéden szereti és kezeli a környezetet, úgy, ahogyan Isten. Ugyanakkor vegyük be ünnepeinkbe az anyagi elemeket és dicsőítsük a kozmikus szimfóniát, amit a Lélek komponál. Eközben gyakoroljunk bűn-

bánatot a bűnök miatt, amiket a természet ellen elkövettünk, és növeljük gyöngédségünket az élőlények iránt, akiket megsértettünk (Fil 2,1-5). Alakítsuk kapcsolatainkat a befogadás és a megbékélés lelkületével nemek, fajok, kultúrák és népek között, megerősítvén az áldott felkenetés állapotát minden lény előtt és a lények egész teste előtt. Mert emlékezünk, kedves Testvérek, hogy mi Krisztus teste vagyunk és Isten kozmikus templomának tagjai. Imádkozzunk tehát e pünkösdi időszakban Szentlélekért, hogy jöjjön el újra hozzánk. Kiáltjuk egész lényünkkel: Jöjj, Szentlélek, újítsd meg az egész teremtett világot!

*Résztevők és megfigyelők
az Egyházak Világtanácsa találkozásán*

Összegző gondolatok

A teremtett világért érzett és vállalt felelős szeretet jegyében új teológiai irányzat született: az úgynevezett *ökoteológia*. A környezet és fejlődés teológiai és etikai dimenzióit tárgyalja, Joelt mint a környezet és fejlődés prófétáját mutatja be. Megszólaltat messiási jövendöléseket, amelyek nemcsak az ember megváltásáról beszélnek, hanem az egész teremtés megújításáról (Ézsaiás, Hóseás).

Mivel az a gazdasági és technikai fejlődés, amely a Földet súlyos válságba sodorta, a keresztény kultúra talaján nőtt ki, érthetően kérdésessé vált a misszió fogalma a déli félteke számára. Van-e erkölcsi alapja a Tízparancsolatot vagy a Hegyi Beszédet hirdetni és számon kérni azoktól, akiknek a létfenntartás alapvető szükségletei sem adottak? Képmutatás vagy bűnös tudatlanság az éhezők és éhen halók közösségében moralizálni. A gazdagok egyetlen hiteles missziója a szegények számára a lemondás és az osztozás.

Globális etika

Akik az ökumené gondolatát gyakran még felekezeten belüli mozgalmak között is gyanakodva bírálják vagy egyenesen elvetik — nemhogy más felekezetekkel együtt és között építenék —, hasonlítanak a Titanic hajó fedélzetén lévő emberekhez: dogmatikai és hitvitákat folytatnak a süllyedés perceiben életmentő összefogás helyett. Ma már nem a keresztény/keresztyén ökumené sürgető szükségét érezzük csupán, hanem egy globális etika alapjainak kidolgozásával kell foglalkoznunk, együttműködve minden jóakarató emberrel Földünk és az emberiség megmentése érdekében (Hans Küng).

Lehet, hogy elpusztul ez a bolygó Isten döntése szerint, de ennek végrehajtásával nem bízott meg minket. A művelésével és őrzésével azonban igen. Adóssai vagyunk Teremtőnknek.

Az új közgazdaságtan körvonalai

KISS KÁROLY

Született 1944-ben Vilmányban. Közgazdász, az MTA Világ gazdasági Kutató Intézetének tudományos főmunkatársa. A kelet- és közép-európai országok gazdaságának kutatója, környezet- és gazdaságpolitikával foglalkozik.

Herman Daly, az új közgazdaságtan, a környezetgazdaságtan egyik, talán legnagyobb hatású alapító atya használta az alábbi hasonlatot: az ipari forradalom idején kialakult neoklasszikus — és lényegében ma is meghatározó érvényű — közgazdaságtannak kb. akkora az esélye a mai globális gondok (környezetpusztulás, Észak-Dél konfliktusa, munkanélküliség stb.) megoldásában, mint a 18. századi newtoni mechanikának az atom rejtélyeinek kifürkészésében.

Továbbra is az analógiánál maradva: a newtoni fizika arra a feltevésre épült, hogy a fény sebessége végtelenül nagy, s az atomi részecskék felfoghatatlanul parányiak. Amikor azonban a tudomány elkezdte e határterületeket feszegetni, a klasszikus fizika alaptörvényei érvényüket veszítették (gondoljunk csak a Heisenberg-féle határozatlansági relációra). Új tudományág született, az atomfizika, a kvantummechanika, mely már e korábbi határterületek törvényeit tárta fel.

Így vagyunk manapság a hagyományos közgazdaságtannal is. 1993 végén maga az Európai Unió (azóta már leköszönt) elnöke, Jacques Delors jelentette ki, hogy az ipari forradalom közgazdaságtana mára érvényét veszítette, és nemcsak hogy nem képes hozzájárulni a mai világ gondjainak megoldásához — hanem éppen ellenkezőleg: elmélyíti azokat. Ennek megfelelően az Európai Unió *Fehér Könyve* a térség előtt álló súlyos problémákat (nagyarányú munkanélküliség, a nemzetközi versenyképesség csökkenése, fokozódó környezeti ártalmak) hosszú távon már csak a környezetgazdaságtan szellemében tartja megoldhatónak, s IV. fejezete annak eszközeit használva vázolja fel a teendőket.

**Az ökoszisztémák
határai**

Az Adam Smith és David Ricardo nyomán kialakult és azóta több lényeges átalakulásán is átment elmélet (például a *laissez faire*) azon feltételezésekre épült, hogy a bioszféra egyensúlya megrendíthetetlen, az ökoszisztémák emberi civilizációt eltartó képessége végtelenül nagy, a természeti erőforrások kimeríthetetlenek, s a szabad javak (levegő, víz, erdők-mezők, tengerek) korlátlanul állnak rendelkezésre. A konvencionális közgazdaságtan képes volt az általa szűkösnek tartott javakkal (emberi munkaerő, tőke, termőföld) optimálisan gazdálkodni, de látóköre nem ért el a szabad javakig, az ökoszisztémáig, a bioszféráig, s azokkal nemcsak hogy nem gazdálkodott racionálisan, hanem korlátaikat sem vette fi-

gyeembe, sőt egyenesen mérték nélküli kihasználásukra és elszennyezésükre ösztönzött.

Az elmúlt évtizedekben érte el a hagyományos közgazdaságtan azt a határterületet, amit a newtoni fizika a maga vonatkozásában a százeladélón: kiinduló feltételezései alapvetően megrendültek, törvényei már nem érvényesek.

**Fenntarthatatlan
világgazdaság**

A világtermelés volumene a század elejétől máig ötvenszeresére bővült, ezen belül az energiatermelés és -felhasználás harmincszorosára. Az ipari forradalom óta a világgazdaság exponenciálisan növekszik. A bioszféra viszont, amelyen belül az emberi civilizáció és gazdaság elhelyezkedik, fizikailag nem növekvő, adott nagyságú rendszer (amely viszont minőségi változásra, differenciálódásra korlátlanul képes). Könnyű belátni, hogy ez a helyzet tarthatatlan; ha egy változatlan nagyságú rendszer egyik alrendszere egyre nagyobb lesz, szétfeszíti annak kereteit. (Mindez akkor is igaz, ha a legfejlettebb országok növekedése az utóbbi időben lelassult, és inkább a logaritmikus görbével írható le; ugyanis: 1. a világ országainak többsége még — feltehetőleg — ezután fog a gyors növekedés szakaszába lépni, 2. az emberi civilizáció jelenlegi méretei mellett már a helyzet akkor is tarthatatlan, ha a világgazdaság volumene nem nőne tovább, mert a kibocsátott szennyező anyagok akkumulálódnak.

A fejlődés korlátai

A princetoni egyetemen Vitousek professzor és kutatócsoportja kiszámolta, hogy az emberi civilizáció az asszimiláció eredményeként keletkező ún. nettó primer termékeknek (NPP) ma már kb. a 20%-át teszi tönkre, illetőleg éli fel. Szárazföldi feltételekre vonatkoztatva ez a szám 40%. Ez megdönti az ENSZ keretében működő Brundtland Bizottságnak azt az 1986-ból származó feltételezését, miszerint a bioszféra súlyos károsodása ellenére is még mindig van lehetőség arra, hogy a világtermelés 5-7-szeresére bővüljön, s ha ez elsősorban a szegény országokban, a harmadik világban megy végbe, akkor világméretben megszűnhet az elmaradottság.

Ha már az NPP 40%-os kihasználásánál tartunk, a világtermelés már a háromszorosára sem bővíthet, de megkétszereződésének lehetősége is igen kétséges, hiszen mai mértéke mellett is irreverzibilis és globális környezetkárosodás megy végbe. Ilyenek: a felmelegedés, mely valószínűleg klímakatasztrófába fog torkolni; a savasodás; az erdőterületek vesztes csökkenése; a termőtalaj hatalmas méretű pusztulása (többnyire az erdőirtás következtében fellépő erózió miatt); a sivatagosodás; a trópusi esőerdők irtása miatt a trópusok klímájának bizonyára hamarosan bekövetkező változása; az ózonréteg elvékonyodása, a troposzferikus (azaz földközeli) ózon felszaporodása; a tengerek és az édesvízkészletek elszennyezése; stb.

Mind közül talán a legeszomorítóbb a fajok tömeges pusztulása, a biodiverzitás vesztes beszűkülése. (Mérvadó becslések szerint az

évente kipusztuló, örökre eltűnő fajok száma néhány ezer, esetleg néhány tízezer között van.) Ha azt vesszük, hogy a Föld lakossága ma már közel 6 milliárd, és az elkövetkező fél évszázad alatt minden bizonnyal meg fog kétszereződni, a növény- és állatvilág nagy részére az elkerülhetetlen pusztulás vár, ha a jelenlegi trendek és felfogás megmaradnak: a szaporodó emberiség egyszerűen elveszi más élőlények életterét.

A világgazdaság ökológiai feltételei

A környezettudományok az utóbbi években konkretizálták, hogy mekkora is ezen globális és visszafordíthatatlan változásokat előidéző okoknak a mértéke. *A kritikus terhelési küszöbök* azt fejezik ki, hogy az egyes szennyező anyagok mely határon túl válnak ki globális és irreverzibilis változásokat. Sajnos, a legtöbb szennyező anyagnál már jóval túl vagyunk a határon. Így például az összes széndioxid-kibocsátást világméretekben és azonnal legalább 60%-kal csökkenteni kellene (a fejlett ipari országokban 80%-kal), hogy megálljon a klímaváltozás folyamata. A savasodást előidéző kéndioxid és nitrogénoxidok kibocsátása már 60-90, illetőleg 75%-kal lépi túl a kritikus terhelési küszöböt Európa nagy részén. Az illékony szerves vegyületek kibocsátása Európában szintén 75%-kal magasabb a kritikus terhelési küszöbnél. A freongázok kibocsátását — mint jól tudjuk — azonnal és teljes egészében meg kellene szüntetni, hogy az ózonpajzs ne károsodjon tovább.

Minderre tekintettel egy ökológiailag fenntartható világgazdaságnak jóval kisebb méretűnek kellene lennie. A szennyezési szintek lényeges csökkentése nem képzelhető el a világgazdaság mai működésének, szerkezetének megtartása mellett. Különösen nagy a minden ésszerű mértéket túllépő kooperáció, specializáció és az abból következő, hallatlanul magas szállítási igény környezetpusztító hatása.

Egy fenntartható világgazdaság minden bizonnyal a régiók és a városállamok világgazdasága lesz, ahol az anyagi termelés a jelenlegi integrációs tendenciákkal szemben dezintegrálódik, az önellátás, kisebb közösségek és térségek önfenntartó képessége megnő. A világgazdaság és az emberi civilizáció integrációja területi kezelés.

A környezetvédelem elhanyagolása

A harmadik világ országai — érthető okokból — környezetvédelemmel nem foglalkoznak. Ahol százazrek éheznek és halnak éhen, törzsek és népek vándorolnak a szárazság és éhínség elől, járványok és törzsi háborúk pusztítanak, ott a környezettel nem törődnek.

Nem sokban különböznek ettől a korábbi szocialista országok sem. A konzumerizmus és a haszonelvűség oly mértékben hódít teret, hogy a környezetvédelem ugyan lépten-nyomon hangoztatott elv, de a döntéshozók és az állampolgárok nagy többségének „preferencialistáján” ugyancsak háttérbe szorul. (Gondoljunk Budapestre: a belváros lassan lakhatatlanná válik a mindent elborító és elfoglaló autócsodáktól; a még meglévő zöld területeket, beépítet-

len foghíjakat az önkormányzatok gyorsított ütemben értékesítik, hogy ezáltal jussanak pénzhez. A főváros terjeszkedését, beépíttességét korlátozó korábbi adminisztratív rendelkezéseket felszámolták, s így annak bővülése, lakosainak növekvő száma egyre nagyobb forgalmat indukál. A légszennyezés magas szintje, a bizonyíthatóan ennek tulajdonítható betegségek, mint az asztma, tüdőrák, diszlexia stb. gyors terjedése sem készíti az illetékeseket hathatós intézkedések meghozatalára.)

A legnagyobb baj azonban az, hogy a világ legfejlettebb országainak környezetvédelme és környezetpolitikája sem kezeli e gondokat megfelelő súllyal. Ez már csak azért is elvárható volna, mert a globális környezeti ártalmakat elsősorban ők, és nem a harmadik világbeli szegény országok vagy az átalakulóban lévő volt szocialista országok okozzák. A világ népességének a legfejlettebb országokban élő 24%-a fogyasztja el az energia, az erőforrások és a megtermelt javak 50-80%-át, s így a szennyező anyagok is ilyen arányban ott keletkeznek.

Felületi kezelés

A fejlett országok környezetpolitikája azonban csak a felszínen mozog, a meglévő termelési és fogyasztási struktúrák érintetlenül hagyása mellett kíván eredményeket elérni. Így például nem arra törekszik, hogy a hallatlanul magas energia-felhasználás abszolút mennyiségét csökkentse (ez például Nyugat-Európa legtöbb országában fejenként és évente 4000 és 7000 kg között van szénegyenértékben, az Egyesült Államokban pedig 10 000 kg, szemben a magyarországi 3000-rel), hanem az energia-hatékonyságot kívánja fokozni. Azaz: hogy a felhasznált energiából minél több nemzeti terméket állítson elő.

A helyzet javulását elsősorban a műszaki fejlődéstől várják. Csodákra azonban a technika sem képes: a motorizáció abnormális szintjének fenntartása mellett az energia-fogyasztás nem csökkenthető számottevő mértékben. Az igen pazarló fogyasztási szokások és életmód gyökeres megváltoztatására, más értékek érvényesítésére, ember és természet más viszonyának kialakítására volna szükség ahhoz, hogy az erőforrás-felhasználás a fejlett ipari országokban számottevően csökkenjen. A jelenlegi fogyasztási szokások és struktúrák mellett azonban a fejlett országok továbbra is a fenntarthatatlanság felé haladnak és arra sodorják a világot is.

Nem hoz lényeges javulást a reciklálás sem, sőt, inkább tekinthető divatos és kis hatásfokú eszköznek, mintsem sokak által kiáltott csodaszernek. A tapasztalat azt mutatja, hogy a reciklálás bejelentése egy adott termék esetében inkább megnyugtatja, elaltatja a környezettudatos fogyasztók aggodalmait, s így már ők is vásárolnak belőle, az értékesítés fellendül. Magára a reciklálásra azonban gyakorta sor sem kerül (lásd a hazai pillepalackok esetét), vagy pedig nagy energiaráfordítással és további környezetszennyezéssel történik meg.

A környezetgazdaságtan alaptételei

Az új közgazdaságtan alaptétele, hogy meg kell határozni a természeti erőforrások felhasználásának és a szennyező anyagok kibocsátásának azon globális kvótáit, amelyeken a gazdasági tevékenységnek belül kell maradni ahhoz, hogy a bioszféra és az ökoszisztémák egyensúlya megmaradjon, illetőleg ne romoljon tovább.

Herman Daly e követelmény lényegét igen szemléletesen érzékelteti. Ha a Föld egy hajó, mely a végtelen világtengereken úszik, s sorsa a konvencionális közgazdaságtanra van bízva, az bármikor pontosan meg tudja mondani, hogy melyik része mennyivel terhelhető, hogy fel ne boruljon. (Ez az ármechanizmus által érvényesített optimalizálás funkciója.) De képtelen e régi közgazdaságtan megmondani, hogy meddig terhelhető a hajó. Így miközben kínosan ügyel arra, hogy fel ne boruljon, az szép lassan elsüllyed. A kvóták a *merülési vonal*, a terhelhetőség funkcióját látják el.

Élettér és környezet

Az új közgazdaságtan legújabb törekvéseinek középpontjában áll e kvóták meghatározása, s lebontásuk kontinensekre, térségekre és országokra. A *Friends of the Earth* nevű holland környezetvédelmi szervezet szakértői — a világon elsőként — már erre alapozva készítették el hosszú távú gazdaságfejlesztési koncepciójukat. A szakirodalomban *environmental space*-nek nevezett kvóták Hollandia esetében a következők (néhány fontosabb termék egy főre jutó fogyasztása, illetőleg a szennyezőanyag-kibocsátás tekintetében):

	Jelenlegi fogyasztás/ kibocsátás	Environmental space	A szükséges csökkentés mértéke %-ban
energia (évente kibocsátott CO ₂ tonnában)	11	4,3	60
ivóvíz (a vízhálózatból liter/nap)	130	80	38
alumínium (kg évente)	10-12	2	80
mezőgazdaság (ha)	0,45	0,25	45
fa (évente m ³)	1,1	0,4	65

Forrás:
Sustainable Netherlands.
Friends of the Earth,
1993, 21.

A környezetre a legnagyobb veszélyt mindenképpen a túlnépesedés jelenti majd. Ezért e kvótáknak a népesség nagyságára, a szaporodás mértékére is ki kell terjedniük.

Remélhetőleg a nem távoli jövőben nemzetközi egyezmények fogják meghatározni, hogy az egyes országok, térségek mekkora erőforrás-felhasználásra, illetőleg szennyezőanyag-kibocsátásra jogosultak. Könnyen elképzelhető, hogy a szennyezési, illetőleg erőforrás-felhasználási kvóták — az amerikai szennyezési jogok piacának mintájára — országok közötti csere, adásvétel tárgyát fogják képezni.

Észak—Dél vonatkozásában pedig minden bizonnyal kialakul majd az *erőforrásért népességért csere*: Északnak a túlzott erőforrás-felhasználásról, illetőleg szennyezőanyag-kibocsátásáról, Délnek

pedig a gyors népességszaporodásról kell majd lemondania. Ez a globális alku mai fejjel még elképzelhetetlennek tűnik, de aligha van más megoldás a világ, az emberi civilizáció megmentésére.

Az új közgazdaságtannak más az *erőforrás-értékelése*. A régi munkaerő-megtakarító stratégiát folytat, a szabad javak felhasználásával, illetőleg szennyezésével szemben viszont indifferens. Azaz: azzal az erőforrással takarékoskodik, melyből a legtöbb van (gondoljunk csak a mi 1,2 millió vagy az Európai Unió 18 millió munkanélkülijére), a természeti javakat viszont, melyekből egyre kevesebb van (tisztá víz, tiszta levegő, erdők, mezők, élővilág), pusztítja és elszennyezi.

Zöld adórendszer

Az erőforrás-értékelés megváltoztatása a *zöld adórendszer* révén valósítható meg. Ez csökkenti az élők munkára (azaz a bérre) rakódó terheket és járulékokat, s ugyanakkor megdrágítja a természeti erőforrásokat, az energiát. A zöld adórendszer lényeges sajátossága a költségvetés-semlegesség. Azaz: nem a meglévő adók mellett, a meglévő adóterhet növelve kíván új adókat kivetni, hanem a hagyományos adóstruktúrát átalakítva az adóterhet a bérekről áthelyezi a természeti erőforrásokra és az energiára.

A *negatív externáliákkal* (azaz a természetes és az épített környezetben, az emberi egészségben okozott károkkal) a hagyományos közgazdaságtan érdemben nem foglalkozik, az kívül esik hatókörén. Ezeknek a hagyományos üzleti tranzakciókban meg nem jelenő károknak a „beforgatása”, a megjelenítése az árakban szintén fontos követelmény, s környezeti adókkal, illetőleg illetékekkel érhető el.

A természet „ára”

Az új tudomány két nagy alapító atyja, a már említett Herman Daly és David Pearce részben ellentétes nézeteket vallanak. Míg Daly a kvótákat alapvető fontosságúnak tartja, Pearce a konvencionális közgazdaságtan meglévő eszközeinek fokozott alkalmazását is elegendőnek véli. Azzal érvel, hogy a természeti tényezők „beárazhatók”, s így már megoldódik az értékelésük hiányából fakadó helyzet, azaz megszűnik pazarlásuk és szennyezésük. Mások a „*property rights*”, a tulajdonviszonyok iskolájának követői a szabad javak tulajdonba adásától várják ugyanezt. Ez utóbbiak körében Ronald Coase — nem túl meggyőzően — azzal érvel, hogy a tulajdonosok egymás közti alkui és tranzakciói során a környezet is mindig megfelelő védelmet kap.

Pearce nézetei több szempontból is kritizálhatók. Először is, ha valami örökre, visszavonhatatlanul eltűnhet, és semmi mással nem helyettesíthető, annak az esetében arról beszélni értelmetlenség. Különösen ez a helyzet az élőlényekkel — és magával az emberrel is. Nem, de legalábbis nem kielégítően árazhatók az esztétikai és a kényelmi szempontok vagy a kulturális örökség részei sem.

A „beárazás” végső soron mindig a korlátolt, saját jövőjét diszkontáló, a jövő generációk iránt felelőtlen, más élőlényekkel szemben önző és kíméletlen ember, azaz az emberiség preferenciáit,

fizetési hajlandóságát tükrözi. Ha egy kormány nemzeti parkja vagy egy kihalófélben lévő faj védelmében nem hajlandó anyagi áldozatot hozni, az már önmagában is „beárazás”: a szóban forgó értéket ennyire becsüli.

A piacgazdaság csődje

Pearce-nek filozófiailag (vagy éppenséggel a gyakorlat síkján) viszont igaza van: ki más jogosult a „beárazásra”, ha nem az emberek által választott törvényhozók és demokratikus intézmények? Ha e demokratikusan választott törvényhozók és intézmények napi politikai döntéseik során a környezeti szempontokat háttérbe szorítják, ezáltal is a társadalom környezeti „értékelését” fejezik ki. Jogosult-e bárki is más szempontokat érvényesíteni velük, más árakat megszabni és kvótákat bevezetni?

A helyes válasz bizonyára abban rejlik, hogy ha az emberek informáltabbak lennének, a környezetet érintő döntéseik következményeit jobban ismernék, valószínűleg másképp „áraznák” a környezet javait.

Radikális környezetvédők gyakorta vallják azt az elvet, hogy a piacgazdaság nem képes e hallatlanul nagy feladatok elvégzésére s az új követelmények érvényesítésére. Szerintük mindennek csak akkor tudunk megfelelni, ha alapvetően kultúránkat változtatjuk meg, ha kilépünk a haszonelvűséget elfogadó, s az élővilág feletti uralkodásra buzdító keresztény-zsidó kultúrkörből, s a természettel harmonizáló buddhizmusra térünk át.

A görög-latin hagyományokra és a kereszténységre épülő európai kultúrát azonban bizonyára csak nagyon kevesen lennének hajlandók feláldozni közülünk. Erre nincs is szükség, mert az elmúlt két évszázadban az is bebizonyosodott, hogy a piacgazdaság tanulékony, az új követelményekhez alkalmazkodni képes formáció. Meggyőződésem, hogy a jóléti közgazdaságtan keretei tovább tágíthatók, s az új követelmények beépítésével kialakítható az ökoszociális piacgazdaság.

Szerzőnk hamarosan megjelenő könyve *Gazdaságfejlesztés és ökológia. Egy ezredvégi stratégia.* (Tanú Kft V.— Kiadó)

A kérdés valójában nem is technikai jellegű, hanem azon múlik, hogy törvényhozók és állampolgárok, azaz mi, emberek, hajlandók vagyunk-e elfogadni a szükséges változásokat. Hajlandók lennénk-e többet fizetni a természeti erőforrásokért, az anyagi javakért. Ezen „áldozat” bőségesen megtérülne. Egészségesebb környezet, több szabadidő, harmonikusabb viszony a természettel, embertársainkkal s önmagunkkal lenne a jutalmunk.

A túlélés pedagógiájáról

HUSZÁR ZSUZSANNA

1960-ban született Budapesten. 1983-ban magyar—orosz szakon általános iskolai tanári diplomát, 1991-ben Pécsen és Budapesten pedagógia szakos előadói diplomát szerzett. Jelenleg a JPTE Bölcsészkar Pedagógiai Tanszékén egyetemi tanársegéd.

¹ *Természeti, környezeti nevelés mint a nevelés megújításának lehetősége.* TKTE, Budapest, 1993.

² Zrinszky László: *Bevezetés a pedagógiai kommunikáció elméletébe.* PSZM-Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993, 20.

³ Imre Sándor: *Nyugtalan idő, nyugodt nevelés.* Nevelésügyi Szemle, 1938, 293-299.

⁴ Angelusz Erzsébet: *A bűn és a szeretet szerepe a nevelés történetében.* In: *Erkölcs és változás.* Kaposvár, 1994.

A természeti, környezeti és globális nevelés nem értéksemleges nevelés, amennyiben hol direkt, hol indirekt módon a fogyasztói társadalom értékrendjével szemben való állásfoglalásra készítet.¹

Az egyre gyakrabban deklarált „Óvjuk, védjük, szeressük a természet értékeit!” típusú elvárásokkal épelméjű ember ritkán vitatkozik. Ennek ellenére az iskolák többsége maga is a fogyasztói társadalom értékrendjét tartja fenn és erősíti meg részben szükségyszerűen, részben a környezettudatosság hiánya miatt.

„Zöldülő” pedagógiánk azonban korántsem hordozza magában a megváltás ígérését. A reálisan kitűzhető cél egy, a mostaninál mindenképpen nagyobb fokú tudatosság kialakítása elsősorban cselekedeteink következményeit illetően. A globalitás — többek között — azt is jelenti, hogy az egyes emberek döntései, cselekedetei ténylegesen hatnak a világ helyzetének alakulására. Ezért mindenkinek személyes és másra át nem ruházható felelőssége van. Ez a felelősség azonban nem is olyan nyilvánvaló.

„... a modern életkörülmények (a posztindusztriális, 'információs' társadalomban adott életkörülmények) miközben kioldják az egyént lokális és hagyomány uralta korlátozottságaiból, s látszólag az egész információs univerzumot bocsátják rendelkezésére, ugyanakkor rendkívüli mértékben összeszűkítik az individuum tudatos választásának és reflexióinak terét. Ebben a helyzetben a nevelés hangsúlyosabb feladata a szűrés, mint a gyarapítás, az elrendezés és a feldolgozás, mint a felhalmozás.”²

Zrinszky László megállapításával összevethetőnek tűnnek Imre Sándor majd fél évszázaddal korábbi gondolatai:

„Ma a legnagyobb rossz: a bizonytalanság a jövő felől, nyugtalanság kiszolgáltatott voltunk miatt. Ma azt szeretnők, hogy ebben legyen változás, e tekintetben érjük el, amit elérhetünk: a ma-inál nagyobb nyugalmat; legyen az élet csendesebb, és álljon az életünk rendjéből több önmagunkon.”³

Ami egész biztosan rajtunk áll, az az embertársainkkal való viszonyunk alakítása.

„Napjaink fő problémái — mindenekelőtt a béke megőrzésének fontossága — arra figyelmeztetnek, hogy egyik legfontosabb nevelési feladat megtanítani a gyerekeket a tényleges szeretetre.”⁴

A „szerepet pedagógiájának” meghirdetése minden bizonnyal elfogadható válasz lehet sokak számára a morális válság ellenében. Annyi bizonyos, hogy ismét a szakmai érdeklődés előterébe került az erkölcsi nevelés.

Központban az erkölcs vagy a gyermek

Történeti szempontból talán a legtanulságosabb az erkölcsközpontú és gyermekközpontú megközelítések között feszülő ellentmondás, nevezetesen, hogy az erkölcsközpontúság gyakorta a gyermeki természet szigorú megtörésével járt együtt. A 19. század végétől a pszichológiai indíttatású nevelési irányzatok lemondtak az „örök értékek” kinyilatkoztatásáról, és félretették az addig szokásos értékelő, minősítő beállítódást. A „kell-értékek” (eszmények) háttérbe szorultak, és a „van-értékek” (hajlam, adottság, képesség, készség, attitűd stb.) váltak a fejlesztés kiindulópontjaivá.

Ma is korszakalkotó jelentőségű volna a nevelési gyakorlatra nézve, ha valóban értéknek tekintenénk mindazt, amit a gyermek hordoz magában. Ellenkező esetben az iskola negatív hatások közvetítőjévé válik. Az intellektuális egyoldalúságot felerősíti az a gyakorlat, hogy az iskola csak egy igen szűk tartományban képes elismerni a gyermek teljesítményét.⁵

⁵ Kósáné Ormai Vera:
*Beilleszkedési
nehézségek és az
iskola.* TKK, Budapest,
1989.

⁶ Ilyés Sándor: *A
különösség problémája
a neveléstudományban.*
Új Pedagógiai Szemle,
1994/1. 9-13.

⁷ Trencsényi László:
*Pedagógusszerepek az
általános iskolában.*
Akadémiai Kiadó,
Budapest, 1988. 28-33.

Önállóságra nevelés

Ezért számunkra is fontos a „van-értékek” hangsúlyozása, ami ugyanakkor szükségszerűen magával hozza a máság elfogadását, amely így nem mint stigma, hanem mint érték jelenik meg.⁶

Kulcsfontosságú a különbözőség más szempontból is: ahogyan az ökológiai rendszerekben a biodiverzitás (fajgazdagság) a rendszerszintű alkalmazkodóképesség feltétele, úgy a társadalmi rendszerek hosszú távú működőképességét is a sokszínűség biztosíthatja. A tanár rég nem megfellebbezhetetlen tekintély többé. Még akkor sem, ha minden tekintetben kiváló szakember.

Ugyanakkor tanítványaiaval való viszonya nem szimmetrikus helyzet. De az aszimmetria lényegében azt kell hogy jelentse, hogy a felnőttre van a gyermek bízva, és nem fordítva. Ugyanakkor elengedhetetlenül fontos a növendékben is felelősséget ébreszteni saját fejlődésével kapcsolatban.⁷

Bár a diák mind a tervezés, mind az értékelés fázisába bevonható, egyre kevésbé lehet megmondani ma, hogy holnap minek a tudására lesz szükség. A változó viszonyokhoz való alkalmazkodás érdekében adaptálható tudás elsajátítására van szükség, olyan tudásra, amelynek egyúttal lényeges részét képezi az összefüggések ismerete és megértése.

A nevelőnek tehát nem esetlegesen összehordott „kész válaszokat” kell a növendékei nyakába zúdítania, hanem arra kell felkészülnie, hogy az eligazodáshoz segítséget nyújtson. Az eligazítás azonban egyre kevésbé lehet kész ítéletek átadása.

Fontos lenne, hogy a nevelő ne érezze végképp kényszerpályán, illetve kényszerhelyzetben magát. Legyen elég bátor igazodni tanítványai befogadóképességéhez. Ahogy mondani szokás: ne a tananyagot, a gyereket tanítsa.

A kisgyermekhez való alkalmazkodás kezdeti és legfontosabb eleme a szemlélődéshez való jog tiszteletben tartása. Időnként szemtanúi lehetünk (magunk is elkövetjük) a kicsinyét sürgető szülői magatartásnak: Ne állj meg minden kőnél! Már megint miattad

fogok elkészíteni... stb. Az alig egy-két éves csöppéseket a járműveken csendre intő szülői hangok sem ritkák. A jármű és a tömeg lehet zajos, csak a gyermek csacsogásának nincs helye!? Abszurd, kifordult helyzet. A kordába szorítás korán elkezdődik, pedig a neveléshez elegendő idő és tér kell, és olykor csend is.

⁸ Freinet-, Waldorf-, Benda-féle humanisztikus kooperatív tanulás stb.

⁹ S. Fountan — D. Selby: *Global education in the primary school*. In: *Aspects of Education*. 1988, No. 38. 21-24.

Jövőközpontú nevelés

¹⁰ Korán Imre: *A tanulásnak nincsenek határai*. *Gazdaság*, 1986/5. 50-58.

¹¹ Imre Sándor: i. m.

Ismerünk a hagyományos tantervek szorításában eleve késésre, lemaradásra ítélt, hajsztolt és ezért a gyerekeket is hajsztoló pedagógusokat, és bőséggel láthatunk zsufolt iskolákat. Örvedetes, hogy hazai viszonyok közepette is egyre szaporodnak az ellenkező példák, és jelen vannak a gyerekközpontú, humanisztikus nevelés intézményei is.⁸

Azok a dimenziók, amelyekről eddig szó volt, lényegében a globális nevelés alapvető dimenziói. D. Selby és S. Fountan nyomán ezek az *idő*, a *tér*, a *következmény* és az úgynevezett *belső dimenzió*.⁹

A nevelőmunkában a hangsúly természetesen a belső, személyes dimenzióra kerül, hiszen a nevelés végső soron személyiségformálás. Szembetűnő, hogy a pedagógus a maga bővülő eszköztárával a személyiség egyre mélyebb rétegeire (például személyes értékrend, előítéletek) kíván hatni, mintegy az intenzív külső változásokra intenzív belső munkával próbál reagálni.

Változnak a módszerek, és olyan „puha technikák” kerülnek előtérbe, mint például az érzelmeket is mozgósító, mély és tartós hatás elérését szolgáló saját élményű tanulás vagy a teljesítmény növelésére és az együttműködő attitűd kialakulására egyidejűleg irányuló kooperatív tanulás. Megnő az indirekt hatások szerepe, és nem utolsósorban változnak az értékelés szempontjai is; az egyéni munka és a verseny helyett a csoportos teljesítmény jutalmazása és az együttműködés ösztönzése válik mind hangsúlyosabbá.

Bár a jövőközpontúság a nevelésben „klasszikus” kívánalomnak számít, mindmáig nem vesztette érvényét az a megállapítás, hogy az iskolai nevelés-oktatás túlságosan a múltra koncentrált.¹⁰

Szükségesnek látszik tehát, hogy a múltra és a külső környezetre koncentráltó jelleg megváltozzék, és nagyobb tere legyen a jövőre, valamint a belső környezetre (szubjektum) való irányulásnak.

A jövőt differenciált fogalomként célszerű kezelni, különbséget téve valószínű, lehetséges, választott és kívánatos jövő között annak érdekében, hogy meghatározhatóak legyenek a cselekvés konkrét lépései.

Összefoglalás helyett álljon itt Imre Sándor gondolataiból egy: „A nevelésnek ma az a feladata, hogy kifejlessze a bátorságot az élethez, a képességet a most szükséges munkára, s beoltsa az új nemzedékbe a bizalmat is a maga ereje és a munka sikere iránt.”¹¹

Az egy-ügyű Isten

Budapesten született 1935-ben. Az ELTE jogi karának hallgatója, amikor az 1956-os forradalomban való részvételéért másfél évi börtönre ítélik, és az ország összes egyeteméről és főiskolájáról kizárják. Szabadulása után dunai munkás, dekorációs dolgozó, színpadi statisztá. 1963—1990 között a Corvina Kiadóban kéziratelőkészítő, utóbb szerkesztő. 1991 óta a pécsi Jannus Panonius Tudományegyetemen tart előadások taoizmusból, Paracelsusról, Boehméről, Goethérről, Blake-ről. 1968 óta kiállító festő.

„A teológia és a csillagászat közt már régóta akkora különbség van, különösen a Föld — Éghez és csillagokhoz képest való — kozmikus méltóságának és rendeltetésének tekintetében, hogy az előbbinek az utóbbival szembeni elnévelése, sőt gondolataiba való hallgatólagos beleegyezése amilyen érthetetlen olyan megbocsáthatatlan.” — írja Franz von Baader.

„Lásd, így szól a Szellem a Szóban, aki a Föld Szíve, aki megnyilatkozik az ő égében az Élet világos villámában, akivel szellemem egyesül, és aki által e szavakat írom: az ember a Föld magvából származik; nem a Haragból, hanem a Föld születéséből, mint egy király vagy mint a Föld Szíve, és a csillagszületésben a Szeretet térfelében állt; csak éppen a Harag hozzá volt tapadva, azt le kellett volna vetkeznie magáról a születésben, mint ahogyan a gyümölcs vetkezi le a fa keserűségét. Az ember azonban ezt nem tette meg, hanem visszanyúlt a Szeretettől a Haragba, vágyakozva egy holt világ után, hogy ennék belőle; ami sikerült is neki, s így aztán belekerült a maga legkülső születése szerint a halálba, élete szerint pedig a csillagszületésben a Szeretettől a Harag térfelébe. Itt áll most az Ördög szeme láttára Ég és Pokol között. Mi reménye lehet még ezután? Figyelj csak ide, te vak pogány, te írásfacsaró és kurkapiszkáló, nyisd ki szemedet kerekre, és ne pironkodj az én együgyűségem miatt; mert Isten a *centrum*ban rejtőzve nyugszik, s még nálamnál is sokkal együgyűbb; te azonban nem látod Őt.”

Így Jacob Böhme, a mennyei cipész és csizmadia, e szerföltött különös szerző (1575—1624), első művében, az *Aurorában*, amelyet 1612-ben kezdett papírra vetni Görlitz városában, Sziléziában. Nem valamiféle általános alany, hanem pont csak ez az ember: egy Akárki. Korhoz kötött, műveltségében és műveltsége hiányosságaiban is erősen meghatározott lény, és mégis olyan rejtelmes, hogy még! Ő az, aki magára vette a próféta szavát: „Te vagy az az ember”.

Nemcsak hogy előre látta és mindenestül önmagára, a görlitzi suszterra vonatkoztatta a Nagy Ökológiai Katasztrófát, amelyben mi már kénytelen-kelletlen benne élünk (álom már aligha lehet hát), hanem a maga bibliaolvasásából (amelyben a Költői Génusz Könyve meg a Természet Könyve egybeesett) tudta azt is, hogy ez a katasztrófa igazából már a kezdetekben mint ősrobbanásban ott volt; már csak ki kellett bomlania belőle.

Következett belőle, ám nem elkerülhetetlenül.

„Mózes nem azt mondja: »Isten megteremtette az Eget és a csillagokat«, hanem: »az Eget és a Földet« — fogja majd írni 1834-ben Böhme kései követője, Franz von Baader (1765—1841) —, és Herder a maga közismert történelemfilozófiájában mégis meghazudtolja az öreg Mózeset, amikor teológus létére *Philosophia sacrá*ját azzal a téves mondattal kezdi, hogy a »Föld csillag a csillagok között«.”

Továbbá az Írás Égnek és Földnek ezt a különbségét és ellentétét nem korlátozza pusztán erre a (mulandó vagy idő-)világra, hanem az Írás utolsó részében (a Jelenésekben) mint örökké megmaradót

jelenti ki, amikor új (megújult) örök Égről és új örök Földről beszél, következképpen a Földet éppoly kevéssé képzele csillagból keletkezettnek, mint csillaggá válónak (mert Mózes szerint már minden mennyei csillagok előtt ott volt), mondom, éppoly kevéssé, mint ahogyan az emberről sem mondja, hogy angyal lett volna (szűkebb értelmében e szónak) vagy azzá válnék egykoron. (...) Bármilyen újszerűen hangozhat is tehát sokak fülében, mégiscsak úgy van, hogy az Írás Ég, Föld és Ember hármasságát mindenképpen kijelenti és fönntartja, s hogy valamennyi természetfilozófiai vagy teológiai doktrína, amely nem ugyanezt teszi — s a jelenlegiek közül ugyan melyik teszi meg ezt? — egyszerre írás- és természetellenes.”

E gondolatok természetesen visszanyúlnak Jacob Böhme és a Bibliára. Isten teremtése Jacob Böhme számára is Ég és Föld, nem pedig „világ”. Az ő számára a világ, látnivaló, nem egyéb, mint világégés: önfelszámolás; meglátjuk majd, hogy hogyan és miért.

Bármennyire tudatában van is Jacob Böhme annak, hogy ebben az önfelszámolásban az egyes ember szerepe (főleg jó szerepe) szinte semmi, azt azért egyetlen pillanatra sem téveszti szem elől, sőt éppen az az ő filozófiájának a centruma, hogy a válság minden emberrel mindig újra kezdődik (innen barokkos stílusának állandó visszacsatolásai, előre-hátra hivatkozásai és kitekintései, mélységei és előterei — ez az egész altdorferi perspektivizmus: életműve igazából egyetlen vulkáni mondat —, amelyek miatt a bevezető idézetet is, utólag engedelmet kérve az olvasótól, kénytelen voltam némileg egyszerűsítve fordítani), s hogy épp ezért a mindenkor Akárki teljesen fölöslegesen szokott előhozakodni azzal a bizonyos „úgyis, úgysem” érvvel. A hitre vonatkozó kérdés és az ökológiai válság Jacob Böhme számára ugyanaz; öko-filozófiája nyelvfilozófia.

Hiszen Lucifer is — a válság okozója vagy inkább maga a válság — „Istenben csak a méltóságot látta meg, a centrumban a Szót nem, aki kezében tartja szórólapját”. Nemhiába, hogy a krízis mélységére ráébredő varga írni kezd, feljebb emelkedve a kaptafánál (én szívesen járnék a cipőiben is, amiket addig készített). S hiába csikart ki viszont belőle hallgatási fogadalmat a helybeli lutheránus lelkész és a városi tanács, a Föld Szíve végül is erősebbnek bizonyult.

A természethez való viszonyunk megromlásáért a kereszténységet sok jogos vád érte már. Vitába szállni velük aligha érdemes. Filológiai és vallástörténeti szempontból persze még akár fontos felfedezésnek is bizonyulhat, ha néhány ószövetségi helyről utólag sikerül kimutatni, hogy kétezer éven át félrefordításban olvastuk őket. Csak sajnós ez a tény is civilizációnk ellen tanúsodik, amely mindig ilyen irányban torzít, véletlenül sem a bárányok javára.

Már csak ezért is oda kellene figyelnünk arra a keresztény gondolkodóra, aki magát az ökológiai kérdést állította filozófiájának

középpontjába. Még ha ez így csak utólag derül is ki róla, és ha e gondolkodó mindig kissé eretnekgyanús volt, zavarosság hírében is állt. Mi más lehetne ez a suszter, akinek egy egész kontinens technicizmusával kell szembeszállnia. Csakhogy éppen ez az obskúrus ember veszi észre az ökológiai problematikában páratlan élességgel az Evangélium központi gondolatát: „Aki nem úgy fogadja az Isten országát, mint gyermek, semmiképpen nem megy be abba.”

Az ölés mint létforma

Ez a kontinens s a belőle származó világcivilizáció az ölésre rendezkedett be. Az emberölést — úgy névleg legalábbis — még csak-csak elítéli, az emberen kívüli természet — állatok, növények, folyók és hegyek — irtását és eltűnését azonban mint „normálisat” vagy „legalábbis megbocsáthatót” elfogadja; holott könnyű volna belátni, hogy egyik a másikat feltételezi, hogy a teremtés művének a módszeres lebontásáról van szó valamennyi esetben. Olyan folyamat ez, amellyel az emberiség azért nem tud hatékonyan szembeszállni, mert gondolkodása irányultságából következik. Abból, hogy a mai ember világban él.

Henye szóhasználat itt persze emberiséget emlegetni. Régóta már, hogy nem ő itt a főszereplő, az ismeretlen ismerős, hanem a „mi” civilizációnk által létrehozott emberiség-modell, amely nem ám valami Magasztos Izé, hanem Nagyberuházás — valamennyi későbbi nagyberuházás (lásd Bős—Nagymaros) mintája, célképzet: olyannak akarja az egészszet, tudjuk milyennek, és ezt a célját mind- eddig mindig el is érte. Az élet megszüntetésén kívül nincs üdv.

Az ember és a bűnbeesés

Mondhatom, hogy „mi”, akár büntudatosan is, valójában azonban senki sem tudja, kicsoda is ennek a leépítő tevékenységnek a szubjektuma. Éppen az az ökológiai válság, hogy az embernek helye és eredete (már) nincsen is. Ily lény per definitionem nem alkalmas arra, hogy szeresse a már meglevőt, sőt közvetlen érdekének tudja a régi élet megsemmisítését. Kétségbe vonhatom én a bűnbeesés történetét és ama régi bűnbeesés messzeható következményeit; napjainkban nyilvánvaló, hogy az ember gonosz végzete sugárzik ki mindenkire. Világa nem más, mint nem létező önmaga, az a fénytelen fény, amellyé a világosságot átváltoztatta, amikor ráció és hatalom kombinációjaként fogta fel, egyedüli ilyen civilizációként a Földön, és ezzel mindent tönkretett, elsősorban az állítólag legmagasabb létbeli helyre delegált fényt magát; a gyöngéd hajnaloknak vége. (Dehát miért lett ez a sorsunk? Csakugyan nem képzelhető el, hogy a bűnbeesés története leginkább, sőt talán egyedül Európáé, s hogy csak ráduplázott komor titkára a világrész, amikor misszionáriusokat küldött szerte a Földre, másoknak magyarázni az otthoni kórról, ahelyett, hogy szembenézett volna végre önmagával?)

Mit tud Jacob Böhme ezzel a helyzettel kezdeni? Eleve nem tesz különbséget Isten és Természet között. (A gyarmatosítók világ-gondolkodását a maga részéről visszavonja; nem próbálja meg

áttelepíteni Istent a Nagyberuházás valamelyik lakótelepére a felszámolás alatt álló Régi Világból.)

„Láthatod — írja —, hogy a Természet nem különböztethető meg Isten erőitől; hanem minden Egy Test. Az Istenség, vagyis az Isten Szívének szent ereje a Természetben születik meg; így keletkezik vagy indul ki a Szentlélek is a Fény Szívéből az Atya minden erőin keresztül, hogy képekben foglaljon össze mindent, hogy formát adjon mindeneknek.”

Visszamegy a bűnbeesés előtti rétre.

Megkísérel kvalitásokban gondolkodni — színekben, ízekben, hangokban, szagokban; évszázadokkal a *Szintan* Goetheje előtt, és több szempontból is radikálisabban. Az ő olvasata nem a Galileié (1564—1642), aki szerint a világ nagy könyve a matematika nyelvén volna megírva, háromszögek, körök és egyéb matematikai formák jeleivel. Igaz, hogy szellemi kémikusként nemegyszer ugyanolyan mechanikusan jár el, mint a természetet matematizáló filozófusok, miközben persze ilyenkor még a sebész (vagy hóhér) eleganciája is hiányzik belőle; mégsem lehet nem fölismernünk, hogy a mennyei suszter ellene dolgozott annak a fátumnak, amelyet Edmund Husserl oly kiválóan jellemez *Az európai tudományok krízisében*.

Jacob Böhménél például a fanyar íz ugyanaz, mint a hét forrásszellem közül az első (1Zak 3,9; olyasféleképpen, ahogyan Szerb Antal — a Jacob Böhmét jól ismerő s a maga elődei közt számon tartó — W. Blake-ről írja, nála „nagy metafizikai koncepciók mutatkoznak a réteken”):

„Ha pedig nem hinnél nekem, nyisd fel szemeidet, és menj oda egy fához, s vedd szemügyre s szállj magadba; látni fogod először az egész fát; majd végy egy kést, hasíts bele, s tapaszd a sebre ajkadat; ízlelni fogod először is a fanyar kvalitást, amint összehúzza nyelvedet; a fa erőit is ez tartja össze.”

„A nagy metafizikai koncepciók valóban jelen vannak, a blake-i gondolat azonban bonyolultabb, mint ahogyan Szerb Antal hiszi” írta az 1959-es budapesti Blake-válogatás előszavában Szenczi Miklós. „Blake nem a Természet szerelmese, hanem az Örökkévalóságé.” Valójában talán a kettő egyszerre, együtt.

Gondolkodás a Színek Terében

Elmondható Jacob Böhméről is, hogy törekvéseinek semmi köziük a panteizmushoz — amely mint bölcelet csakugyan nem valami mély, de talán nem ezért járt rá mindig a rúd, teológiai és marxista oldalról egyaránt, hanem mert a természetet, ha török, ha szakad, háttérbe kellett szorítani; arról van inkább szó, hogy ő volt talán az egyetlen a nagy európai gondolkodók között, aki az általánosan kötelezőnek látszó fekete-fehérből kilépve egy színes gondolkodást akart létrehozni; gondolkodást a Színek Terében: az élet Szín-Terét.

„Ezután a keserű kvalitást ízleled — folytatja ama fa leírását —, ez teszi mozgékonyá a fát, ettől növekszik, zöldell, ettől hajt ágakat, lombot, terem gyümölcsöt; majd az édeset, az egészen

szelíd és édes, mert a fanyar s a keserű kvalitásból nyeri édességét. Ezek a kvalitások sötétek volnának és halottak, ha nem volna ott bennük a hőség. Amikor azonban eljő a tavasz, s a Nap eléri sugaraival a Földet és fölmelegíti, a hévségben a szellem is meg-elevenedik a fában, és a fa szellemei zöldellni, növekedni és virágozni kezdenek. Mert a szellem kinyílik a forróságban, és valamennyi szellem benne örvendezik s él, és szívbéli szerelem támad közöttük. A forróság viszont a fanyar és keserű kvalitás ereje, s hajlama szerint az édességes vízben születik meg; szüksége van a Nap hevére, hogy lángra gyűjtsa; mert a kvalitások e világon félig halottak s ájultak, aminek Lucifer úr az oka, amint azt majd az ő bukásának és a világ teremtésének leírásában olvashatod.”

Az az édes íz a fában, az Krisztus, a Jacob Böhme Krisztusa. És kiváltképpen ő az alma édes íze egy másik leírásban: az alma édessége, amely a többi ízt is — fanyart és keserűt — megőrzi mint üdeséget, miközben áthatja őket fénylő önmagával. Egyszerre történik mindenben az egész: hiába mutogatunk valami másra. Az almában meg a fában lejátszódó folyamatok nem egyebek, mint az ontikus világdráma folyamatai. Az Atya haragja maga az Atya: az a sötét szakadék, amely sohasem tetszett volna ki — nem vált volna világkonstituáló pokollá —, mert kezdettől fogva beragyogta az Isten Szíve, a Fiú, benne lebegve. Az Atya haragja csak a Világkatasztrófa által vált láthatóvá.

A luciferi lázadás

Amikor Lucifer fölfelé bukkott. A luciferi lázadásról szólva (amikor pártütésnek fogja fel, a szokásos Úr-Szolga teológiát műveli, amely ugyan szintén nem minden alap nélkül való, jelenlegi helyzetünkben azonban rajtunk semmit sem segít; amikor azonban létanalízist művel általa, hirtelen fölsejlik az olvasó előtt a szabadsulásnak egy sohasem remélt esélye; persze — egyelőre? — csak gondolatilag; de facto marad minden a régiben) olyan dolgokat mond ki, mint kevesen őelötte, s utána senki sem, mert ez valóban kvalitatív ontológia; és szívettépő fájdalmas beszéddel eljut arra a jézusi helyre, ahonnan nézvést, mint tisztásról, kereszténység és ökológia lényegi kapcsolata egyszer csak láthatóvá válik.

A hét forrásszellem

A hét forrásszellem együtt hozta létre önmagából a Lét öreként a legszebb angyalt, Lucifert, aki mint Isten Istenben, olyan volt, még a világ kezdete előtt. „Amikor pedig az ő világossága megszületett szívében, és forrásszellemeit a magasztos világosság nagy hirtelenséggel megérintette vagy körülfogta, oly magasra szökött akkor örömük, hogy a maguk testében a Természet-Jog ellenére föltornyosultak; és nyomban magánál Istennél is magasabban, büszkébben, pompázatosabban minősítették önmagukat.”

Az a mozzanat, amelyben Lucifer Isten fölé emelkedik, a természet racionalisztikus látása; ám nemcsak pszichológiailag mint emberi formaképzés, hanem mint ennek a valóságban adott lehetőségére. Kísérteties éleslátással mutatja meg Jacob Böhme a valóságban meglevő hasadást. Isten ugyanis nem ilyen. „Amiként Isten

a természetben létrehoz mindenféle formákat, képződményeket, növényeket, gyümölcsöket, színeket, úgy cselekszenek az Angyalok is egészen együgyűen; s ha persze elképzelhető is, hogy nem lovagolhatnak azért vesszőparipán, sem nem örvendeznek a mennyei májusban a szép virágoknak, beszélgetve róluk egészen együgyűen, azért csak ugyanez a hangnem vagy beszéd száll föl az isteni szubsztanciában is, segítve képezni és megformálni mindent.”

Az Isten szíve túnt el az Isten fölé emelkedő szellem elől. Jacob Böhme Istene itt van földközélen, s legközelebből az étellel rokon. A Tarkovszkij filmjei jutnak eszünkbe, ahogyan felméri, mi is a mi veszteségünk. „Amikor pedig az a fény, aki az Isten Fia, beleragyo­g ebbe a Természet-Tengerbe, megkapja az akkor a maga sárgás és fehéres színét, amelyet semmihez sem hasonlíthatok: ennek látásával várnod kell ama másik életig. Mert ez az igazi Természet-Ég, amely Istentől származik, amelyben a Szent Angyalok élnek, s amelyből kezdetben teremtettek.”

Böhmei együgyűség

Égből és Földből a luciferi katasztrófa által lesz „világ”; és így Jacob Böhme gondolkodása e rettenetes hasadottság ellenére sem dualisztikus. Ontológiai döntés kérdése, hogy az ember ebből a „világiságból” visszatér-e a Földhöz, „amellyel” — mint majd Bader írni fogja — „ő­állapota szerint szolidáris, fölbonthatatlan, vagyis szentségi jellegű kapcsolatba lépett”. A böhmei együgyűség nem holmi antiintellektualizmus, hanem „másféle gondolkodás”; hisz éppen az intellektusnak kell végtelenül hajlékonyá válnia ahhoz, hogy abba a „másik” valóságba visszataláljon. A Föld titka ugyanaz, mint az emberé: az „éppen ez”. Sem nem objektív, sem nem szubjektív, hanem a benső születés: amelyet a tudós nem ért, amelyről Jacob Böhme el nem unja beszélni.

Minden nagy gondolkodói teljesítmény mélyen a maga korában gyökerezik, az övé a keresztény metafizikáról a nagyipari termelésre való lassú átmenetben. Én innen nézve olvasom azt a passzust, amelynél nem sok tragikusabb termett a filozófiai irodalomban: „Azt mondod talán, Istennek ellenállást kellett volna tanúsítania vele szemben, akkor nem fajultak volna idáig a dolgok. Igen, szegény vak ember, nem egy ember, nem is egy állat állt ott Isten előtt; hanem Isten volt Isten ellen, erős vitéz egy másik erős vitéz ellen: mivel állhatott volna ellen neki Isten? a barátságos szeretet nem segített, Lucifer azt csak megvetette, és maga akart Isten lenni.” Ebben a gondolatban nem „eretnekgyanus” volta a lényeg, hanem az a mozdulat, amelyben az egészért való felelő­séget visszaadja az embernek: őrajta múlik, az Eget és Földet vagy az alap-talan világot választja-e. „Minden ember szabad, és olyan, mint a saját Istene.” Visszatérhetünk egy primordiális gyöngéd­séghez és ismerethez, amelyben az ember (az egyes ember: én és te) és a Föld misztériuma egybeesik. A természet pusztulásával szembeni közöny az abszolút veszteséggel szembeni közöny: „ter-

mészet(környezet)védelem” és „üdvösség” egymástól el nem választhatók.

„Ha nem értjük Föld és ember organikus összefüggésének misztériumát — írja Baader —, ha mit sem fogunk fel abból a jótéteményből, amelyet a Föld (mint immateriális és érzékeny, sőt talán intelligens princípium) az embertől vár, akkor abból a gaztettből sem érthetünk meg semmit, amelynek a Föld az ember részéről ki van téve, s amely odáig fokozódhat, hogy a Föld az embert, mint az Írás mondja, többé el nem viselheti és hordozhatja, hanem kiokádja vagy elnyeli.”

„A Föld azonban újra élni fog — írja Jacob Böhme —, hiszen az Istenség Krisztusban újjászülte a saját teste által, és Isten jobbára emelte; a harag tüze viszont ott marad a maga születésében. Ha pedig azt akarnád mondani, hogy nincs élet a Földben, vakon beszélsz: hisz láthatod, hogyan sarjad ki belőle gízgaz és fű.”

Meglátjuk majd, mi lesz. A két idézet, Baaderé és Böhméé, talán nem mond ellent egymásnak.

És:

„A Föld pedig Istenben van, és Isten sohasem halt meg; hanem csak a legkülső születés halott.”

Dominium terrae: uralom vagy gondoskodás?

ENDREFFY ZOLTÁN

Született 1944-ben Budapesten. Filozófiát és matematikát hallgatott az ELTE-n 1967-ig. Jelenleg az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa, a pécsi JPTE és a Miskolci Egyetem filozófiai tanszékének tanára. Az ökológia filozófiai és etikai vonatkozásaiával foglalkozik.

¹*The Historical Roots of our Ecological Crisis*, in: *Science*, 155. köt., 1967, 1203-1207.).

A teológusokat és a filozófusokat régóta foglalkoztatja a kérdés, mennyiben felelős a kereszténység korunk ökológiai válságáért. Azt a tételt, hogy az ökológiai válság a keresztény tanok jellegzetes sajátosságaira vezethető vissza, Lynn White Jr. vetette fel először a *Science* című folyóiratban 1967-ben megjelent cikkében¹. White szerint az ökológiai válság legmélyebb oka a nyugati ember azon meggyőződése, hogy az embert kell a világ központjának tekinteni. E felfogás — White szerint — a kereszténység hatására vált uralkodó eszmévé, hiszen a Biblia első lapján Isten felszólítja az embert, hogy hajtsa uralma alá a földet. Ezzel Isten — úgymond — felhatalmazza az embert arra, hogy pusztá eszköznek tekintse az emberen kívüli természetet, amelyet tetszése szerint úgy használhat fel céljai elérése és szükségletei kielégítése végett, hogy közben egyáltalán nem kell tekintettel lennie a tőle különböző teremtmények igényeire. Ennek a mentalitásnak pedig White szerint szükségképpen a természeti környezet lerombolásához kellett vezetnie, mihelyt elég nagy mértékben megnőtt az embernek a természet feletti hatalma.

Írásunkban megpróbáljuk tisztázni e vád jogosságának vagy jogtalanságának kérdését. E célból először is röviden felidézzük, milyen örökséget kapott a kereszténység a görög gondolkodástól az ember és a természet viszonyát illetően.

A világ keletkezése Platón Timaiosz című dialógusa szerint

Ismeretes, hogy a kereszténység kozmológiai elképzeléseinek kialakulásában a bibliai teremtéstörténet mellett nagy szerepet játszott a görög filozófia is, ezen belül pedig elsősorban Platón *Timaiosz* című dialógusa. Ezért célszerű lesz röviden felidézni, milyen képet ad itt Platón a világ keletkezéséről. Platón koncepciója dualista jellegű, a valóság két nagy tartományra oszlik: az ideák láthatatlan, szellemi világára, amely örök és eredendő abban az értelemben, hogy részesedés útján ebből jön létre a testi dolgok látható, változó és mulandó világa. A látható világ megformálását a Demiurgosz végzi — az ideákra tekintve. A Demiurgosz először megformálja a négy elemet (tűz, levegő, víz, föld), majd ezekből létrehozza

a gömb alakú kozmoszt, amely hierarchikus módon van felépítve, közepén a Földdel. A Föld körül keringenek a bolygók és a csillagok szférái. A Hold feletti világ (a bolygók és a csillagok világa) a leginkább „szellemi” anyagból, a tűzből áll, majd a levegő következik, legalul pedig a víz és a föld. A Demiurgosz ezután megformálja a világlelket, és belehelyezi a kozmoszba mint annak éltető és mozgató elvét.

Ezután a Demiurgosz megformálja az emberi lelkeket, és először a csillagokba helyezi őket, ahol az örök ideákat szemlélve egyfajta „égi oktatásban” részesülnék. Majd a bolygók istenei megalkotják a testeket az emberi lelkek számára, amelyek ezután beköltöznek a testekbe, ahol az a feladatuk, hogy uralkodjanak a testi indulatok és kívánságok felett. Ha sikerrel teljesítik ezt a feladatot, akkor a test halála után visszatérnek eredeti otthonukba, az ideák világába, ahol örök boldogságban lesz részük. Ellenkező esetben újból megtestesülnek, mégpedig alacsonyabb rendű formában (a bűnös férfi női, a bűnös nő állati testben reinkarnálódik), s ez mindaddig ismétlődik, amíg a lélek meg nem tanul uralkodni a testen, amikor is végre kiszabadul a test börtönéből, és visszatérhet eredeti otthonába.

Anyag és szellem dualizmusa

E dialógus legérdekesebb vonása számunkra most az anyag és a szellem, a test és a lélek dualizmusa. A gondolkodás, a szellem elsődleges, jó és örök, míg a test vagy a látható testi valóság másodlagos, levezetett, valamint a rossz forrása (testi indulatok, kívánságok, amelyeken a szellemnek uralkodnia kell). A gondolkodás, illetve a szellem isteni természetű, s e természetben az emberek is részesülnek azáltal, hogy van értelmük, miközben a test a változékonyság és a halandóság forrása. A lélek, a szellem vagy a gondolkodás idegenül érzi magát a földön, illetve a testben: igazi hazája az ideák világa, míg a testben való lét a próbatétel helye. A föld a megtestesült lelkek kollektív börtöne, s a lelkeknek az a feladatuk, hogy ebből a bukott állapotból visszajussanak eredeti hazájukba.

A keresztény teremtéstan és kozmológia

A keresztény teremtéstan sok mindent átvett a görög gondolkodástól, de több fontos újítást is tartalmaz forrásaihoz, az ószövetségi teremtéstörténethez és a görög filozófiához képest.

Az egyik újítás a semmiből való teremtés gondolata. Míg a *Timaios*szban a Demiurgosz valamiféle kaotikus ősanyagot formál kozmosszá, az ószövetségi teremtéstörténetben pedig Isten a *tohuwabohu*ból teremti meg a világot, addig a keresztény teremtéstan sarkalatos tétele a *creatio ex nihilo*. Ezzel a tanítással a keresztény teológusok Isten abszolút szuverenitását, vagyis azt akarták hangsúlyozni, hogy Istenen kívül egyáltalán nincs semmi, ami bármi-

lyen módon korlátozhatná az Ő teremtő és világhoz vezető működését. Ebben az értelemben tehát Isten abszolúte transzcendens az általa teremtett világhoz képest.

A háromszemélyű egy Isten

Ugyanakkor Isten immanens módon jelen is van a világban, amennyiben a keresztény teremtéstan másik újítása az, hogy az ószövetségi monoteizmussal ellentétben a kereszténység egy Istene háromszemélyű: az Atya a Fiú által kinyilatkoztatja magát a teremtésben és a megváltásban, a Lélek pedig belülről élteni, megszenteli és átalakítja a világot, amíg el nem jön a világ végső átalakulása, amikor Isten lesz minden mindenben.

Am a szentháromsági dogmák szerint a Fiú és a Szentlélek egylényegű az Atyával, s emiatt nem könnyű elgondolni, hogyan lehet a Fiú és a Lélek immanens, miközben az Atya transzcendens. A keresztény teremtéstanban tehát sajátos feszültség érezhető: ez a tan egyrészt úgy mutatja be Istent, mint aki önmagában fennálló, örök és a teremtett, nem isteni világtól gyökeresen különböző valóság, másrészt belülről át is járja a világot, és belülről vezet a végső beteljesülés felé.

Test és lélek viszonya

Témánk szempontjából különös jelentősége van annak a kérdésnek, hogy milyen álláspontot alakított ki a keresztény teológia a test-lélek viszonyának kérdésében. Mint láttuk, Platón szerint a lényegénél fogva halhatatlan lélek már testbe költözése előtt is létezik az ideák világában (ez a lélek preegzisztenciájának tana). Ezzel szemben a héber Biblia szerint a lélek a test éltetője, a halálon túli remény hordozója pedig nem a lélek halhatatlansága, hanem a test feltámadása, amely majd Isten erejéből következik be az idők végén, amikor eljön majd az új föld és az új ég. A kereszténység többféleképpen próbálta megalkotni e két felfogás szintézisét. Voltak keresztény teológusok (például Origenész), akik elfogadták a lélek preegzisztenciájának tanát, ezt az álláspontot azonban az egyház később eretnekségnek minősítette. Mások azt tanították, hogy a léleknek nincs ugyan preegzisztens léte, hanem minden egyes lelket Isten teremt a fogantatáskor, ennek ellenére a lélek és a test két önálló szubsztancia. A nyugati kereszténységben végül is Aquinói Szent Tamás nyomán a következő álláspont vált uralkodóvá: a lélek (miként Arisztotelész tanította) a test formája, vagyis nem önálló szubsztancia; mindazonáltal a lélek képes a testtől „elkülönült” létezésre is (skolasztikus műszóval a lélek *substantia separata*); a test halála után a lélek ebben az elkülönült formában létezik; az eszkatológikus beteljesülés pedig abban áll, hogy a halhatatlan lélek a feltámadáskor egyesül a megdicsőült, „spirituális” testtel.

A test-lélek viszonyban tehát hasonló feszültség észlelhető, mint az Isten-világ viszonyban: ahogy az Isten-világ viszonyban feszültség van Isten transzcendenciája és immanenciája között, ugyanúgy a test-lélek viszonyt kétértelművé teszi az, hogy egy-

részt a lélek a test éltető elve, másrészt a lélek képes a testtől elkülönülten is egzisztálni.

Az az elgondolás, hogy a lélek halhatatlan és képes a testtől elkülönülten is létezni, éles különbségtételhez vezetett a keresztény gondolkodásban egyrészt az ember, másrészt a többi élőlény között. Míg az embereknek „eszes lelkük” van (*anima rationalis*), amely halhatatlan életre rendeltetett, addig a növényeknek és állatoknak csak alacsonyabb rendű élet jutott osztályrészül, mint-hogy ők csak *anima vegetativa*-val, illetve *anima sensitiva*-val rendelkeznek, amelyek nem halhatatlanok. Az emberen kívüli élőlények és az ember nem alkotnak sorsközösséget.

Ráadásul a keresztény gondolkodásban az ember és a többi élőlény közti szakadékhöz hozzájön az emberen belüli szakadék lélek és test között. Ennek értelmében az ember legfontosabb „része” a halhatatlan lélek, amelyhez képest csak másodlagos a test és a fizikai természet világa. Egyrészt tehát a kereszténység „hivatalos” eszkatológikus tanításának középpontjában mindig is a test feltámadása, az új ég és az új föld reménye állott, másrészt viszont a keresztény gondolkodásnak volt — és a mai napig is van — egy többé-kevésbé spiritualista áramlata is, amely szerint az eszkatológikus remény lényege az, hogy az ember lelke halhatatlan, és végső beteljesülése nem függ a többi földi teremtmény sorsától.

Szent Ágoston és a keresztény spiritualizmus

A keresztény gondolkodásnak ezt a spiritualista áramlatát Szent Ágoston példáján lehet bemutatni. Itt csupán néhány vonását viláncolhatjuk fel Ágoston hatalmas életművének, és természetesen nem azzal a szándékkal tesszük ezt, hogy Ágostonra hárítsunk minden felelősséget az ökológiai válságért. De Ágoston mint a Nyugat tanítója olyan óriási hatást gyakorolt a későbbi századokra, hogy mindenképpen érdemes elidőzni a hippói püspök bizonyos gondolatainál, amelyek meghatározó jelentőségűnek bizonyultak a későbbi európai gondolkodás szempontjából.

Az imént arról beszéltünk, hogy a keresztény gondolkodás számára az ember legfontosabb „része” a halhatatlan lélek. Ágoston még ennél is messzebbre megy. Az emberről adott híres definíciójában egyenesen azonosítja az embert a lélekkel: „az ember értelmes lélek, amely egy földi és halandó testet használ” (*homo anima rationalis est mortali atque terreno utens corpore*)². Ebből az antropológiai álláspontból egyenes az út egy erősen spiritualista etikához. Először is, mivel az ember lélek, az ember legfőbb java a lélek java. Továbbá, csak az boldog, aki birtokolja is azt, amire vágyik, ám ha valaki olyan javakat kíván, amelyek ki vannak téve a sors viszontagságainak és elveszíthetők (gazdagság, hírnév, testi

²De mor. Eccl.
cath. I, 27.

³A boldog életről,
I,10-11

élvezetek stb.), akkor boldogsága nem lehet tartós. S mivel egyedül Isten örökkévaló és elveszíthetetlen, csak az igazán boldog, aki Istent birtokolja magában³.

⁴Soliloquia, I,20

Mármost Ágostonnál — főleg fiatalkori írásaiban — az istenszeretet elsődlegessége sajátos világmegvetéssel párosul. Ágoston szerint Istenen kívül minden egyebet csak eszköznek szabad tekinteni, s ezekkel az eszközökkel csak oly mértékben szabad élni, amennyiben segítik fő célunknak, Isten birtoklásának elérését. Az egyik legfontosabb fiatalkori dialógusában, a *Soliloquia*-ban (amelyben saját lelkével folytat párbeszédet), még a többi embert is eszköznek tekinti, s az ész kérdésére kijelenti, hogy csak annyiban kívánja barátai életét és társaságát, amennyiben azok segítségére vannak a bölcsesség, azaz Isten megtalálásában⁴. Erről a világmegvetésről tanúskodik még a *Vallomások* is, amelynek X. könyvében Ágoston aggályos lelkiismeret-vizsgálatot végez, s hosszú fejezeteket szentel annak, hogy tisztázza: milyen mértékben veszélyeztetni lelkét a torkosság, az illatok csábítása, a hallás élvezete, a szemek kívánsága és a kíváncsiság kísértése⁵.

⁵Vö. *Vallomások*,
X,31-35.

Az ember és a többi teremtmény összetartozása az Ószövetségben

Láttuk, hogy a keresztény hagyomány uralkodó felfogása szerint szakadék van az ember és a többi teremtmény között; az ember és a többi teremtmény nem alkot sorsközösséget. Ezzel kapcsolatban érdemes felfigyelni arra, hogy mennyire más az Ószövetség felfogása az ember és a többi élőlény viszonyáról. A héber szent iratok szerint szoros kapcsolat van az ember és a természet között, amit már maga a héber *adam* (ember) és *adamah* (föld) szó etimológiai rokonsága is jelez. Sok szó esik a bölcsességi és a prófetikus könyvekben arról, hogy Isten gondviselése nemcsak az emberre, hanem a többi élőlényre is kiterjed. Nagyon szép sorokat olvashatunk erről a 104. zsoltárban:

*Te öntöd a vizet patakokba...
Inni adsz a mező vadjainak...
A hegyeket kamráid vizéből öntözöd
eged gyümölcsével a földet jóltartod...
Rád vár minden élő,
hogy ételt adj nekik a kellő időben.
Megadod nekik, és ők összegyűjtik,
kitárod kezed, s eltelnek javakkal.*

Vagy gondoljunk csak arra, mit mond az Úr Jónásnak: „Ne szánjam meg Ninivét, a nagy várost, amelyben több mint tizenkétszer tízezer ember van, aki még nem tud különbséget tenni a jobb és a bal keze között, és ott a sok állat is?”

Jón 4,11

Dominium terrae?

Ernek megfelelően a Teremtés könyvében szereplő *dominium terrae* parancsa („Hajtsátok uralmatok alá a földet”) nem azt jelenti, hogy az ember deszota módjára, kénye-kedve szerint bánjon a természettel, hanem azt, hogy Isten képmásaként, földi helytartójaként Isten gondviselő művének legyen munkatársa. Ennek kifejeződése az, hogy a szombat napi nyugalom ajándékában nemcsak az ember, hanem az állatok is részesülnek: „Semmiféle munkát ne végezz azon, se te, se fiad, se lányod, se szolgád, se szolgálód, se állatod”. Vagy az a parancsolat, hogy „ha útközben valamely fán vagy a földön madárfészket találsz, melyben fiókák vagy tojások vannak, és az anya rajta ül a fiókákon vagy a tojásokon, ne vedd el az anyát a fiókákról”. Az embernek a többi teremtménnyel való összetartozását és a velük való szolidaritás kívánalmát fogalmazza meg a Példabeszédek könyvének egyik verse: „Az igaz törődik még állatainak kívánságával is, a bűnösnek még az irgalma is kegyetlen”.

Kiv 20,10

MTörv 22,6

Péld 12,10

Hogy a zsidó hagyomány mennyire fontosnak tartotta az állatokkal való kíméletes bánásmódot, azt mutatja az a történet is, amelyet a Midrás beszél el Mózes kiválasztásáról. Mózes egy alkalommal, amikor apósának, Jitrónak nyáját legeltette, észrevette, hogy egy bárány elmaradt a nyájtól. Utána indult, majd hosszas keresés után rátalált, amint az egy pataknál ült és a lábát áztatta benne. Mózes a nyáj után akarta hajtani, amikor észrevette, hogy a báránynak megsérült a lába. Ekkor Mózes mély lelkiismeretfurdalást érzett, és így szólt a bárányhoz: „Oh, milyen rossz pásztor vagyok én! Nem vettem észre, hogy fáj a lábad! Pedig nekem, a pászornak észre kellett volna vennem!” Azzal felemelte a bárányt, és a vállán vitte a nyáj után. Ekkor szólt Isten hozzá a csipkebokorból, hogy őt választotta népe szószólójává, mert aki egyetlen bárányt is ennyire óv, az népét is lelkiismeretesen fogja vezetni⁶.

A többi teremtménnyel való szolidaritásnak ezek az ószövetségi gondolatai természetesen nem tűntek el nyomtalanul és teljesen a kereszténységből sem. Itt elég csak Assisi Szent Ferencre utalni. Azt viszont elismerhetjük, hogy ez a szemlélet hosszú időn át háttérbe szorult, s az általánosan elterjedt keresztény igehirdetés inkább az embernek a többi teremtménytől való távolságát hangsúlyozta. Itt az ideje, hogy korunk ökológiai válságából okulva felelevenítsük az ószövetségi és Szent Ferenc-i hagyományt.

⁶Domán István nyomán,
in: *Felelősségünk az élő világért*, szerk.
Szabó-Jilek Iván, Bp.,
1994, 119.

„Alávetve minden teremtménynek”

VÁRNAI JAKAB

1958-ban született. A Külkereskedelmi Főiskolán tanult, majd 1982-ben belépett a ferences rendbe. Az ELTÉ-n angol szakos diplomát szerzett, majd 1989-90-ben Münsterben J. B. Metz munkásságát tanulmányozta. 1991-ben teológiai doktori vizsgát tett. A ferences rend magyarországi tartományfőnöke. Legutóbbi írását Duns Scotusról 1994. 3. számunkban közöltük.

Nem kétséges, hogy Assisi Szent Ferenc neve sokak számára a természet szeretetével kapcsolódik össze. Ábrázolásai is sokszor erre utalnak: madaraknak prédikál, farkast szelidít, két bottal hegedül. Huszadik századi ikonográfiájára pedig valószínűleg mindennél erősebben rányomta bélyegét Zefirelli: *Napfivér, Holdnővér* című filmje. A betegségből lábadozó Francesco szobájába berepül egy madárka, ő pedig lopózva követi azt, ki a tetőre, a madár gyöngéd megérintése mintha visszaadná életerejét.

Bizonyos, hogy valami lényegeset lát meg az, aki így ábrázolja Ferencet. Cikkenek csupán annyi a szándéka, hogy — néhány korabeli forrás felidézésével — halkán emlékeztessenek arra, hogy milyen árat is fizetett a Poverello azért, hogy ilyen ikonográfiája alakult ki. És ezt az árat alighanem annak is meg kell fizetnie, aki ma a nyomába akar lépni.

Hogy mindjárt a felidézett filmrészletnél maradjunk: Játszott-e a természet valamilyen szerepet Ferenc megtérésében? A betegségből felépülő Ferencet valóban az umbriai táj szépsége döbben-tette rá Krisztus szeretetére? Celanói Tamás 1229-ben írja Ferencről első életrajzát¹, és már ebben is úgy írja le, mint aki a természetben Isten jeleit látja. Megtéréséről szólva azonban Celanói nem beszél ilyesmiről, sőt éppen az ellenkezője világlik ki szavaiból:

„Hosszú ideig tartó betegeskedése után — mert az emberi nyakasság másként, mint csapásokkal nem hajlítható meg — egészen más színben kezdte látni a dolgokat, mint annak előtte. Miután kissé erőre kapott, és felüdülés céljából, egyelőre botra támaszkodva, kisebb-nagyobb sétákat kezdett tenni a ház körül, egy napon kimerészkedett a szabadba, és figyelmesen végighordozta tekintetét az eléje táruló tájon. De sem a szántóföldek megkapó szépsége, sem a szőlőskertek bája, sem általában semmi szemet gyönyörködtető látvány nem szerzett neki élvezetet. Ő maga csodálkozott legjobban a hirtelen változáson, és magában balgáknak minősítette azokat, akik a múlt szépségeihez ragaszkodnak.”²

A megtérésben a kegyelem segíti Ferencet, vágyakozását és szomjúságát olyanra fokozza, hogy azt „múlt szépségek” nem tudják betölteni. Francis de Beer látja legélesebben Ferenc megtérésének ezt a dinamikáját³. A fentebb idézett élményről írva a kegyelem közbelépésének azt a szakadékot tartja, amely a vágy és a birtoklás közt nyílik meg. A kegyelem úgy segít, hogy túlzóan fokozza Ferenc vágyakozását, úgyhogy az feszültségbe kerül a fogyatékos valósággal. Ez az új, váratlan szakadás, elégedetlenség,

¹Vö.: *Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről*. Ferences Források 2. Agapé, Szeged, 1993, 19—143. A továbbiakban: 1Cel, a kiadásban jelzett szakaszolással.

² 1Cel 3.

³ Francis de Beer: *La conversion de Saint François selon Thomas de Celano*. Éditions Franciscaines, Paris, 1963, 80.

több-kívánás csodálkozásra készíti Ferencet: „Ő maga csodálkozott legjobban a hirtelen változáson”. Ferenc érzi, hogy már nem ugyanaz. Ami csábította, az többé nem köti le; ha követné, szíve ellenére tenne. A kegyelem az önmagán való túllépésre készíti őt:

Beszélhetünk-e ezek után a természethez való *odafordulásról*? Vagy nem arra kell-e inkább rádöbennünk, hogy Ferenc a megterésben *túllép* a természet pusztá csodálatán? Ezzel lépést tesz egy úton, amely a felszíntől a mélység felé vezet, a testtől a lélekig, az esetlegestől a lényegig.

Krisztusig? Nem fogalmazhatunk így, hiszen az úton a Krisztussal való találkozás indítja el őt, mindennapjait vele járja, élete végén hozzá hasonul egészen. A San Pamiano-i feszület előtt imádkozva Krisztus szavait hallja. A találkozás még nem teljes, a lelki élménynek ki kell teljesednie életében, de az út már a stigmák felé vezet: „a kínszenvedés szent sebhelyei, ha egyelőre nem is a testébe, szívébe már ekkor kitörölhetetlenül belenyomódtak”⁴. A cél tehát kezdetlől fogva Krisztus; a szívbeli találkozásnak testet formáló, életet alakító, egyházat újító erővé kell válnia.

⁴1Cel 10.

Műveiben ezért nem a természetről ír, hanem Istenről és arról, hogyan juthat el hozzá az ember. Az evangéliumi Krisztus-követés viszi őt az egyszerűség felé. Azt kívánja, hogy az Úrral minél közvetlenebb egységre léphessen. A műveiből feltáruló Ferenc az Isten előtt leboruló, szegénységét elismerő ember, aki egyedül Isten szabadító erejében bíz. Ha első *Regulájában* így ír: „semmi se akadályozzon, semmi se szakítson el és semmi se válasszon el tőle bennünket”⁵, akkor a Ferencre hivatkozóknak döntenie kell, hogy minek tekinti a természetet: az istenkapcsolat díszének vagy az utolsó válaszfalnak, amely még elválasztja az Úrtól. Ferenc számára a természet az egyik utolsó válaszfal volt, mely megmaradt mindaddig, amíg ezen a földön élt. De mint utolsó válaszfal, egyúttal a legközvetlenebb kapcsolat közvetítője is lehet:

⁵ 1Reg 23,10, in: *Assisi Szent Ferenc művei*, Ferences Források 1. Agapé, Szeged, 1992, 45. A továbbiakban: FF1.

A természet mint válaszfal

„Ez a boldog zarándok, bár sietett minél előbb elhagyni a világot mint számkivetésének földjét, nem kis hasznát vette a földi dolgoknak is. Mert a sötétség fejedelme ellen harctérnek használta a világot, Istennel való kapcsolatában pedig úgy tekintett beléje, mint jószágának fényes tükröbe. Minden műben az alkotó művészt dicsérte, és ami jót csak talált a teremtett lényekben, azt mind Teremtőjükre vezette vissza. Ujjongott az Úr keze minden tettének, és a szép látnivalókban az elevenítő okot és alapot szemlélte. Minden szép dologban a Legszebbre ismert, és minden jó ezt kiáltotta feléje: »Aki minket teremtett, maga a megtestesült jószág«. A teremtett dolgokban felismerhető nyomaiban mindenütt a Szeretetreméltót követte, és mindenből lajtorját csinált magának a Magaságbeli trónjának megközelítésére.”⁶

⁶ 2Cel 165

Ezekkel a sorokkal vezeti be Celanói Tamás második életrajzában azt a fejezetet, amely Ferenc és a teremtmények viszonyáról szól. Ne mulasszuk el észrevenni a bevezető mondat ellentétét. Ferenc Krisztust akarta, a világ neki a „számkivetés földje” volt, amelyet „sietett minél

előbb elhagyni". De ha már itt kellett maradnia, hát felhasználta. A természethez való viszonya így „harctérré” válik. A *Naphimnusz*ig még sok csatát kell megvívnia. A harc Ferenc életének küzdelme, tétje pedig az, hogy lesz-e belőle igazi *kisebb testvér*.

⁷1Reg 16,6, FF1, 35.
Lásd még: Végr. 19:
„Tanulatlan emberek
voltunk, és mindenkinek
alárendeltjei.” 1Reg 6,3:
„És senkit ne hívjanak
priomak, hanem
általában mindenkit
kisebb testvérek
szóltsanak.” 1 Reg 7,2:
„Legyen mindenkinél
kisebb és mindenkinek
alárendeltje, aki vele az
illető házban tartózkodik.”

⁸ Az erények üdvözlése.
15–18, FF 1,94.

Ha rendjének ezt a nevet adta, akkor joggal tarthatjuk az ő egyetlen törekvésének is, amit a misszionárius magatartásáról ír: „Istenért legyenek alárendeltjei minden emberi teremtménynek”⁷. Az alárendeltség, a kisebbség útját is pontosan kell megrajzolnunk. *Forrása* az a felismerés, hogy Isten is „olyan lett, mint a kisebb”. Úgy volt köztünk, mint aki szolgál. Aki szüntelenül szemléli Isten alázatosságát, az élete végéig nem éri utol azt cselekedeteiben. *Célja* a Krisztussal való azonosulás, aki irgalmában megengedi, hogy itt a földön vele egyesülhessünk. És ezt nemcsak az Eucharisztia titkában éli át, hanem a leprásében is. Kisebnek lenni Isten miatt, Krisztusért, minden emberrel szemben — és végül a felismerés: minden teremtménnyel szemben:

„Az engedelmes ember megfegyelmezett testét kész alárendelni a lélek szolgálatának, alávetni testvére akaratának és a világ minden emberének, sőt nemcsak az embereknek, hanem a szelíd és vad állatoknak is, hogy azt tehessék vele, amit akarnak, már amennyire az Úr onnét felülről megengedi ezt nekik.”⁸

A „szelíd és vad állatoknak” való alávetettség csak később érkezik tehát el Ferenc útján. Nem tudjuk, milyen fájdalmas felismerések után. A korai források arról tanúskodnak, hogy Ferenc a saját belső Krisztus-keresésében, küzdelmében csak lassanként jut el a teljes kisebbségig, úgy, hogy azt nem személyes hajlamának, hanem a kegyelem művének kell tekintenünk. Nem idézzük a madaraknak szóló prédikáció jelenetét, hanem csak Celanói Tamás kommentárját:

„És amilyen egyszerű volt, már nem természeténél, hanem a kegyelemnél fogva, hanyagsággal kezdte magát vádolni, amiért eddig nem prédikált a madaraknak, holott ezek oly nagy tisztelettel hallgatták Isten igéjét.”⁹

Mindebből csak annyit őriz meg az ikonográfia, hogy Ferenc prédikált a madaraknak. „Eddig nem” prédikált viszont! Hogyan jutott el odáig? Csupán *feltalálta-e* a madaraknak való prédikálást, amit ezután mint módszert bárki átvehet tőle? Vagy pedig *eljutott* odáig, és ezért nem utánozhatjuk tetteiben, csak követhetjük eszményében? A ferences természetszeretet eszménye valahogy így hangozhat: aki Ferencsel együtt járja a Krisztus-követés útját, és mindenkinek kisebb testvére akar lenni, az *nem kerülheti ki* a természettel való kiengesztelődést sem.

Ennek a kiengesztelődésnek az éneke a *Naphimnusz*¹⁰. Zefirelinél a püspök előtt apját megtagadó Ferenc, ruháitól megszabadulva kísétál Assisi kapuin, és ujjong a mezők szépségén, miközben Donovan éneklí a *Naphimnusz* átköltését. A Perugiai Legenda szerint:

⁹1Cel 58, ahol az első sor frappáns eredetije: *simplex gratia, non natura.*

**A ferences
természetszeretet**

¹⁰ A *Naphimnusz*ról lásd Barsi Balázs tanulmányát: *Szent művészet*, Xénia, Budapest, 1994.

¹¹ Assisi Szent Ferenc
Perugiai Legendája 43.
Helikon, Budapest,
1990. 66.

A Naphimnusz ára

„Mikor itt (ti. San Damianóban) fekiadt Szent Ferenc, ötven napig, sőt utána sem tudta érzékelni sem nappal a napfényt, sem éjszaka a tűz világosságát, hanem állandó sötétségben élt a házban és a cellácskában. Ezenfelül szeme éjjel-nappal annyira fájt, hogy éjszaka többnyire nem tudott pihenni és aludni. Ez pedig igen ártalmas volt, és nagyon súlyosbította szembaját és más betegségeit. Sőt, amikor mégis pihenni és aludni akart volna, annyi egér volt a házban meg a nádból készült és egyik oldalával a háznak támaszkodó kis kunyhóban, s azok úgy járkáltak és futkároztak rajta meg körülötte, hogy nem hagyták aludni, sőt imádság idején különösen zavarták. De nemcsak éjjel, hanem nappal is szerfölött zaklatták, úgyhogy még akkor is, amikor evett; fölmásztak asztalára.”¹¹

Ezek a körülmények valóban nem kínálkoznak filmvászonra. De a Naphimnuszhoz erről az áráról nem jó elfeledkezni. Mert ilyen körülmények között, amikor leginkább ellenére voltak a teremtmények, a test, az elemek, akkor ragyog föl szívében Isten ígéreteinek bizonyossága. Megszületik benne a kiengesztelődés Istennel, önmagával és a teremtményekkel:

„Nekem tehát ezentúl nagyon kell örvendeznem betegségeimben és gyötrelmeimben, vigaszt kell találnom az Úrban, és mindig hálat kell adnom az Atyaistennek és egyszülött Fiának, Urunknak, Jézus Krisztusnak és a Szentléleknek a nekem juttatott nagy kegyelemért és áldásért, hogy tudniillik irgalmasságában engem, méltatlan kis szolgáját, még mint testben élő embert kegyes volt országáról biztosítani. Ezért az Úr dicséretére, a mi vigasztalásunkra és szomszédaink épülésére új dicsőítő éneket akarok szerezni az Úr teremtményeiről, melyeket nap mint nap használunk, és amelyek nélkül nem élhetünk, de melyek által az emberi nem súlyosan vét Teremtője ellen. Naponta hálatlanok vagyunk ekkora kegyelemért, mert nem dicsérjük úgy Teremtőnket és minden jó adományozóját, ahogy illenék.» Ezzel leült, gondolkodni kezdett, majd nekifogott: „Mindenható, fölséges és jóságos Úr»”¹²

¹² Uo.

A természettel, a teremtett világgal nem megtérésekor engesztelődik ki, hanem a megtérés gyümölcseként. Lehet számunkra eszmény a gyümölcs, de csak az éréssel együtt. Ezt az érést Krisztus indítja el, ő segíti és ő teljesíti be. Krisztusban kiengesztelődött az ég és a föld, aki őbenne marad, az eljut erre a kiengesztelődésre. Test és lélek, teremtés és megdicsőülés engesztelődik ki: mindez eucharisztikus valóság. Közvetlen összefüggést látok Szent Ferenc Eucharisztia-tisztelete és a teremtéssel való kiengesztelődése között. Vajon nem rövidítjük-e meg Ferenc eszményét, ha „természszeretetéről” beszélünk, de az Eucharisztia előtti leborulásáról nem?

Látogatás

S.W.-nek

Tegnapig álom volt minden.
 De ma reggel ő csöngetett a kapunál.
 Torkát köszörülte. Mosolygott.
 Tempósan lépdelt át a szobákon.
 Most ott ül a konyhában, a hokedlin.
 Egyenes derekú. Szótlan. Nyájas.
 Remegteti lábamat a közelsége.
 Mit akarhat?
 Érinteni vágyom, mégse mozdulok álltomból.
 Szögletes vállát nézem. Száját, orrát. A szakállát.
 Bő ing borítja a testét. Lent gyűrődik a kövön.
 Lábujjai kidomborítják a vásznat.
 Hosszú kezét nyugtatja a combján.
 Ingadozik a levegője.
 Szétáramlik felhősen körülötte.
 Az állandó rezgés közepén ott ül.
 Szemét szelíden járatja a konyhakövön.
 Nem szól. Nem kérdez. Várja a percet. Most
 hirtelen fölemelkedik, megragadja a vállam,
 tuszkol kifelé, lökdös le a lépcsőn.
 Fáj, ahogy arra kényszerít:
 bukdácsolva figyeljem mondatait.
 Mit akarhat?
 A szívhez szól, nem a fülhöz.
 Mintha súgna, a hangja mégis erősebb.
 Most mintha erősebben, de azért lágyan.
 Nem hallik el szava a terekig.
 Végre elenged. Keze helyén fázik a vállam.
 Szinte fagyos.
 Hiába kiáltok utána.
 Elnyelte az utca. A gúzfelhő. El a lárma.
 A világosság, mely reggel óta a testemből
 kisugárzik,
 őt keresi más testek fényeiben.

Darázsfészek

Született 1935-ben, Bukarestben. Író, agrármérnök, könyvtáros. Művei: *Erdőntúli táj* (1972), *Csillagpázsit* (1976), *Malomjáték* (1984), *Kertek, háborúk, Folyóm hátán* (1991).

Szombat volt, de a hétköznapi reflexek szerint szoktak ébredni fél hatkor. A kopasz jegyene csúcsa benézett az ablakon. Lent, az óvoda és a háztömb közti parkolóban valaki hosszan járatta a motort, kínlódott, hogy autóját elindítsa. Még fagyott hajnalonta. Neszti nyújtózott, álmos volt, de jókedvű. A kávé és a virsli főzése közben elővette szokott helyéről a kézzel írott szakácskönyvet, a kopott, vastag és kék füzetet, amely Sári mama receptjeivel kezdődött. Borzasan — pizsamásan visszatelepedett az ágyba. S hol fennhangon, hol némán olvasott. Ő rájött, Neszti így, törökülésben, kislánykori fényképére hasonlít. A fejtartás, a mozdulat, az arc! Csakhát szemüveget visel.

— Ma darászfészeket csinálók nektek. Ha tejért méz, ne felejtsd a vaníliát. Amikor, tudod, félig megsült, langyos vaníliás tejjel kell öntözgetni.

Pénteky már hallucinálta a leendő tészta illatát, mint azon nyomban nyílna meg a forró sütő.

— Öltözz, ne dörmögj! Vigyázz az ajtóval, a gyerekek alszanak! — suttogta utána Neszti.

MÉG EGYÜTT A FÉSZEKALJ, gondolta Pénteky a liftben. De azt is, vajon meddig? És meddig érezheti magát hasznosnak és szükségesnek, mint élelemszerző. A fia korában ő már Nesztinek udvarolt, fogukhoz verték a garast, esküvőre gyűjtöttek. A kapuban, mielőtt kilépett volna a hideg szélbe, előkapta a listát, nehogy valami elfelejtsen. A darászfészek — kedves hangalakja, képi-érzéki megelevenedése folytán — szómágiának bizonyult, visszazökkenette a múltba.

In anno Domini, kezdhethők, de elmosódik az évszám. Nem a dátum a fontos, hanem az időnek sávja — AKKOR a béke ínséges, ám regényes első éveiben. (Hic et nunc az a korszak a penészes és megcsalattott esztendőké, a mindenkor KEZDETEK így járnak a história léptéke szerint, két-három nemzedék múltán ugyan ki emlékszik régen volt credora, hogy építeni kell.) Abban az időben az origo mindenképp a Mancsi-híd építése volt, a honi málenkij robot, amikor az öreg Pénteky karján a pokróccal megérkezett, mielőtt bevagonírozták volna, via Novoszibirszk. Ez a vetkőztetős időszak még, a patrucok sípjáé az alkonyatban és rövid sorozatok pettyegetik a csendet. A cezura — minden bizonnyal — a Fordulat-éve, 48. Közben — és mindenképp a gyermeki emlékezet fókuszában — a forró, az illatozó darászfészek Péntekyék cseresznyefa-asztalán, mécsvilág mellett. Ez egy másféle elsötétítés volt. Még nem kapcsolták be abban a kerületben a villanyt, ablak helyett pedig a rossz redőnyökből ácsolt zsalugáterbe a vitrin és a képek maradék üveglapjait illesztették. A ház alig volt lakható, hiába fűtöttek, a meleg megszökött az eszlingeni redőny és az

üvegmontázs résein át. És van, lehet még egy fogózó. Péntekynek a Cserhalmi ütközet, a Gesztából a latin fordítás még a Piaristáknál, valamelyik szénszünetben. A hosszadalmas szótározás, a szánkózás veszélyes, gyorsíramú délelőtti a Tulipán utcádban, az Alvinci hepe-hupás meredekjén. Félfagyott kézzel fogva a csupor, forró és pirosgózzú hársfatea. Gyújtósnak való aprítása kinn, a teraszon a szétlőtt bútorokból azzal a fejszével, amely apjának fél hüvelykujját lecsapta. Ez is valamiféle előzetes örökség volt Péntekynek, apja helyett folytatta a munkát a veszélyes szerszámmal. Anyja volt aztán az igazi seborvos, amikor kellett. Talált még egy szem ultraseptylt, papír közt összetörte és a sebre, a véres sebre hintette, frissen-forrón vasalt ruhával bekötötte. A kis Péntekyre így szállt az első, férfinak való feladat, a melegedéshez, főzéshez a tűznek táplálása. Pénteky öregedőn sem saját fájdalmára emlékezett, amikor egy szárkós karambolnál sípcsontja felhasadt, vérzett, hanem arra, amikor László király fehér selyemköntösben a leányrabló, fekete köpenyeges kun vezérrel megvívott. Mintha az ő kezében forgott volna a szablya, küzdésben az igazság acélja.

AKKOR kifogytak mindenből. Anyja és nagyanyó szaloncukrot csinált valami ősi recept szerint a háznak, eladásra. Ebből lett volna a karácsony. Mária néninél, a Városmajorban ugyan felfűrészelték a főt, de hát a két Pénteky buzgalmából mindössze krumplipaprikásra telt, az is elfogyott. Nagyanyó fejkendőit, nagyapa vadászkekéjét is megették, az előbbi csere holmi tíz tojást ért a Széna téri piacon, az utóbbi egy vénséges pulykát. A grízes tészta-korszak derekán valami alkalmi úttal, egy mozgásra hitelesített kis teherautón Pénteky apja is elindult Vásárhelyre. Vitt is magával, mindent, amit a két asszony összeszedett, maradék ruhafélét, vitrinből a porcelánt. Pénteky anyja — ezt az egész, és általa nem javallt kalandot — kihívásnak vette. Pénztelenül is valakivel szövőszékre alkudott, gyapjú után járt, erős hit égett benne, ő a hasznosabb. Apjukról két napja semmi hír nem jött, de anyjuk fényes szemmel lökte be szatyraival a konyhaajtót. Nagyanyja örömeiben összecsapta kezét. CARUSO, VERDI, A HANGLEMEZEK, A MŰVÉSZET AZ ISTEN MEGSEGÍTETT. Liszt, sziklakemény, de mégis cukor (!), dió, egy kisüveg rum, doboznyi angol tea, méz, a kis kék kannában friss tej — megrakta gazdagon a konyhaasztalt, mintha csak a mesebeli dzsinekké lenne. Pénteky a fordításban épp ott tartott: vidit denique beatissimus Ladislaus dux unum paganorum...

— Süket vagy, fiam? Gyere az Istenért, még elfelejtik, amit kialaktam. Nem volt már kezem, hogy elhozzam. Szvettert, sapkát! Szántóéknál még ott van az a ruszki kapitány. Azt mondta, zenetanár, amolyan veres örmény, mint az erdélyiek. Göndör is. Jár még nekünk tíz kiló krumpli, egy zsír, kicsi zsákban tarhonya. Rajta a jel. Apátokat darázs-fészekkel várjuk! Gyerekkora óta szereti!

Pénteky minden mozzanatra emlékezett, a lábosra, annak vékony bezsírozására, az összegöngyölt és kövér tésztára, amelyben

dió, baracklekvár, méz volt rétegesen, megtalált vanília, a sziklakemény cukrot a mázhoz mozsárban törték meg. A tűz is lobbogott, Pénteky az apja vérét látott fejszével egy néhai vitrin oldalát hasogatta fel, amikor visszatért a szánkóra tett rakománnyal.

A történet időben szimultán, térben pedig párhuzamosan haladt a maga útján. Apjuk vakond prémes bekecsben és sísapkájával indult a sokat ígérő élelemszerzésre. Nagyanyó kisbundáját vitte cserélni, kelimkendőt s néhány ruhadarabot, amit valahogy megőrzött a szerencse. A házbéli szomszédokkal indult egy rozoga kölcsönkapott kis teherautón. Hideg volt, erős tél, a baj visszafelé érte őket. Szolnokról kijövet két füles sapkás állta útjukat, nyakukban a dobtaras géppisztoly. Feltuszkolták mindannyiokat egy másik ponyvás kocsira, a piacon szerzett bab, liszt és szalonna nélkül, s az egyik torzonborz fiú őrnek melléjük ült. Mentek volna vissza Szolnokra. Ekkor leállt a motor. Hiába lapátolták a havat a kerekek elől, a terepjáró nem mozdult. A sofőr és őrzőjük, húszévesek sem lehettek, riadtan társalgott valami idegen, köhögős nyelven, de nem oroszul. Szürkült. Pénteky Gyula megpróbálta a kommunikációt, mutogatással, német és szerb szavak keverékével. Az „inzsenyört” megértették, szemük felcsillant. A sofőr a kocsiponyvát az út mellett, a hóra terítette, társa nevetve kapta le Pénteky Gyula sísapkáját, helyébe a maga füles katonasapkáját tette. MOROZ, SZNYEG! — mutatott a hóra. Hozta a szerzősámkákat, mellé dobott valami egyújjas kesztyűt. Hosszú szopókás, karcos ízű cigarettával kínálta az inzsenyört.

— Te értesz valamit? Kérlek, ezek tatárok? — súgta az öreg Péntekynek Dezső úr, a kultuszminisztériumi tanácsos.

— Hallgass, az Istenért, inkább segíts, szét kell szednünk a motort.

A sofőr közéjük ugrott, Dezső úr hátrált, pedig a fiú csak rummal kínálta őket, üvegből.

— Igyál vele, ha jót akarsz! — szólt rá a foga közül Pénteky Gyula.

Szerencséjük volt, éjfélre visszadöcögtek Szolnokra. Ott viszont bezárták őket a cukorgyár barakkjába. A hideg és a félelem még nem lehetett úrrá, néhány perc múltán jött a sofőr, a társa, mögöttük egy kapitány. Meredten álltak, torkukban akadt a szó. A kapitány urazni kezdte őket németül, kis zsákban burizst osztatott ki köztük. Megkereste szemével az inzsenyört, aki még mindig a füles orosz sapkát viselte. Odament, hátba vágta kedvesen és egy cirillbetűs-pecsétes papírlapot nyomott a kezébe. A házbeliek csapata harmadnap délelőtt megérkezett a Nyugatiba. Nagyanyó hársfateát főzött a vejének, az esti sült krumpli maradékát melegítette. Ez ez csoda volt libazsírral kenetgetve, de a darázsfészeknek morzsája is elfogyott addigra. Pénteky a konyhában — ahogy anyja parancsolta — a kis söprűvel levette apja válláról, s a ruszki sapkáról a havat. Újra megindult a sűrű havazás, hogy kristályló

tisztaságot hozzon, nyirkos, boldog hűvösséget, melyet oly jó szim-
mantani. A csertintás, barna fellegek ígérete, csillámos fehérség
takarta be a város még üszkös-kormos sebeit.

Ki tudja, az a párhuzamos történet, melynek csupán szemléltető
részese lehetett, hányszor hangzott el a nagybédék után a Pénteky
házban? Már az unokák is ismerték, s bizonytalannal, ahogy a mesékkel
van, előre tudták, melyik mozzanat vagy szereplő következik. Pénteky
a fűszerestől jövet meg is fogadta magában, hallgatni fog, amikor
ebédnél a fasírt, a reszelt krumplics és cékla után helyet csinálnak az
asztalon, és Neszti behozza a darázs-fészeket. Pénteky nem felejtette,
a múltkor is megjárta. Apjának hétszeres megmenekülésébe fogott,
amikor az alkalmi fogolymentet végső állomása Szibéria lett volna.

— Papa! — emelte rá éjfekete szemét gimnazista lánya, villáján
a felszírt falat, mint felkiáltó jel — ezt nagyapja mesélte nekünk,
dehát most nincs háború...

Pénteky kicsit szégyellte, tudat alatt apja szerepét akarta átvenni.
A nemzetiérfőét, amire nem méltó, vagy még nem alkalmas. A
maradék történetét azonban valakinek mégiscsak meg kéne őriznie,
ő még tanú azokból az időkben. Amíg él.

PAUL CELAN

Táj urnalényekkel...

Táj urnalényekkel.
Beszélgetések
füstszáj és füstszáj között.

Ők esznek:
az őrült-szarvasgombák, egy darabka
temetetlen költészetet,
nyelvet talált és fogat.

Egy könnycsepp visszagurul a szemükbe.

A zarándok-
kagyló bal, elárvult
fele — ők ajándékozták neked,
aztán megkötöztek —
hallgatózva megvilágítja a termet:

a kilincsjáték a halál ellen
kezdődhet.

Schein Gábor fordítása

Avantgárd és romantika

POMOGÁTS BÉLA

— Zalán Tibor verseiről —

Született 1934-ben, irodalomtörténész. Legutóbbi írását 1994. 7. számunkban közöltük.

Zalán Tibor szinte észrevétlenül érte el negyvenedik életévét: annyira megszoktuk, hogy ő a „fiatal költő”, hogy most némi meglepődéssel vesszük tudomásul ezt a férfias születésnapot. Az ünnepre két versválogatása is napvilágot látott: *Seregszámla és Áttűnések — áttűntetések* címmel. Mintha a búcsú könyvei volnának, érzelmi légkörük a visszavágyódás, a veszteségtudat, a tehetetlenség következtében alakul ki. A költő árván bolyong az egymással hadakozó, mindig maszkot és arcot váltó tülekedők között. Máskor éppen az ifjúság mulandósága, a tünékeny szerelmek okoznak fájdalmat, vagyis inkább valami általános és mind emésztőbb hiányérzetet. Az egymást követő versek erről a hiányról beszélnek, az érzelmi kiürülés állapotát festik, és ennek során például a szerelmi veszteség tudata is lassanként általános egzisztenciális bizonytalanságtudattá teljesedik ki. Megjelenik a halálfélelem, az önmagát figyelő tudatot szorongások gyötrik.

A versek szinte mindig valamilyen veszteség emésztő fájdalmát fejezik ki, a költő sötét közérzetét azonban nem a veszteségek határozzák meg, hanem azok a félelmek és kételyek, amelyek általánosságban érintik az ember személyes sorsát, a történelem menetét, az emberiség nagy erkölcsi és kulturális értékeit. Zalán Tibor költészete (esetenként: antiköltészete) az általános értékválság nyomasztó tapasztalatai nyomán születik, ezek a tapasztalatok mint elmoshatatlan vízjelek ütnek át a látszólag csupán érzelmi válságokat kifejező szövegen. A háttérben kallódó emberi sorsok, hitelüket veszített fogalmak, célszerűen kiforgatott történelmi igazságok rejlenek: a lét peremére szorított értékek, amelyeknek köznapi hiánya ezt a személyesnél mindenképpen több és nagyobb orientációs válságot idézte elő. Az értékválságnak ebben a ritka atmoszférájában, amelyben a tüdő fuldokolva keresi az éltető oxigént, az elmúlt szerelmek emléke alkotja az egyetlen erkölcsi értéket, amelynek múlásában is igazi valósága van. Maga a két embert összefűző szoros kötelék fellazult, felbomlott az idő múlásával, nem utolsósorban a csüggesztő köznapi tapasztalatok ha-

tására, helyén mégsem csupán a zsongító emlék marad, hanem az összetartozás tudata is. Valami emberi szolidaritás, kölcsönös felelősségvállalás, közös tapasztalat és felismerés — mindezt nem rombolhatja le az a múlt idő sem, amely különben felőrölte az érzéseket. Az érzelmi történet költői megörökítése éppen arra való, hogy a közösen megszerzett és kialakított értékek ne vesszenek el.

Az érzelmek Zalán Tibor etikai szótára szerint elemi emberi értékeket jelentenek, a költészet küldetése pedig abban áll, hogy őrizze és védje ezeket az értékeket: így lesz alapvető érték maga a költészet is. A versek ezért nemcsak az elveszített értékeket siratják, hanem számot vetnek magával a költészettel, szembenéznek a Múzsákkal is. A költő nemcsak elveszített szerelmekről beszél, nemcsak a történelem vagy az emberi lét értelmét ostromolja, mérlegre teszi a költőt, az alkotó munka lehetőségeit és elkötelezettségeit, erkölcsi és mondjuk így: poétikai értelemben egyaránt.

Zalán Tibor költészete — a szövegalkotás, a képszerkesztés, a versmondattan, sőt az írásjelek használata egyformán erről árulkodik — az avantgárd hagyományaihoz igazodik, az avantgarde fogalmának azonban némileg más értelmet ad, mint napjaink experimentális költészete. Ennek a költői és nyelvi experimentalizmusnak a hívei általában a szövegformálásnak adnak elsőséget a „költői üzenet” előtt, nemegyszer „üres jelnek” tekintve a nyelvi kifejezést. Zalán nem kis öntudattal hivatkozik arra, hogy a magyar és általában a közép- vagy kelet-európai avantgárd sohasem érte be és nem is érhetne be ennyivel. *Vázlatos gondolatok* című írásában a következőket jelentette ki: „Kelet-Európában más avantgárdnak lenni, mint nyugaton — másképp kell, lehet annak lenni. (...) Ezen a tájon a gesztusnak akkor is társadalmi értéke van, ha a társadalomból kivonulást célozza meg. E nélkül minden eltűnik a süllyesztőben! (...) A világ e tájékán igazán érdekes, a nagyvilág érdeklődésére számot tartó mű akkor született, ha a kísérleti eszközök visszakérültek az életközegbe, s ott feltöltődtek azokkal a feszültségekkel és sókkal, amelyeket a laboratórium klórszája és sterilitása nem volt képes biztosítani. Itt nem a forma századik variációja a bravúr, hanem a századikhoz is megtalált szervesség, feltalált lét-elevenség.”

Amit itt mint *ars poeticát* kifejt, az verseiben formáló erőként van jelen: az avantgárd költészet merész kép- és képzettársításait mindig a gondolati vagy érzelmi „üzenet” szolgálatába állítja. Szóképeire nem az „écriture automatique”, inkább valami „hagyományos” érzékletesség nyomja rá bélyegét, és „valóságfeletti” képzetek is a költői mondanivaló szolgálatában állanak. Leleményes, egyszersmind átlátható és meggyőző szóképekkel él még akkor is, midőn érezhetően a szurrealisták szabadon röpködő fantáziáját követi. Biztos kézzel veszi igénybe azokat a lehetőségeket, amelyeket a modern líra groteszk képformálása, biologizmus vagy egzotizmus kínál, de mintha élne benne valami nosztalgikus von-

zódás a régi „nagyköltészet” erőteljes színkeverése iránt is. Több alkalommal klasszikus sorokat sző verseibe, ezeket a rejtett idézeteket kurzív szedéssel emeli ki, s az avantgárd költészet jellegzetes képalakító technikáját igen gyakran a romantikus költészet képtechnikájával egészíti ki. Az olvasóban olykor az a benyomás támad, hogy egy szürrealista és egy romantikus fogott össze, hogy égő színekkel és erős ecsetvonásokkal megfesse annak a belső tájnak a freskóját, amely híven kifejezi a költő közérzetét. Ez a titkos együttműködés, mondhatnám, hagyományos az avantgárd költészetben: Kassák versei mögött is némelykor ott érődik Berzsenyi. Így tehát semmiképpen nem véletlen, hogy a Kassákat követő Zalán Tibor verseiben is fel lehet fedezni azt a szellemi vonzást, amelyet Vörösmarty történelemmel és végzettel küzdő romantikája jelent.

ZALÁN TIBOR

Kívül

*Egyre rosszabb volt a lelkiismeretem,
egyre nyomorultabbnak, valóságos szörnyetegnek
éreztem magam. Mert mindenki változott. És
mindenkinek sikerült eszmét fordítania. A
legveszettebbül csaholó kutyák álltak be
az üldözöttek kórusába. És már ellenem
védik azokat, akikkel együtt voltam. Már
ők vannak velük, az üldözőik. Nyájak
verbuválódnak és falkák csatangolnak a
kifosztott tájon. Aki egyedül van, csak a
pusztulással számol. A sajátjával. De
szeretnék valakié lenni. Csak más az emlé-
kezetem. Nem tudok rugalmasan felejteni. El-
dobált címerek között botladozom. Kitiüntetésektől
roskadoznak az utcai szemetesek: látom. Ha ők
szembe jönnek átsompolygok a túloldalra. Nem
„rossz szándékkal”, nem „bűntudattal”, meg-
szégyenülve megyek. Ijesztenek az egyformára
generálózott lelkek — azonos mezben a volt
kis-nagy-hóhér és a volt kis-nagy-áldozat. Azonos
a dübörgésük és a hangjuk és a bőrük mind
azonosabb. Sajnos sohasem lesz belőlem orrszarvú
: már nem tudok átalakulni*

Hasonlat

Élek,
olyan ostobán
mint fűben felbukott
haldokló bogár —
a föld húzza már, de
unja és
az eget bámulja
lágyan,
hová is látna
máshová, kinek ennyi
az élete — s a pusztulása,
és társa sincs hozzá,
ki majd elássa
ha az elmúlás megalázza.
Nagynéha elhozza
még barátoktól
a híreket a posta,
hogy nem lehet,
hogynemlehet
s ennyi

szervecskéit
ki naponta
az élethez gondosan
összerázta
most felnéz
és nem akar többé lenni

Pontkeresés

a kis szeglet
ahol majd hó esik
és vigasztalanul szállingózik
hull a múlt
reggelig s tovább
és ellátni csukott szemmel
a tengerig még
megint
ha

Theodore McCarrick érsekkel

LUKÁCS LÁSZLÓ

Az amerikai püspöki kar 1989-ben elhatározta, hogy segítségére siet a kommunizmus alól felszabaduló országok egyházainak. Érsek Úr áll annak a bizottságnak az élén, amely ezt az akciót irányítja. Az elmúlt években többször bejárta a térséget. Hogyan összegzi az elmúlt évek tapasztalatait?

Nem sietnek-e a helybeliek segítségére a szaktanácsadás szintjén?

Vajon ezek az egyházak helyesen ismerik-e fel szükségleteiket?

Hálát adunk Istennek azért, hogy segíthetünk Közép- és Kelet-Európa egyházainak. Sajnos a szükségletek óriásiak Magyarországtól, Csehországtól kezdve a volt Szovjetunió államaig, nekünk pedig korlátozottak az anyagi eszközeink. Ez a legfájdalmasabb a munkánkban: látjuk, hogy a lehetőségeink messze nem állnak arányban a szükségletekkel.

A másik probléma ennél bonyolultabb. Hogyan tudjuk megállapítani azt, hogy mire van szükségük ezeknek az egyházaknak ott, a helyszínen? Ezt mi nem dönthetjük el innen, Amerikából. De a helybeliek is segítségre szorulnak abban, hogy a valós szükségleteket reálisan mérjék fel, és fontossági sorrendet állítsanak fel az igények között. A helyi püspöki karoknak hosszú előkészítő munkával kell felmérniük, hogy melyek a legfontosabb szükségleteik, miben szorulnak leginkább segítségre. Ezért arra bátorítjuk őket, hogy ezt ők maguk döntsék el közös tárgyalásokon. Állítsanak fel fontossági sorrendet, lehetőleg országos, nemzeti szinten.

Katasztrófa lenne, ha sorra egymás után érkeznek az igények, kérnek tőlünk anyagi segítséget különböző célokra, és egy-két esztendő után kiderül, hogy valójában nem is ezekre lett volna a leginkább szükségük, s akkor más feladatok támogatására kérnek újabb segítségeket. Korlátozott anyagi lehetőségeink miatt ezt a pazarlást semmiképpen sem engedhetjük meg.

A helyi egyházaknak kell tehát dönteniük az anyagi források felhasználásáról, a legfontosabb igényekről. Ezt azonban csak úgy tudják eredményesen megtenni, ha először pontosan, tárgyilagosan, részletesen elkészítik lelkipásztori tervüket az egyház újjáépítésére, ha végiggondolják a legfontosabb szükségleteket, igényeket, kitűzik céljaikat: mire van elsősorban szükségük a helyi egyház újjáépítésében: a szemináriumok, a katolikus iskolák, a katolikus szajtó támogatására vagy más egyébre?

Eleinte sok volt a tapogatózás, a bizonytalankodás, időbe telt, amíg ezt a fajta hosszú távú tervezést meg tudták kezdeni. Számukra is váratlan volt, hogy egyszerre minden lehetőség megnyílt számukra és válogatniuk kellett, hogy melyiket ragadják meg. Emlékszem, amikor ezeknek az országoknak a püspökeivel először

találkoztam, és megkérdeztem tőlük, hogy mire van szükségük, akkor egy csodálatos és hatalmas kívánságlistát nyomtak a kezembe. Erre egyetlen válaszom az lehetett, hogy mindez nagyon szép, de most ülünk le, és állítsunk föl fontossági sorrendet a kívánságok között. Ez a fogalom — „prioritás” — sokáig mintha ismeretlen lett volna Közép- és Kelet-Európában. Szerintem az egyházak vezetőinek az első és legfontosabb dolga, hogy gondolják végig helyzetüket, adottságaikat, lehetőségeiket, céljaikat, és ennek alapján állítsák össze lelkipásztori tervüket. Csak ennek ismeretében lehet az anyagi szükségletekről beszélni. Azt gondolom, hogy ennek a felelős tervezésnek a megtanulása volt talán az egyik legfontosabb és legelső eredménye a mi a segély-akciónknak.

Hogyan készüljenek a lelkipásztori tervek: egyházmegyei vagy nemzeti szinten?

Elsősorban nemzeti szinten, viszont ilyen nemzeti tervet csak közös összefogással lehet elkészíteni. Ez természetesen összehozta egymással a püspököket. Akciónk másik eredményének azt érzem, hogy segítette a püspöki karok egységes kollégiummá kovácsolódását. Segítette őket abban, hogy összedolgozzanak, hogy rendszeresen beszéljék meg egymással feladataikat. A kommunista időkben erre nem nagyon nyílt lehetőségük. Nem volt arra mód, hogy nyugodtan és szabadon gondolják végig az igényeket és a feladatokat, egyeztessék az elképzeléseiket egymással, és közös cselekvési programot alakítsanak ki. Most ezt már megtehetik, mi pedig bátorítani akarjuk őket abban, hogy tegyék is meg.

Érsek úr tehát a kollektivitás erősödését várja ezekben az országokban?

Igen. Mi az egyéni terveknél, az egyes egyházmegyék terveinél fontosabbnak tartjuk a nemzeti programokat, ahol több egyházmegye vagy egy ország összes egyházmegyéje közös szükségleteinek kielégítését célozzák, vagy pedig nemzeti programok megvalósítását tűzik ki célul. Mindenképpen az országos programokat részesítjük előnyben, azokat, amelyek nemcsak egy egyházmegyét vagy egy intézményt érintenek, hanem az egész egyháznak az életét tudják erősíteni. Ez erősítené az egység érzését is. Az egységet egymással, a Szentatyával és a világ többi egyházaival.

Az egységről beszélünk. Ebben a térségben viszont különösen élesen jelentkeznek az etnikai, nemzeti, nemzetiségi feszültségek, amelyek ma sokfelé megosztják a világot, sőt olykor sajnos az egyházat is.

Ezt csakugyan a térség egyik legnagyobb veszélyének érzem, gondoljunk csak Romániában a kisebbségi kérdésre, vagy a hajdani Jugoszláviára és az ott folyó rettenetes háborúra. Az egyháznak azt kell hirdetnie és példájával tanúsítania, hogy az emberiség egyetlen családot alkot, és hogy egy-egy ország nemzetiségeinek is családias egyetértésben kell élniük egymással. Az egész emberiség számára létfontosságú üzenet ez: minden népcsoportnak, minden nemzetiségnek megvan a maga sajátos értéke, és egymás kölcsönös tiszteletében kell élniük az embereknek. Mindegyik nemzet és nemzetiség fedezze fel önmaga és a többiek értékeit, és tudjanak kölcsönösen egymásnak ajándékává lenni az egyházban.

Én vagyok a migrációs bizottság vezetője az amerikai püspöki karban. Az etnikai kérdésekkel itt folyamatosan foglalkoznunk kell.

Alapelvelemnek érzem az angol mondást, hogy senki sem idegen, legföljebb olyan ember, akivel még nem találkoztam. Barátok, akikkel még nem találkoztunk eddig. Azt gondolom, hogy éppen az egyház vezetheti el az embereket ehhez a szemlélethez. Valósággal provokálnia kell a társadalmat: nevelni ennek az elvnek az elfogadására, segíteni a megbékélést a különböző nyelvi és etnikai csoportok között. Ma az egyház egyik legfontosabb szerepe ez lehet, mind nemzeti, mind nemzetközi szinten.

Melyek az etnikai szempontból legveszélyeztetettebb régiói ma a világnak?

Persze elsősorban a Balkán jut eszembe. Nem tudom elfelejteni Horvátországot, ahol a lakosság 50%-a kényszerül a lakóhelyétől távol élni. Ha ezt amerikai viszonyokra lefordítom, azt jelentené, hogy 40 millió ember él a lakóhelyéről száműzve. Gondoljuk csak el, milyen nehéz ezeknek az embereknek a számára egészségügyi ellátásról, nevelésről, oktatásról, biztonságról gondoskodni, milyen nehéz számukra biztonságos és békés otthon lehetőségének megteremtését biztosítani. A balkáni kérdést igen súlyosnak érzem ma világviszonylatban is.

És a menekültek, akiket elűztek otthonukból, hazájukból?

Vég nélkül sorolhatnám az országokat, a katasztrófa sújtotta területeket. Elsőként talán a volt Szovjetunióra kell gondolnom. A német nemzetségekre, akiket Sztálin idején erőszakosan telepítettek ki a lakóhelyükről, s most szeretnének visszajutni eredeti lakóhelyükre, vagy pedig Németországba. Azután az oroszokra, akik el akarják hagyni Oroszországot, vagy azokra, akik éppen most készülnek vissza eredeti hazájukba, melyből menekülni voltak kénytelenek. Folytassam? Kaukázus, Örményország, Grúzia, Azerbajdzsán... S aztán a többi kontinensen: Afrika sokat szenvedett országai, Ruanda, Szomália és a többiek, ahol szinte nem is látszik a megoldásnak a lehetősége.

Itt az Egyesült Államokban pedig az a gond, hogy igen nagy számú menekült érkezik folyamatosan. Főleg az igazi menekültekre gondolok, akiknek nem adják meg a menekült státust. Nem ismerik el hivatalosan a létüket és az itt-létüket. Itt az ideje, hogy újra fogalmazzuk azt, hogy kiket is értünk menekülteken. Modern társadalmunkban könnyen hajlunk arra, hogy elutasítsuk az idegeneket, sőt gyűlöljük őket. Hajlamosak vagyunk a xenofóbiára, az Egyesült Államokban ez aggasztóan jelentkezik, Európában pedig elsősorban Németországban.

Az idegen-gyűlöletet mennyiben függ össze a menekültek kérdésével?

Washingtonban a püspöki kar menekültügyi irodájában a szakembereink folyamatosan arra hívják fel a figyelmünket, hogy egyetlen törvényt sem adnak ki itt az Egyesült Államokban anélkül, hogy ne tartalmazna valamilyen diszkriminatív intézkedést az idegenekkel szemben. Ha egy nemzeti katasztrófa miatt a kongresszus törvényt hoz a bajba jutottak megsegítésére, akkor szinte minden esetben hozzáfűznek egy megszorítást, hogy ne adjanak segítséget azoknak, akiknek nincsenek okmányaik, ne segítsék a bevándorlókat és a menekülteket, tehát a „valódi amerikaiakat”. A közoktatásról, az egészségügyről szóló törvényekben is föllelhető az idege-

nekkel szembeni diszkrimináció. Igyekszünk harcolni ez ellen a törvényhozásban, elsősorban azonban mégis arra törekszünk, hogy a saját híveinket tanítsuk meg az idegenek megbecsülésére és szeretetére. Saját híveinken túl azonban a kormányzatot is próbáljuk meggyőzni arról, hogy Amerikát éppen az tette naggyá, hogy nyitott volt a világ előtt. Az emberi törvényeknek mindig harmóniában kell lenniük az isteni törvényekkel, és tekintettel kell lenniük arra, hogy az emberiség egyetlen családot alkot. Mindnyájan ennek a családnak, az Isten családjának vagyunk tagjai, gyermekei.

Mit tehet az egyház a szegényekért az egyház közösségén belül és a társadalomban?

Kezdjük az egyházzal. New Jersey államban a legnagyobb egészségügyi hálózatot az egyház tartja fenn. Mi biztosítunk a legtöbbször otthont a hajléktalanoknak. Mi adunk ételt a legtöbb éhezőnek, az egyház gondoskodik a legtöbb szellemi és testi fogyatékosról. Ezt elsődleges kötelességünknek érzem, hogy nyitottak legyünk a bevándorlók, a menekültek, a bajba jutottak, a szegények gondjai iránt. Azért említem első helyen a bevándorlókat, mert ez az egyházmegye jórészt bevándorlókból, menekültekből áll. Ezt az egyházmegyét bevándorlók hozták létre. Legalább húsz különböző nyelven mondanak misét az egyházmegyében minden vasárnap. Az egyháznak be kell fogadnia minden érkezőt, minden otthont kereső menekültöt, nyitva kell állniuk az iskoláinknak, a kórházainknak az ő számukra. Minden szociális intézményünknek rendelkezésükre kell állnia, ha bajba jutnak, ha otthontalanná lesznek, ha nincs szegedő ennivalójuk. Azt hiszem, hogy ezt a gondoskodást nem szabad abbahagynunk még akkor sem, ha anyagi forrásaink megcsappantak. Az emigránsok éppen úgy tagjai az emberi családnak, mint bárki más, és róluk különös szeretettel kell gondoskodnunk.

Ami pedig a kormányzatot és a társadalmat illeti, ezeknek idegenellenes tendenciáit folyamatosan figyelemmel kísérjük. Rendszeresen fordulunk beadványokkal a kongresszushoz, és elmondjuk, hogy a mi véleményünk szerint hogyan kell bánni helyesen, emberségesen a menekültekkel. Nem győzzük hangoztatni, hogy meggyőződésünk szerint az Egyesült Államok költségvetésében kell lennie annyi pénznek, amellyel a menekültekről lehet gondoskodni. Másrészt pedig a médiumokon keresztül igyekszünk hatni a közvéleményre. Nemcsak a katolikus sajtón keresztül, hanem a többi újságon keresztül is törekszünk arra, hogy meggyőzzük a társadalmat. Ez néha sikerül, néha nem.

Az egyház prófétai hivatásának szokták nevezni ezt a fellépést az ember védelmében. Ez tehát két úton történik: egyfelől a médiumokon, másfelől a törvényhozáson keresztül?

Igen. Rendszeresen fordulunk beadványokkal a kongresszushoz, a külügyminiszterhez, az elnöki hivatalhoz. Alig telik el hét, hogy ne forduljak hivatalos levélben valamelyik kormányzati szervhez. Valahányszor olyan ügy merül fel, amelyben úgy érezzük, hogy nem tartják kellőképpen tiszteletben az emberi személyek jogait és méltóságát. Persze, hogy szavunk hiteles legyen, nekünk magunknak is jó példát kell adnunk. Amikor az Önök országait figyelem, az a benyomásom, hogy ott mintha nem történnék elég ezen a területen.

Mi érsek úr főpásztori hitvallása, „ars poetica”-ja?

Mint püspök, a szolgálja vagyok ennek az egyházmegyének, s munkám a hitre alapozódik. Hit nélküli, szekularizált, materialista környezetben élünk. A legfontosabb feladatunk az, hogy az emberek gondolkozását, életének horizontját, az egymással érintkezés, az együttlét síkját fölemeljük az Úr jelenlétének tudatára, a lelkeség magaslataira. Ha csak az anyagiak síkján maradunk, nem jutunk semmire: az nem a szeretetnek és nem a szolgálatnak a műve lesz.

Erre a szemléletre nevelni, nevelődni kell. Az iskolában és az egyházközségben egyaránt. Sok iskolánk van, katolikus egyetem is működik az egyházmegyében. Ez az egyik legnagyobb katolikus egyetem az Egyesült Államokban. Gondoskodunk kell arról is, hogy a szegények szolgálatában álljunk, amint erről korábban beszéltem. De ha mindehhez nem tudjuk fölemelni az embereket a hit világába, akkor csak üres sürgés-forgás lesz, nem pedig valóban az Úr nevében, az Úr szellemében végzett munka.

Mennyire alkalmas erre a feladatra a papság, mennyire találunk hitet és a hitre ébresztő lendületet a papságban?

Igen nagy feladatnak érzem annak biztosítását, hogy a papok és a szerzetesek ne veszítsék el a misztérium iránti érzékenységüket. Itt Amerikában mi könnyen hajlunk arra, hogy eltávolodjunk a misztériumtól. Túlságosan lekötnek az anyagiak, az evilág, pedig az ember nem élhet a misztérium mélységei nélkül. Isten fia ebben a világban lett emberré, és ezt sohasem fogjuk egészen megérteni. A kenyér és a bor ebben a világban változik Krisztus testévé és vérévé, és ezt sohasem fogjuk tudni megérteni. Egy nemrég megjelent statisztika szerint a katolikus híveknek is csak egyharmada hisz abban, hogy a kenyér és a bor valóban Krisztus testévé és vérévé változik. Gondolja csak meg ezt a riasztó és fájdalmas tény: a híveknek csupán egyharmada!

Mindennél fontosabbnak érzem, hogy a hitnek a tudatát elmélyítsük az emberekben, egyházunk tagjaiban. Úgy gondolom, hogy amikor az Úr magához szólít, akkor ez lesz az első kérdése: növelted-e a hitet a földön? Növelted-e a hitet az emberekben? Nem azt fogja megkérdezni, hogy építettél-e új templomokat, katolikus központokat, vagy mennyi pénzt gyűjtöttél össze, talán még azt sem, hogy hány papot szenteltél, hanem, hogy az emberek jobban tudatára ébredtek-e annak, hogy jelen vagyok az életükben? Ez okozza számomra a legtöbb gondot, ezt érzem a legnagyobb kihívásnak, de ugyanakkor ebben van a legnagyobb reményem is. Hiszen ha mi minden tőlünk telhetőt megteszünk, akkor ő maga adja a növekedést. Miénk a vetés, és övé az aratás. A mi korunk legnagyobb erénye a hitre épülő bizalom az Úrban. Nekünk püspököknek kell gondoskodnunk arról, hogy a hit eljusson az emberekhez, s ezáltal bizalomra ébredjenek Isten iránt.

Sajnos a szekularizáció mintha nem állna meg az egyház határain kívül, hanem eléri a híveket, sőt a papságot is.

A legfontosabbnak a szemináriumokat tartom, ezért a legjobb embereimet mindig a szemináriumokba küldöm tanárnak, nevelőnek. Az Egyesült Államok püspökei éppen most fejezték be egy új program kidolgozását a papnevelés számára. Ebben azt ajánljuk, hogy egy teljes évet adjanak hozzá a szemináriumi képzéshez, s ezt szen-

teljék egészen a lelki nevelésnek, képzésnek. Senki sem tanulhat teológiát anélkül, hogy a lelkiségben el ne mélyülne. E nélkül csupán elméleti tudományoskodás marad. Az emberek nemcsak az értelmével, hanem a szívével is kell tanulnia a teológiát. Ha nem jutunk el erre a szintre, akkor nem tudjuk elérni tanításunkkal az embereket.

Az embereket az ész-érvek nem érdeklik. Nem az okosságunk hatja meg őket, hanem az életszentségünk. Csak a bennünk működő Szentlélek által tudjuk megszólítani őket. S az erre való nevelődésnek a szemináriumban kell megkezdődnie. Ha a kispapok, a jövőendő papok nem jutnak el erre a szívbeli hitre, a hitbéli elkötelezettségre, akkor hiába tanulják a teológiai tételeket.

Hogyan látja érsek úr a megújulási mozgalmak szerepét az egyházban?

Erősen bízom bennük és sokat várok tőlük. De a hierarchiának kapcsolatban kell velük maradnia. A szerepük csak a hierarchiával egyességben lehet igazán jelentős az egyház életében. Hasonló helyzetekkel találkozunk ma, mint a szerzetesrendek keletkezésekor. Gondolok például a ferences mozgalomra. Akadtak olyanok, akik eltávolodtak az egyháztól, mások megmaradtak benne. A döntő kritérium az, hogy közel maradjanak a hierarchiához, és egységben maradjanak az egyházzal. Ez mindkét oldalról kölcsönös figyelmet, türelmet, alkalmazkodást kíván. Ez igen nagy felelősséget ró a püspökökre.

Akadnak püspökök, papok, akik nem fogadják szívesen ezeket a mozgalmakat?

Igen. Itt az Egyesült Államokban is jónéhányan idegenkedve, gyanakvással fogadják ezeket a mozgalmakat. Az én véleményem szerint azt a módszert kell követni, amelyet Gamáliel ajánl az Apostolok Cselekedeteiben: Ha Isten műve ez, akkor megmarad, és hiába tusakodunk ellene. De együtt kell maradni ezekkel a mozgalmakkal.

A Család évében vagyunk. Mit tesz egyházmegyéje a családokért?

Egy nagy intézetünk foglalkozik a családokkal. Tevékenységük felölel minden korosztályt és életállapotot. Külön foglalkozunk a fiatalokkal, a házasságra készülőkkel, külön a házasokkal, az elváltakkal, az egyedül élőkkel és külön az idősekkel, a magukra maradó öregekkel, az özvegyekkel. A gondoskodásunk tehát átfogja a társadalom egészét. Tisztában vagyunk vele, hogy nem tökéletesek a mi családjaink sem. Sok a válás. Nagyon sok édesanya egyedül neveli a gyermekét, vagy sokszor a nagyszülők nevelik az unokáikat. Ebben az országban ez nagyon gyakori és fájdalmas jelenség. Úgy érzem, ezen a területen kell napjaink keresztes hadjáratát lefolytatni. A Szentatya ismételten nagyon erősen hangsúlyozta ennek jelentőségét. Kár, hogy még egyes katolikus vezetők is kritizálják a Szentatya megnyilatkozásait. Sok katolikust találhatunk a közéletben, akik nem követik az egyháznak és a Szentatyának ezt az iránymutatását. Ezt nyilvános botránynak érzem az egyház számára.

Mintha a papság sem mindenütt készítené föl megfelelően a házasságra a fiatalokat.

Néhány helyen nagyon szépen foglalkoznak a házasságra készülőkkel, de sajnálattal kell hozzátennem, hogy ezek inkább kivételnek számítanak a mi egyházmegyéinkben is. A legtöbb helyen erre nem fordítanak elég gondot és időt. Valójában készületlenül állnak az oltár elé a fiatalok.

A ma papjának nagylelkűnek kell lennie az idejével, amit rászán a hívekre. Ez természetesen még sokkal inkább áll a püspökre, aki mindig az övéinek — papjainak, híveinek — rendelkezésére kell hogy álljon.

Hazánkban nemrégén alakult meg a szocialista-liberális koalíciós kormány. Alapelveik között szerepel az állam és az egyház teljes szétválasztása, az amerikai modellt követve az Európában kialakult hagyományok helyett. Mi a véleménye érsek úrnak az állam és az egyház viszonyáról?

Sok szempontból veszélyesnek érzem a teljes szétválasztást. Először talán azért, mert nem védelmezi a családot, nem védelmezi az emberi személyt, akinek a jogait nem az állam adja meg, hanem Isten. Az emberi személy lényegéhez hozzátartozik a szabad vallásgyakorlás. A vallást nem lehet leválasztani az emberi személyiségről. Ha bármelyik alkotmány az embert a vallástól függetlenül szemléli, akkor ellentétbe kerül önmagával, mert az embert vallás nélküli lénynek képzei el. Mintegy „nem-vallásos vallást” hoz létre.

Amikor az Egyesült Államok alkotmányát megalkották, az alapító atyáknak nem az volt a szándékuk, hogy ne legyen kapcsolatuk a vallással, vagy ne támogassák a vallást. Egyszerűen arra törekedtek, hogy ne legyen az állam által létrehozott intézményes egyház. Történelmünk első ötven esztendejében ez teljesen világos és egyértelmű volt, de aztán egyre jobban eltértünk ettől az alapelvtől. Az a nézet kezdett elterjedni, mintha az alapító atyák egy vallás nélküli vallást kívántak volna létrehozni. Ez a nézet aztán egyre általánosabbá vált. A mai Amerikában mintha a materializmus, a szekularizmus vallása vált volna uralkodóvá. Ez található meg a legfelsőbb bíróság határozataiban.

Meggyőződésem szerint tévesen értelmezik az alkotmányt, amikor azt a törekvését, hogy a kormány ne támogasson csupán egyetlen egyházat, a kongresszus ma úgy értelmezi, hogy a vallásnak ne legyenek jogai az államban. Főleg az iskoláinkban figyelhető ez meg országszerte. Az iskolákban mintha a vallás nélküli vallást tanítanák ma. Nem pusztán a távolmaradást a vallástól, hiszen a vallástól nem lehet igazából távol maradni, avval kapcsolatban valamilyen módon állást kell foglalni. Ha valaki azt mondja, hogy nem kívánok értéket tanítani, nem kívánok az értékekre nevelni, mert az értékeknek vallási gyökerei vannak, akkor valójában azt mondja, hogy érték nélküli értékeket akarok tanítani.

A szekularizmus az ateizmus, a materializmus vallása. Ezért nagyon veszélyesnek tartom Európában, amelynek gyökerei a kereszténységbe nyúlnak vissza, hogy ha most egy ország mester-séges válaszfalat akar felépíteni a nemzet és annak vallási gyökerei közé. Meggyőződésem, hogy ez sohasem volt szándéka azoknak, akik az amerikai nemzetet létrehozták, s igen súlyos hibának érzem, hogy ha ezt a nézetet exportálnák tőlünk Európába.

Hazánkban az elmúlt években sokszor emlegették a világnézetileg semleges iskolákat.

A világnézetileg semleges iskolát képtelenségnek tartom. Az előbbi gondolatmenetet folytatnám. A világnézetileg semlegesség a „nem-vallásra” való nevelést jelentené, ez pedig képtelenség. A nevelésnek mindig értékközpontúnak kell lennie, s ha nem vallási értékekre nevel, akkor vallásellenességre nevel.

Sokan avval vádolják a kereszténységet, hogy abszolutisztikus igényekkel lép föl, amikor azt hirdeti, hogy egyedül ő tudja nevelni a személyiséget, csak a keresztény értékeken keresztül válhat valaki igazi emberré.

Azt gondolom, hogy itt a természettörvény fogalmához kell viszonyulnunk, és a természettörvényt kell alapul vennünk a nevelésben, mert ez a törvény mindnyájunknak a szívébe van írva. A legtöbb olyan eszmény, amelyet értéként állítunk az emberek elé, a természettörvényre alapozódik. Elsősorban nem is a felekezeti értékeket kellene hirdetnünk az emberek számára, hanem az emberi személy méltóságát, a család méltóságát és jogait, a szülők jogait, azt a kötelezettséget, hogy a szegényekkel, a nincstelennel törődjünk. Az isteni törvény a természetünkbe van írva, és Jézus kinyilatkoztatása is tiszteletben tartja a természettörvényt.

Hálás vagyok érte Isternek, hogy ilyen erős az iskolarendszerünk itt Amerikában. A jövő egyháza szempontjából kulcskérdésnek érzem, hogy képes lesz-e keresztény értelmiség nevelésére. Olyan értelmiségre van szükségünk, amelyik kivívja magának a tiszteletet szakmai tekintélyével, és ugyanakkor a keresztény értékrend alapján tud hozzászólni a társadalmi kérdésekhez.

Úgy gondolja érsek úr, hogy a katolikus egyetemek Amerikában jelenleg betöltik ezt a hivatást?

Sajnos, többhelyütt eladták elsőszülöttségi jogukat, mint Ézsau. Sok egyetemünkre sajnos betört a szekularizáció, és nem egyszer hűtlenek lettek eredeti hivatásukhoz. Megpróbáljuk megállítani és megfordítani ezt a folyamatot, de ez csak igen sok nehézség árán sikerül. Némi eredményt már sikerült elérnünk ezeken a területeken is. Türelmesnek kell lennünk és bízunk kell az Úrban.

Mindeme jelenségek láttán optimista érsek úr?

Ó igen, föltétlenül. A remény embere vagyok. Ez a világ elmúlik. Jézus saját szavai szerint legyőzte a világot, és ebben van a reményességünk, ebben van a bizalmunk. Sohasem veszíthetjük el bizalmunkat Isten mindenhatóságában és kegyelmében. Az egyháznak sohasem szabad kétségbe esnie. Ez volna a legnagyobb bűn, amit elkövethet. Minden körülmények között meg kell őriznie bizalmát és reményét az élő Istenben.

Kérdések — válasz nélkül?

SZENNAY ANDRÁS

Nyíri Tamás emlékének

A hitünkre többé vagy kevésbé reflektáló, abban megmaradni, elmélyülni igyekvő keresztényeknek — köztük kiemelten papoknak, teológusoknak — különféle típusáról beszélhetünk.

Az elsőtől a mindig és mindenben megnyugvókat, a fenntartás nélkül engedelmeskedni akarókat sorolhatnánk. Azokat, akik az egyház életében mindent jónak, vagy legalábbis kielégítőnek tartanak. Akik szinte fanatikusan kötődnek az „ősök hagyományaihoz”, akik a már megszokott egyházi-vallási gyakorlatokhoz (például a liturgia latin nyelvéhez) mereven ragaszkodnak. Számukra mindenfajta „újítás”, netán reform, megújulási törekvés zavart keltő, sőt veszélyeket is rejt magában. Elutasítanak minden meg nem szokottat, kiváltképp — még ha azt „felülről” jóvá is hagyták — ha „alulról” ered, ha nagyszámú hívő gondolatait, igényét fejezi ki. Vissza-visszatérő kérdésük: Miért kell a megszokotton változtatni? Miért kell „forradalmasítani”, amikor úgyis elég gondja-baja van egy hívőnek? Akik így vélekednek, gondolkodnak, azok mint ha egyáltalán nem gondolkodnának. Nem vonhatjuk kétségbe, hogy jó keresztények, jó lelkipásztorok igyekeznek maradni, de azt már igen, hogy „van szemük a látásra, van fülük a hallásra”, — hogy kellőképp éberek. Vajon törekszenek-e az ilyenek a rájuk bízottak, a mai kérdező-kereső emberek kérdéseire, súlyos problémáira — természetesen a kinyilatkoztatást szem előtt tartva — mai válaszokat keresni-adni? Aligha, mert félnek, szinte irtóznak a fárasztó szellemi munkától. Ennek következménye, hogy a ma felmerülő kérdésekre — a tegnap sztereotip válaszait ismételtetik. Hogy miért? Talán mert aluszékonyak, mert az elődök által megvetett ágyon kívánnak elpihenni. Talán félnek is. Félnek az egyházunkban újra és újra jelentkező „pünkösdi szélvihar” sугásától, felkavaró hatásától, missziós munkára küldő erejétől. Félnek a szellemileg-lelkileg megújulni vágyók kérdéseitől, megnyilatkozásaitól.

A másik csoporthoz a „titkon kétkedőket”, a háttérben töprengőket és kritizálókat sorolhatjuk. Nyíltan nem szólnak, nem kérdeznek, de itt is, ott is, a háttérben elhintik zavart keltő, kételyeket

ébredtő-élesztő gondolataikat. Vannak ugyan nekik is problémáik, kérdéseik, de azokról csak titkon és bizalmasan szólnak, nehogy „gyanúsakká” váljanak, netán karrierjüknek ártsanak. Bizalmasan elsutogott véleményük olykor saját hitbéli problémáikról, mások a tapasztalt fonáságok elutasításáról tanúskodik, elavult szokások elleni tiltakozásuk „szelepei”. Belső lelki világuk — épp a „hát-térben” és „titkon” végzett suttogásuk miatt — nem tud kitisztulni, megnyilatkozásaik pedig előbb-utóbb hitelüket veszítik, valóban „zavart keltők”.

Végül a nyíltan beszélők, kérdezők, a jobban megértett, teljesebb igazságot keresők, a meglévő bajokat, idejétmúlt szokásokat, struktúrákat bírálók csoportját említjük. Ma még talán kisebbségben vannak, de számuk egyre nő. Nem tudnak, nem is akarnak a nehéz problémák elől kitérni. Nem akarnak semmit el- vagy agyonhallgatni. Nyitottak Isten egyre jobban, mélyebben megismerhető igazsága iránt. Van szívük, értelmük és bátorságuk, hogy szót emeljenek — épp a kinyilatkoztatott igazságok tisztasága érdekében — minden torzulás, deformálódás ellen. Röviden: hívő és gondolkozó emberek. Megnyilatkozásaik, kérdéseik hallatára a „mindent őrzők” megdöbbennek, megbotránkoznak, a „titkon suttogók” megijednek, elzárkóznak. Nyíltságuk, őszinte, átgondolt kérdéseik, javaslataik nemegyszer a „szakembereket” (teológus kollégák, lelkipásztorok) is zavarba hozzák.

Kétségtelen, hogy a vázolt felosztás sematikus. Csak nagy vonalakban tükrözi az élet sokszínű, sokrétegű változatosságát, gazdagságát. Ugyanakkor ahhoz sem férhet kétség, hogy az említett „harmadik típus” az, amely mozgást, életet vihet egyházunkba. E típus képviselőinek — köztük világszerte számos nagynevű főpap, teológus, de kevésbé ismert világi munkatárs is akad — köszönhető, hogy néhány évtizede új élet kezd pezsegni az egyházban. Ha nem lett volna az elmúlt mintegy fél évszázadban annyi „kérdező keresztény”, akiknek volt bátorságuk nemcsak kérdéseket feltenni, hanem a felmerült kérdésekre korszerű válaszokat is keresni-adni, akkor aligha ült volna össze a II. Vatikáni zsinat és aligha tartottak volna egyre több országban, egyházmegyében zsinatokat. Igaz, a javaslatokat, a többé-kevésbé „megragadható” eredményeket sokan — főleg az említett első csoport képviselői — igyekeztek és ma is igyekeznek háttérbe szorítani, retrográd módon a lendületet fékezni. Azt is tudjuk azonban, mindenekfölött azért, mert hiszünk a Szentlélek éltető, mozgató erejében, hogy késleltető törekvésük nem fog eredménnyel járn.

Egyházunk életében a „harmadik típushoz” tartozók hivatottak ma is, továbbra is — együttműködve a Szentlélek kegyelmével — gazdagabb, teljesebb életet biztosítani. Mindazok, akik figyelemmel kísérik, hogy mit nyújthat az emberi tapasztalás, a tudományok szolid eredményei, Krisztus egyháza annak tagjai számára, azt is tudják, hogy ezekkel az eredményekkel, értékekkel a

hívők közössége és az egyes hívő egyaránt gazdálkodik. Férfet-ahhoz kétség, hogy az ember történeti voltának, a profán tudományok eredményeinek, a technikai-gazdasági fejlődésnek (és mindezen tényezővel való manipulálásnak, visszaélésnek), továbbá ezernyi dolognak, ténynek számbavétele új kérdéseket támaszt korunk keresztényében és szakteológusában egyaránt. (Csak egy példa: az ökológiai problémák összevetése a kinyilatkoztatott tanítással.) De magának az isteni kinyilatkoztatásnak írott és hagyományozott rögzítésével kapcsolatban is — épp a profán tudományok fejlődése, eredményei nyomán — új kérdések, problémák születnek, melyek újszerű, a teljességet megközelítő válaszokat követelnek.

A továbbkérdezés lehetőségével, mi több, felelős kötelezettségével szemben nem lehet felhozni a „feltétel nélküli engedelmesség” elvét. A meglévő, olykor a szellemi, máskor a fizikai látás szemével észrevett problémákat sem agyonhallgatni, sem elhallgattatni nem lehet. Minden kornak, minden időnek kérdései, problémafelvetései üdvösségünk megélt idejének, a kairósznak sürgető válaszait, feladatait rejthetik magukban. Ezekkel kapcsolatban a hívő ember, fokozott mértékben a lelkipásztor, a teológus, sohasem követheti annak a bizonyos három — nem látó, nem halló, nem beszélő — majomnak a példáját. Nem, mert köteles meghaladni a feléje érkező kérdéseket és azokra választ kell keresnie-adnia. És ugyancsak kötelessége, hogy előadja saját kérdéseit, problémáit, és keresse azokra — a hívő közösség, a munkatársak bevonásával — a válaszokat, a megoldási lehetőségeket.

Ahhoz aligha férhet kétség, hogy a nyíltan kérdezők komoly szolgálatot tehetnek Isten népének. Igaz, helyzetük felelős és olykor nagyon nehéz. Fokozott mértékben kell ügyelniük a „szellemek megkülönböztetésére” (Unterscheidung der Geister) és kötelességük, hogy az eléjük tárt kérdésekre a válaszokat keressék. Munkájuk során ügyelniük kell az emberi tapasztalásra, élniük kell a szellem szabad szárnyalásának jogával, és szem előtt kell tartaniuk az emberi gondolkodás törvényeit. Mindezt úgy, hogy nem feledkeznek meg az isteni kinyilatkoztatásról és a Szentlélektől vezetett egyházi tanítóhivatal hivatalos (bár legtöbbször nem végleges és visszavonhatatlan) tanításáról. E tényezők figyelembevételének feszülésében nyer megfogalmazott formát minden megfontolt kérdés és átgondolt válasz.

De kissé mélyebbre is nézhetünk. A tárgyilagos vizsgálódás végül is rávezet: a kérdezők „merészsége” nem egészen *saját* bátorságtól függ, nem csak saját érdemük. Nem, mert szellemi erőfeszítésük, tapasztalatgyűjtésük során olyan kérdésekkel, problémákkal szembesülnek, melyek jelentkezésében a *szükségeset* kell meglátniuk és láttatniuk. S bár teológiai tétel, hogy a kinyilatkoztatás az apostolok halálával lezárult, mégis „szól az Isten” ma is egyházához, annak tagjaihoz, és *ezt* a hangot, az idők hangját

meg kell hallani, az „idők jeleit” észre kell venni. Ezért olyan nagy a felelőssége minden időben az Isten szavára figyelő, az Isten „ügyét” képviselő keresztényeknek, köztük a teológusoknak is.

Tudjuk, tapasztaljuk, hogy egyházunkban a II. Vatikáni zsinatot megelőző s az azt követő évtizedekben egyfajta „Sturm und Drang” időszakát éljük. Így is fogalmazhatunk: új pünködsi vihar zúg körülöttünk. Ezen nem kell, nem is szabad csodálkoznunk. Nem, mivel a hit az ember hite, a hitből fakadó kötelességek az ember kötelezettségei. Az ember pedig a történelem sodrában él, fejlődő, kereső-kutató-kérdező lény. A történelmi-társadalmi változások a keresztények számára új és új lehetőségeket és feladatokat tárnak fel, új és új „leckéket” adnak fel. A „mozgás” a keresztények életében nagyon is természetes. Azok a korok — ha voltak ilyenek — a nem természetesek, melyekben a felelősök — és vajon melyik keresztény nem az? — elaludtak. Ha „átaludnának” egy kérdésekkel-problémákkal terhes kort, mulasztásaikat az utókor alig győzné jóvátenni. Ha nem keresnek az idők tállalta problémákra, kérdésekre a keresztény meggyőződéssel is vállalható válaszokat, megoldásokat.

A felvetett kérdésekre gondolva nem kell-e olykor jogos aggódással figyelniük az elhallgattató, fékező erők működését? A ma kérdéseit-problémáit meghallók-látók — ha azokat válaszok, legalábbis megoldási javaslatok nélkül hagynák — a holnap előtt, a holnap keresztényei előtt válnak felelőssé.

Végére is nem az új kérdések, problémák jelentkezése és megfogalmazása, illetőleg az ezek megválaszolására irányuló munka kelthet csodálkozást, netán megütközést egyházunkban. Ellenkezőleg, épp azokon kell csodálkoznunk, akik az ilyen tények, igények láttán-hallatára csodálkoznak, megdöbbennek, netán megbotráncolnak. Az „engedelmesség” emlegetésè sohasem lehet ürügy arra, hogy a keresztények bekötött szemmel, süket fülekkel járjanak a világban. Abban a világban, azok között az emberek között, akikhez Krisztustól kapott küldetésük van. Nagy hiba, sőt véték lenne, ha hitre, örök életre hivatkozva elidegenülnék az emberektől. Ha a velünk és köztünk élők kérdései, problémái mellett úgy mennénk el, mint a jerikói út papja ment el a sebzett vándor mellett.

Kérdéseket feltenni, olykor „kényelmetleneket” — minden gondolkodó, tapasztaló, hívő ember (kiváltképp teológus) — joga. A válaszokat Isten népe közös munkával hivatott keresni. Természetesen e kereső-kutató munkában fokozott felelősség hárul a lelkipásztorokra és a szakteológusokra. Nem kétséges, a valóban megnyugtató válaszok csak ritkán vannak kéznél, azokat kemény munkával, olykor belső gyötördéssel kell keresni és megtalálni. A feladat nehéz és egyben követelő. Kitérni előle felelős lelkipásztoroknak, szakteológusoknak és az elkötelezett világi hívőknek semmiképp sem szabad.

AZ EGYHÁZ AZ EGYETEMEKEN

Három vatikáni „minisztérium”, a Nevelésügyi Kongregáció, a Laikusok Pápai Tanácsa és a Kultúra Pápai Tanácsa közös dokumentumot tett közzé az egyház jelenlétéről az egyetemeken. Igen fontos az egyetemi világban végzett lelkipásztori-missziós tevékenység, de az egyetemi élet változásai sok új nehézség és feladat elé állítják azokat, akik erre vállalkoznak. A most elkészült dokumentum a legfontosabb irányelveket foglalja össze, többéves vizsgálódás és konzultáció után.

Az egyház jelenléte az egyetemi kultúrában különböző, egymást kiegészítő formákat ölthet. Elsősorban az egyetemen tanító-tanuló katolikusokat kell segítenie. De hirdetnie kell az Evangéliumot azoknak is, akik még nem ismerik, de szívesen elfogadják. Végül pedig igaz párbeszédet kell folytatnia mindazokkal, akik az egyetem keretében az emberiség jólétén és a tudományok előbbrevitelén fáradoznak.

Az egyetemek mai helyzete

Az 1968-70-es diáklázadások után mélyreható változásokra került sor sok egyetemen, főleg a fejlett országokban. Korábban az egyetem inkább a kiváltságosoknak volt fönntartva, azóta sokkal nyitottabb és demokratikusabb lett. Megnőtt a hallgatók létszáma. A hallgatók csupán oktatásban részesülnek, de senki sem segíti őket személyes fejlődésükben, s nem gondoskodik arról, hogy egészséges közösségek tagjává lehessenek. Emiatt sokan elvesztik tájékozódásukat, magányossá lesznek, kiszolgáltatva minden diktálnak. A gazdasági válság következtében sokan bizonytalannak, sötétnek látják jövőjüket.

Gondot jelent, hogy az egyetemek — a társadalom hasznossági elvárásainak engedve — egyre inkább csak a szakképzéssel törődnek. Ennek következtében viszont elsikkad az egyetem univerzális kultúrát adó szerepe. Szakemberképzés folyik, a személyiség megfelelő nevelése nélkül. Az újozítivista szellemet követve egyre több szakterület függetlenül, s teremti meg a maga autonóm tudományos-kutatási világát. Az öncélú tudományosság nemritkán háttérbe szorítja a humanista emberideált. A különböző távoktatási formák, televíziós egyetemi kurzusok még inkább pusztán információ továbbadására redukálják az egyetemi képzést.

Az egyetem alapvető feladata az igazság keresése az ember szolgálatában. Napjaink-

ban sajátos feszültségek támadtak az egyre gyorsabban fejlődő tudományos kutatás és az igazság valódi megközelítése között, s a tudományos eredmények nem mindig az ember javát szolgálták. Az egyetemnek kiemelkedő szerepe lesz a 21. században is, de mindenképpen magára kell vállalnia azt a feladatot, hogy összhangot próbál teremteni a tudományos kutatások és az igazság keresése, az oktatási folyamatok és az ember egész személyiségének képzése-nevelése között.

Az egyház jelenléte az egyetemi világban sokfelé meggyöngyült, ott is, ahol nagyszámú katolikus oktató és hallgató tevékenykedik. Sok professzor és növendék magánügynek tekinti a hitét, kevés a világi tudományokban jártas teológus s a teológiában jártas szaktudós. A keresztény jelenlét gyakran csupán elszórt, kis csoportokra, egyéni kezdeményezésekre korlátozódik.

Az egyház küldetése elsősorban az emberekhez szól: az egyéneket szólítja meg, oktatókat és hallgatókat, s mindazokat, akik bármilyen munkakörben az egyetemen dolgoznak. Fontos azonban az a párbeszéd is, amelyet a hit folytat a különböző tudományágakkal. Az egyetemeken megjelenő új kulturális irányzatokkal is szembe kell nézni, hiszen az ember alapvető kérdéseit vetik fel: értékét, életének és tevékenységének célját, a lelkiismeret és a szabadság kérdéseit. A katolikus értelmiségieknek elsőrangú feladata élő szintézisre törekedni a hit és a kultúra között.

Ahol lehetséges, az egyháznak törekednie kell arra, hogy intézményesen is jelen legyen az egyetemeken, s külön fakultáson oktassa a teológiát. Emellett azonban fontos az is, hogy a főiskolásokból keresztény közösségek jöjjenek létre, akik mind szellemileg, mind lelkiileg segíteni tudják tagjaitak értelmi és személyes fejlődésükben. Fontos mindebben a különböző szerzetek tevékenysége. Nem volna kívánatos, ha a tanítás karizmáját magukénak valló szerzetek kivonulnának az egyetemekről arra hivatkozva, hogy a jövőben más formában kívánják teljesíteni rendi hivatásukat.

Égészen sajátos funkciót töltenek be a katolikus egyetemek, amelyek különös módon valósíthatják meg a tudományos, az emberi és a hitbéli egyetemességet, katolicitást. Csak akkor tölthetik be hivatásukat, ha tudományos munkásságuk színvonalával teljes jogú tagjai a tudományok nemzetközi világának, ugyanakkor viszont hűségesek az egyházhoz, s tevékenységükkel szolgálatára állnak. — Alapvető felada-

taik hasonlóak a többi egyeteméhez. Az egyetemi lelkésziségek munkájára ezeken az egyetemeken is igen nagy szükség van. Kiemelkedően fontos szerepük a katolikus egyetemeknek a hit és a kultúra közti párbeszéd előmozdítása s a hitben gyökerező kultúra fejlesztése.

Már eddig is számos ígéretes kezdeményezésnek lehetünk tanúi:

A legtöbb püspöki kar kinevezett főállású egyetemi lelkészeket, akiket megfelelő képzésben és támogatásban részesít. — Az egyházmegyékben az egyetemi lelkigondozásra külön munkacsoportokat hoznak létre, amelyekben laikusok vállalnak apostoli küldetést. — A vallástudományok oktatására és művelésére külön fakultások alakultak. Igen fontos, hogy e területeken a katolikusok elsőrendű szerepet vállaljanak, főleg azokon az egyetemeken, amelyeknek nincsen teológiai kara. — Rendszeresen tartanak előadásokat, kurzusokat az etikáról. — Igen fontos, hogy az egyházmegyék és a püspöki karok támogassák a dinamikus egyházi mozgalmakat, amelyekben talán viszonylag kevesen vesznek részt, hatékonyságuk viszont nagy. — Az általános ifjúsági pasztoráción belül ki kell dolgozni az egyetemi lelkigondozás sajátos módszereit, azoknak a fiataloknak a számára, akik az egyetemi világ hatása alatt állnak. — Törekedni kell a dialógusra a teológusok, a filozófusok és a tudósok között. Az empirikus tudományok kutatási módszereit integrálni kell az igazság keresésébe. A tapasztalat szerint igen termékeny a tudomány és a társadalom szakembereinek a teológusokkal és katolikus civilekkel közösen folytatott törekvése arra, hogy korunk nagy kérdéseire és kihívásaira választ találjanak.

Lelkipásztori ajánlások

1. Kívánatos, hogy a helyi egyházak püspöki karai hozzanak létre egy olyan bizottságot, amely alapos konzultációk után kezdeményezéseket dolgoz ki az egyetemi lelkipásztori szolgálat megújítására és az egyház jelenlétének erősítésére az egyetemeken.

2. A püspöki karok állítsanak fel az egyetem és a kultúra kérdéseivel foglalkozó nemzeti bizottságot. E bizottság feladata, hogy az evangelizáció és a kultúra területén megfontolásokat tegyen közzé, tevékenységeket és találkozókat szervezzen, s ezeket a szemináriumok s a többi teológiai képzési központ rendelkezésére bocsássa, annak kifejezetten az egyetemi kultúrával foglalkozó részében.

3. Egyházmegyei szinten az egyetemi városokban kívánatos szakbizottságok szervezése, amelyek papokból, katolikus egyetemi oktatókból és hallgatókból állnak. E bizottságok

feladata a keresztények tevékenységének erősítése és koordinálása az egyetemen.

4. Egyházközségi szinten nagyobb figyelmet kellene szentelni az egyetemi hallgatóknak és oktatóknak, s a főiskolákon és egyetemeken végzett apostolságnak, különösen akkor, ha főiskolai vagy egyetemi kollégium található az egyházközség területén.

5. Az egyetemi plébániákra soha nem volt akkora szükség, mint napjainkban. Az ilyen plébániák az elsődleges helyei az akadémiai világgal való találkozásnak. Kapcsolatokat létesítenek a kultúra, a tudomány, a művészet embereivel, s biztosítják az egyház jelenlétét ebben az annyira komplex világban.

6. Mindezek a feladatok kiemelkedően sürgetővé teszik, hogy minden egyház gondoskodjék erre alkalmas egyetemi lelkipásztorok képzéséről.

7. Az egyház csak úgy lehet jelen az egyetemek világában, ha a keresztény közösség valóban belégyökerezik abba. Ehhez szükség van az egyének személyes érettségének előmozdítására, a lelkiéletnek elmélyítésére, de a közösségalkotó folyamatok segítésére is.

8. Fontos az is, hogy mindezek a törekvések valóban ökumenikus szellemben, a keresztény egyházak testvéri együttműködésével valósuljanak meg.

Az oktatók apostoli tevékenysége

„A keresztény hivatás természeténél fogva apostolságra szólít.” A II. Vatikáni zsinatnak ez a mondata egyértelműen sürgeti az összes katolikus egyetemi oktatókat, értelmiségieket és növendékeket arra, hogy vállaljanak részt az apostoli küldetésből. Csak így remélhetjük autentikus keresztény kultúra kialakulását. A hívő laikusok törvényes autonómiát élveznek abban, hogy hogyan végzik apostoli tevékenységüket. A főpásztorokat pedig felszólítjuk arra, hogy sajátos tevékenységüket buzgón támogassák. A katolikus egyetemi oktatók kulcsszerepet töltenek be az egyetemi kultúrában. Tanúságtételük nyilván nem abban áll, hogy az általuk oktattott tudományt felekezeti témákkal megterheljék, hanem abban, hogy a végső és alapvető kérdések horizontját megnyissák hallgatóik előtt, s segítsék a hallgatókat abban, hogy gyakran kimondatlan kérdéseikre választ kapjanak, s megtalálják életük értelmét és helyes alapirányait. Csak bátorítani tudjuk a katolikus híveket az öntevékeny és találékony kezdeményezésre, hozzáátve a kérést, hogy tevékenységük maradjon összhangban az egyház tanításával és a keresztény étellel.

LUKÁCS LÁSZLÓ

BOGYAY TAMÁS HALÁLÁRA

Ha magas korban tudós vagy író távozik, pótolhatatlan veszteségről szoktunk beszélni akkor is, ha életművét már régen befejezte. Nem ez volt a Münchenben február 8-án, két hónappal 85. életéve betöltése előtt elhunyt Bogay Tamás esete. Egy héttel előbb írta levelében: „Jelenleg nyakig vagyok a Szent Erzsébet problémákban, mert április közepén egy esztergomi konferencián kell róla beszélnem.”

Bogay Tamás 1909-ben Kőszegen született s először úgy tűnt, hogy nem lép nagyapja, a történész Pauler Gyula nyomdokaiba. Magyar—francia szakos tanárnak készült, s csak később iratkozott be a művészet-történész Hekler Antal óráira. Nála is doktorált művészetszociológiai értekezéssel, mely aztán *A művész a korai középkorban* címmel látott napvilágot. Külföldi tanulmányutak után a vallás- és közoktatási minisztérium művészeti ügyosztályán dolgozott. Akkor adták ki *A jáki apátság templom és Szent Jakab kápolna* című munkáját (1942), hogy aztán ne jelenjék meg könyve hazai földön 1988-ig, a külföldön már terjesztett *Stephanus rex* új kiadásáig.

Vészes időkben ő kísérte és adta át az észak-amerikai katonai hatóságoknak Münchenben a Szépművészeti Múzeum kimentett műkincseit. Hazaszállításukkor viszont feleségével Bajorországban maradt, volt kétkezi dolgozó és állás nélküli, végül a Szabad Európa Rádió magyar osztályán talált munkát. Ott Kőszegi Ákos néven többek között a *Történelmiünk útja* című, magasszínvonalú adást készítette.

Mint ő maga is megvallotta, „soha nem tervezett nagy műveket”. Kevés könyvet írt, s azok sem terjedelmesek. Ide tartozik németül a *Lech-mező, vég és kezdet* (1955), az augsburgi vereség ezredik évfordulóján, és a több kiadást megért *Magyarország története alapvonalai* (1967). Mintegy hatyúdalként magyarul vetette papírra *Magyarország története távlatból* című művét (1993), a magyar nép viszontagságait csak 184 oldalon. Tanulmányainak java szakfolyóiratokban jutott el az érdeklődőkhöz főleg német nyelven. A külföldi magyar folyóiratok közül az Új Magyar Út, a Katolikus Szemle és az Új Látóhatár közölte írásait. Döntő szerepe volt a müncheni Magyar Inté-

zet életrehívásában (1962), melynek első igazgatója, az általa kiadott Studia Hungarica szerkesztője, majd az Ungarn-Jahrbuch társ-kiadója volt.

Nem kísértették irodalmi ambíciók, nem volt „költői alkat”, a tények jobban érdekelték, mint esetleges értelmezésük. Igyekezett számba venni a történelmi kutatás új eredményeit és szintézisbe foglalni a hitelt érdemlőket. Így sommázta a magyarok őstörténetére, a székelyek eredetére vonatkozó, továbbá a Szent István- és a szent korona-kutatás állását. Bajorországnak azzal rötta le háláját, hogy felvázolta a régi magyar művészetre gyakorolt hatását (1964).

Szülőhazájában sokáig nem volt szívesen látott vendég. Példa rá az, ami az 1981-es Korona-konferencia alkalmával történt. „Az összefutáson magam nem voltam ott, bár hivatalosan meghívtak — írta egy levelében —. A vízum azonban csak aznap délután érkezett meg a magyar követségre, amikor nekem délben beszélnem kellett volna. Hat hónapig igénybe vehettem, de nem tettem, mert a kért 14 nap helyett csak öt napra adták meg. Szándékos szabotázs volt.” Előadásának szövege azonban megjelent az *Insignia Regni Hungariae* című kötetben (1983).

Aztán minden megváltozott, s életének nagy, bár kérésű elégtételeként 1990-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem díszdoktorává avatta.

RÓNAI ZOLTÁN

PARANCS JÁNOS: A LABIRINTUS MÉLYÉN

Parancs János legújabb kötete, mely az 1989-1992 között született verseket tartalmazza, méltó folytatása az előző, 1991-es *Távol és közel* című, kiérlelt alkotásokat felmutató kötetnek. A szürrealizmus alapműveit lefordító, Párizs-járt költő érdekes módon hagyományos, közérthető költészetet teremtett, s egyben közérdekűt is.

Nemcsak a versnyelv tradicionális, hanem a versekből kirajzolódó lírai magatartás is, melyet talán a Babits által megfogalmazott újklasszicizmus elvével lehetne leginkább jellemezni. Ez a költészeteszmény a Szép és

Igaz antik egységének megőrzését vállalja fel, s benne a költészet morális értékek hordozójaként, a kultúrát védő-folytató tevékenységként jelenik meg, a költő választása elkötelezettsége az Örök és a Kor között egyértelmű.

A Parancs János-i versvilág alapkérdése szintén morális, s rokon a babitsi felfogással a lehetséges költői magatartást, a költészet szerepét illetően. A költészet élni tanít — mondja Parancs János, s itt is mintha a dulce et utile antik eszménye térne vissza. A húsos fazék körüli tülekedésben, a változó maszkok kavalkádjában hol helyezkedik el a költő? Lehetséges-e más magatartás, mint a magát a tömegektől távol tartó, szemlélődő horatiusi?

A magyar irodalmi köztudat egyik meghatározó antinómiája a Petőfi-Arany, vagy Ady-Babits szembeállításban is megjelenő különbségtétel a közéleti szerepet vállaló, illetve az inkább az egyéni lét kérdéseire hangsúlyt helyező költészet között. Ami azonban kívül marad ezen az ellentétpáron, az az avantgarde, a játékos, kísérletező irodalom. E szempontból ,rendkívül tanulságos Parancs életműve: René Chart-t, André Breton-t, Philippe Soupault-t, Tristan Izarát fordít, ugyanekkor életműve mégis radikálisan ezek ellenében jön létre. Nem elmarasztalás kíván lenni ez a megállapítás, csupán irodalmunk egy ismétlődő jelenségére kíván rámutatni, hiszen Parancs példája nem egyedülálló.

Újklasszicizmus az avantgarde és a realizmus ellenében?

A kérdés aktualitása nyilvánvaló, irodalmunk autonómiájáról van szó. Létrejöhet-e egy ténylegesen másfajta írásmód a magát minduntalan politikus/apolitikus dichotómiában elgondoló hagyományban? A megszülető kötetek adják meg a választ. (*Cédrus Kiadó, 1994/3*)

LIPTAI CSILLA

SIKLÓS ISTVÁN: VILÁG VILÁGOSSÁGA MÖGÖTTEM

Siklós István 1936-ban született Budapesten és 1991-ben hunyt el Londonban, harmincöt évi emigráció után immár az új Magyar Köztársaság diplomatájaként. Alig ötvenöt évet élt. Az úgynevezett nyugati magyar irodalom egyik eredeti hangú, kitűnő költője, írója, szervezője, a londoni Szepsi Csombor Kör egyik alapítója és irányítója volt. Nevét és munkásságát írónok, irodalmá-

rokon kívül sajnos alig ismeri még a mai literátus közönség. Méltó és időszerű megismertetéséhez járul hozzá válogatott műveinek ez a Czigány Lóránt szerkesztésében megjelent szép kötete.

Verseiben Siklós a magyar neoavantgárdnak ahhoz a vonulatához látszott távolabbról csatlakozni, melyet a párizsi Magyar műhely kezdeményezett az 1960-as évek elején. Az újszerűséget, a vers tipográfiai terében megjelenő vívmányokat azonban egybesimította a magyar költői hagyomány sokféle színével Berzsenyitől Pilinszkyig és Weöresig Ezenkívül érzékelhető hatással volt rá a modern angol-amerikai líra, Ezra Pound, Dylan Thomas, Ted Hughes hangja is belevegyül sorai- ba. Eredetisége és önállósága azonban már az 1968-ban megjelent *ember5húrral* című kötetében kiütöközött. A világ dolgaiban az idő dimenzióján túl lévő valóság jeleit kereste, s noha versei sok rejtett vagy nem is olyan rejtett utalást tartalmaztak a század ijesztő történelmi eseményeire, ezek mindig inkább csak a transzcendens kutatás köztes tereiben jelentek meg.

A válogatott művek kötetének belső oldalán egy őszbe csavarodott, fehér szakállas idős férfi arcképe néz az olvasóra. Én kismult macsó, kékesen fekete hajú fiatalembernek ismertem meg az 1960-as évek végén Cs. Szabó László jóvoltából. Első találkozásunk a Piccadillyn történt, a Swann and Edgar áruház előtti földalatti feljárójánál. Elvitt a Soho egyik kiskocsmájába ebédelni, máskor bevitt munkahelyére, a BBC Bush House nevű épületébe, s nyomorúságos ösztöndíjam mellett hatalmas dolog volt, hogy attól fogva egyedül is szabadon használhattam az angol rádió kantinját. Később, ha Londonban jártam, éjjelekre nyúlóan beszélgettünk hatalmas lakásának dolgozószobájában. Miről? Költészetről, irodalomról, irodalomtudományról. Önmagáról nem sokat árult el. Másoktól tudtam meg, hogy 1956 után, amikor Londonba került, szanszkrit irodalmat hallgatott az egyetemen, évekkel később másoktól értesültem arról is, hogy kinevezték a BBC magyar adásainak igazgatójává. Az angol helilapokat, amiket két évtizeden át minden áldott héten elküldött nekem, ugyanúgy maga címezve adta postára, mint annak előtte. Egyszer Márai *Föld, föld!*-jét szerettem volna hazavinni, de nem sikerült megszereznem. Már utaztam haza, amikor utolsó este polcához lépett és saját példányát adta oda. — Ne hara-

gudj — mondta —, bizonyára zavarni fognak a jegyzeteim. Csak itthon nyitottam ki a kötetet s akkor láttam, hogy a lapok margója csakugyan sűrűn tele van írva: szanszkrit betűkkel.

A verseket, fordításokat, beszélgetéseket tartalmazó válogatott kötet záró fejezetében róla szóló írások olvashatók. Kiemelkedik közülük a kötetet összeállító Czigány Lóránt visszaemlékezése, mely nemcsak Siklós István portréját rajzolja meg finom vonásokkal, hanem ezen túl nemzedéki önvallomás is. Az 56-os nemzedék önarcképe és vallomása s alighanem az utóbbi években született leg-szebb ilyen írás. (*Kézirat Kiadó*)

KENYERES ZOLTÁN

PETŐFI S. JÁNOS: A JELENTÉS ÉRTELMEZÉSÉRŐL ÉS VIZSGÁLATÁRÓL

Az olaszországi Maceratai Egyetem méltán világhírű nyelvfilozófia tanára, Petőfi S. János négy értekezést tartalmazó tanulmánykötete a szerző újszerű szemiotikai textológia-elméletét mutatja be a magyar olvasóknak.

Petőfi célja a multimedialis szövegsemiotika létrehozása és az ahhoz kapcsolódó interdiszciplináris jelmodell megalkotása. Először a természetes nyelv (szaknyelvek, irodalmi nyelv stb.) és a vele analóg formális (logikai) metanyelv viszonyát tisztázza. Majd pedig a verbális szövegsemiótét terjeszti ki nem-verbális szövegekre, egy a természetes nyelvekkel (a megítélés szempontjából) egyező reprezentációs nyelv és a hozzá rendelt formális-kanonikus nyelv segítségével.

A nyelv Petőfi számára dinamikus, formálható elem-rendszerek halmaza, amelynek törvényszerűségeit a jelek közötti viszonyok hálószerűen megjelenő kapcsolatainak leírásával és interpretálásával lehet megragadni. Ebben a hálóban a mondatközpontú vizsgálati módszer analóg a szövegvizsgálattal. A szöveg alapján pedig, amely két tulajdonsághalmaz viszonya, rekonstruálható és így megérthető az ember által használt, állandóan újrateremtődő nyelv. Könyvének újdonsága, hogy a filozófiai, a tárgyra és a tudományra vonatkozó önreflexív kérdéseket kizárólag nyelvészeti kereteken belül veti fel, s az, hogy önmaga, mint „kontextusa által motivált/determinált” én is közvetlenül vesz

részt a jelmodell-alkotásban, átlényegítve (dekonstruálva?) ezzel az elméletet.

Ez utóbbira megrázó példa Erdély Miklós *Marly-i téziseinek* elemzése-vitája, ahol ön-nön befogadásfolyamatát, a művészi szöveghez való viszonyulását tárja izgalmasan az olvasó elé, vagy éppen Carl Fernbach-Flarsheim, Ernst Jandl, T. Ulrichs vizuális szövegeinek bemutatása, valamint Kassák Lajos *A ló meghal, a madarak kirepülnek* versének átfogó elemzésére történő figyelemfelhívása.

Petőfi nyitottsága, vitákra serkentő gondolkodása, közvetlen stílusa a biztosíték arra, hogy tanulmányai a legszelesebb olvasóréteghez szólnak. (*Magyar Műhely, 1994*)

SÓRÉS ZSOLT

ÓSZI MESTERBÉRLET A ZENEAKADÉMIÁN

A Nemzeti Filharmónia — amely korábbi monopóliumhelyzetének megszűnése után, a koncertrendezés területén jelenleg megfigyelhető éles versenyben is igyekszik megőrizni vezető szerepét — az 1994/95-ös évadban számos igényes bérleti sorozatot kínál a komolyzene rajongóinak. Az egy-egy zenekarhoz, vagy stílushoz, műfajhoz kötődő ciklusok mellett a Filharmónia idén olyan mesterbérleteket is szervez, amelyeknek lényege éppen a stíluskorszakok, az előadói apparátus és a műfajok sokszínűsége, változatossága.

Az őszi mesterbérlet keretében négy figyelemreméltó koncertre kerül sor a Zeneakadémia Nagytermében. Október 25-én az Európa-szerte elismert Oxford Orchestra da Camera látogat fővárosunkba. A Clive Lander hangversenymester irányításával működő együttes budapesti koncertjének programját kizárólag angol, vagy Angliához kötődő mesterek alkotásaiból állította össze. A 18. századi angol zeneéletet megújító, évtizedeken át Londonban működő Georg Friedrich Händel és a Westminster Abbey, valamint a Chapel Royal orgonistájaként is hírnevet szerzett Henry Purcell művészetét két-két kompozíció; míg az angol romantikát Elgar *Serenade-ja*, a 20. századi zenét pedig Malcolm Williamson *II. zongoraversenye* (Julian Gallant szőlőjával) reprezentálja.

November 29-én Jandó Jenő, Perényi Eszter és Perényi Miklós kamara-estjét rendezik meg, amelynek nyitányaként — Jandó Jenő előadásában — Liszt három koncert-etűdje

csendül fel. A hangverseny további részében a kortárs magyar zeneszerzés egyik legmarkánsabb alkotói csoportja, a „Négyek” két tagja, Vajda János és Orbán György művei mellett Schubert közismert *B-dúr tőrő*-ja is elhangzik.

Az őszi egyik legnagyobb komolyzenei szencziójának ígérkezik Schiff András december 14-i szólóestje, amelynek középpontjában a német barokk és romantika, de mindenekelőtt Bach és Händel művészete áll. A koncert első részében Johann Sebastian Bach *Kromatikus fantázia és fuga* című műve, valamint a Brahms stílusát követő későromantikus mester, Max Reger Bach-témára írt, fúgával végződő variációsorozata szerepel, szünet után pedig Händel egyik szvitje és Brahms *Variációk és fuga egy Händel-témára* című alkotása szólal meg. Négy nappal később — már a közelgő ünnep jegyében — a Freiburger Barock Orchester és a genti Collegium Vocale kitűnő szólisták (Agnes Mellon, Howard Crook, Andreas Scholl, Peter Kooy) közreműködésével, Philippe Herreweghe vezényletével Bach monumentális *Karácsonyi oratóriumát* szólaltatja meg. Az őszi mesterbérlet záróhangversenye a Filharmónia és a Flandriai Fesztivál közös szervezésével, a flamand kormány és az Európai Kultúrák Fesztiválja támogatásával kerül megrendezésre.

RETKES ATTILA

BÉNYEI TAMÁS: ESENDŐ SZÖRNYEINK ÉS MÁS TÖRTÉNETEK

Bényei Tamás első kötetének dolgozatai egyrészt a kortárs angolszász szépróza reprezentáns alkotóinak (Martin Amis, Robert Nye, John Fowles) alapvető műveit, másrészt a jelen irodalmi tendenciáira jellemző motívumok (például: monstrem) és preferens műfajok (például metafizikus detektívtörténet) funkcióváltásait tárgyalják. A könyv alcíme (*Világirodalmi esszék*), pontosabban annak műfajmegjelölése, némileg félrevezető, hiszen a közölt írások nem elsősorban a szerző szubjektív élményvilágát tárják fel egy-egy alkotás, jelenség ürügyén, hanem imponáló tárgyismeretről és szakirodalomban való jártasságról tanúskodva az elemzett szövegek olyan értelmezéseit adják, amelyek nem idegenkednek a fogalmiságtól, s így az általuk konstruált olvasó is mindenekelőtt az esztétikum nyelvi-poétikai kritériumainak vizsgálatában

lesz érdekelt. A kötet egyik legfigyelemreméltebb tanulmánya (már az Alföld Stúdió *Más vagy* című antológiájából ismert *A megtévesztés művészete*) Vladimir Nabokov poétikáját tárgyalja. A szerző gondolatmenetének kiindulópontja az „abszolút kód” (a fizikus J. M. Jauch fogalma) hiánya, mely Nabokov epikai világlátásának rétegzettségét, az „elbeszélhető” dolgok poliszémikusságát, „a lehetséges válaszok sokféleségének rendszerét” eredményezi; centrumában pedig a szövegek legfontosabb szervezőelemeinek (például megkettőzés, összeolvasás, metafikciós játék, intertextualitás) feltárása áll. Ugyanakkor Bényei Tamás a Nabokov-regény kontextusára, a 20. század második felének prózáját meghatározó szemléleti változásokra és hagyománytörténeti szempontokra is kellő hangsúlyt fektet — így legfőképpen Borges paradigmátikus életművére, mely (a könyv egészét tekintve is, például az *Esendő szörnyeink* és a *Rejtély és rend* című írások alapján /szerint) irányadó jellegű.

Bényei Tamás elemzései korszerűek, kérdéseinek és válaszainak relevanciája már önmagában garantálja vállalkozásának sikerét, a „történetek” olvashatóságát is nagymértékben megalapozza, betekintést nyújtva az ezredvég epikai horizontjába és az angol nyelvű irodalom műhelyeibe. (*JAK-Pesti Szalon*, 1992)

H. NAGY PÉTER

TARR BÉLA: SÁTÁNTANGÓ

A film monumentális alkotás (mintegy 420 perc). Krasznahorkai azonos című regényéből készült 1991 és 1994 között. A két mű között eltelt majd egy évtized Magyarország történetében igen jelentős változásokat hozott. Nem lényegtelen kérdés tehát, mennyiben értelmezi újra a film a még a kommunista rezsim alatt készült könyvet. Annál is fontosabb lehet ez a probléma, hiszen egyrészt a regény újra megjelent, másrészt az utolsó Krasznahorkai-mű, a *Thészeus-általános* a korábbi regények, illetve azok befogadói pozícióinak radikális átértelmezéseként is magyarázható. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk a két mű ontológiai státuskülönbségéből adódó alapvető eltéréseket is. A film az *Álombrigád*ból (Jeles András) jól ismert eljárást alkalmazza egészen más szerepben. Nem (profi) színészekkel dolgozik, s kihasználja azok „normasértó” beszédtechnikája és a szépirodalmi szöveg erőteljes kontrasztját. A ké-

pek a fotóművészet köznyelvivé (közhelyévé?) vált szociofotó, a magyar dokumentum- és játékfilm „tényfeltáró” hagyományát idézik. E két eszköz segítségével éri el elsősorban azt az ambivalens hatást, mely lehetőséget teremt a mű elsődleges, illetve összetettebb másodlagos olvasatára. Az első esetben a film a világ negativista, pesszimista víziója, a „valóság” naturalista „tükrözése”. A második esetben mind a filmhagyománynak, mind pedig a regény kaskai olvasatának dekonstrukciója történik meg. A film valódi feszültsége a két értelmezés eldönthetetlenségében rejlik. Az utóbbi interpretációt támasztja alá többek között Irimias figurájának mitizálása is a filmben. Nem elhanyagolható ebben az összefüggésben Irimias beszédei, illetve a *Théseus-általános* előadásai közötti szoros kapcsolat sem. Ezen momentumok arra utalnak, hogy Krasznahorkainak a kortárs magyar próza más kanonizált alkotóival ellentétben sikerül rendszerváltás előtti műveinek produktív, az új hagyományrendben is releváns újraértelmezése. (*Művész*)

PALKÓ GÁBOR

PETRI GYÖRGY: SÁR

Petri György klasszikussá váló költészetét nehéz megítélni — nem az esztétikai érték szempontjából, hiszen az az első kötet megjelenése óta nyilvánvaló. A frontvonalak a hová-tartozás kérdése körül húzódnak, nevezetesen későmodern-tradicionális, avagy a nyelvi válság tudatában lévő posztmodern költőként fogható-e föl Petri. Fodor tradicionális, sőt romantikus alapokon álló költőnek látja Petrit, kinek költészete középpontjában ki nem kezdett személyiség áll, míg Kulcsár-Szabó Ernő szerint személyiség és a nyelv problematikussá válásával Petri elmozdulni látszik a klasszikus alapozású utómodernségtől a nyelvi megelőzöttség tudatában lévő költészet felé. Bár egy műbírálat keretein belül a kérdés nem dönthető el, az új kötet főbb jellemvonásainak megrajzolásával mégis közelebb kerülhetünk e fontos kérdés megválaszolásához: merre tart most Petri költészete?

A kötet tematikai szempontból is folytatás: politika, szerelem, halál, a mindennapok a versek témái. Az elmúlás gondolatával foglalkozó versek aránya nagyobb. Megmarad a költőre jellemző groteszk hangvétel s az alulretorizált nyelv is. Ami új a kötetben, az egy-

fajta radikális tagadás, a költészet tagadása, s éljünk a szójátékkal: a tagadás költészete. Ellenköltészet. A kötet fontos verseiben (*Megint megyünk, Adjátok meg az adott pillanatot, Kívül, Elégia és értekezés, Interjúrészlet, A delphoi jós hamiscsődöt jelent, Sár*) megjelenő kulcsszavak a nem tudom, a létige tagadása, a sehol, a helyett, a semmi. A költészet közéleti funkcióját, s az ezzel járó vátesz-szerepet következetesen, néhol igen gúnyosan elutasítja: „nem tudhatjátok mire nem gondoltam” / *Adjátok meg az adott pillanatot* / „Hogy mi van a hallgatásom mögött?... az én hallgatásom mögött — Hát kérlek, / ott hallgatás van.” (*Interjúrészlet*) A versből kirajzolódó lírai hőst egyfajta tudatosn megteremtett apolitikus kívülállás jellemzi. „Ovidius a Tomajiban.” Ami fontos az élet vége felé értékévé váló, visszanézésre, mérlegelésre, s az élet örömeinek élvezetére egyaránt alkalmas csend (*Kívül*). Hogyan értelmeződik e csendben a versírás? Egyáltalán nem úgy, mint valami szent és magasztos dolog. Ahogyan a vátesz-szerep eltűnik, úgy a költészet szakralizációja is. Bár ez a tendencia mindig is jelen volt Petri költészetében, ebben a kötetben mondja ki határozottan. A költő szavaival élve: bár „zsenáns” azt tudomásul venni, mégis természetes, s minden kiválasztottságtudatot nélkülöző helyzet ez. A költő ír, mint „ahogy más izzad”. Egyike ez a „legszemélytelebbs” s a „legmindközősebb” dolgoknak.

A visszanéző, életét értékelő ember gesztusának megjelenése e kötet újdonsága. A kötetet két „létösszegző” vers zárja, *Ötven felé* és *Sár*.

A kötetet mérlegre téve: fontos, sok mindenképpen újat hozó, bár nem „nagy” kötetről van szó, melynek megfogalmazásai közelebb állnak a posztmodernhez. (*Jelenkor*, 1993.)

LIPTAI CSILLA

RÉGI ZENE FÓRUM ÉS BACH-HÉT

Május végén és június elején Budapesten két nagyszabású fesztivál várta a „régizene”, a reneszánsz és a barokk muzika kedvelőit: a Nemzeti Filharmónia elsősorban Palestrina és Lassus halálának 400. évfordulójára emlékezve rendezte meg a Budapesti Régi Zene Fórumot, a Budapesti Bach-hét eseménysorozatára pedig — immár ötödik alkalommal — az evangélikus egyház és a Magyar Bach Társaság összefogásának köszönhetően került sor.

A Régi Zene Fórum szervezői a fesztivál mottojául Yehudi Menuhin gondolatát választották: „A régi civilizációk szentnek tartották a zenét; valamiféle szépségideál volt, amelyet futólag megpillanthatunk, amelyre áhítozhattunk.” A Fórum hét koncertje — amelyeknek helyszíne a Kálvin téri református templom, a Mátyás-templom, az MTA Kongresszusi Terme, a Pesti Vigadó, a Budai Kapucinus templom és a Zeneakadémia volt — az elhangzott remekművek és a nívós produkciók révén valóban ezt a már-már elveszettnek hitt szépségeszményt idézte fel.

A nyitóhangversenyen a Debreceni Kodály Kórus, Kamp Salamon vezényletével a német késő reneszánsz két legjelentősebb mestere, Heinrich Schütz és Samuel Scheidt műveit szólaltatta meg. A három és fél évtizede a magyar kóruskultúra élvonalába tartozó Győri Leánykar, Szabó Miklós irányításával a Mátyás-templomban Palestrina-Lassus estét, a Magyar Rádió Gyermekkara és a Tomkins Énekegyüttes pedig ugyanott Lassus-émlékhangversenyt tartott. A Czidra László vezette Camerata Hungarica Palestrina és Lassus korának nyugat- és kelet-európai táncmuzsikáját, valamint Handel, Vivaldi, Marcello, Telemann és Purcell műveit elevenítette fel; és ugyancsak a barokk kamarazene szerepelt Kertész István, Péteri Judit és Pertorini Rezső koncertjének műsorán is. A Régi Zene Fórum záró hangversenyén a Capella Savaria és a Magyar Állami Énekkar Händel monumentális, *Israel Egyiptomban* című oratóriumát adta elő.

A Budapesti Bach-hetet is a műfajok sokszínűsége jellemezte: a Deák téri evangélikus templomban rendezett ciklus nyitányaként a norvég orgonaművész, Karstein Askeland szólóestjére került sor, majd a továbbiakban zongorahangversenyt, (Kemenes András a *Das Wohltemperierte Klavier* 16 preludium és fugáját játszotta) kamarakonzerteket és motettaestet egyaránt rendeztek. A fesztivál fénypontját a záró hangverseny jelentette, amelyen Harmati Béla püspök köszöntő szavai után énekes szólisták (Zádori Mária, Németh Judit, Marosvári Péter, Szécsi István); a Magyar Szimfonikus Zenekar tagjai; a magyar egyházzenei élet megújításában döntő szerepet játszó, nagymúltú, fennállásának 90. évfordulóját ünneplő Lutheránia Énekkar és Trajtlér Gábor (continuo) közreműködésével a *Wir danken dir* című nyolctételes, a lipcsei városi tanács 1731-es beiktatására komponált kantáta és a *Magnificat* csendült fel. Az emlé-

kezetes koncert karmestere a Budapesti Bach-hét művészeti vezetője, a Régi Zene Fórum nyitóestjét is irányító Kamp Salamon volt.

RETKE ATTILA

SZUMMER CSABA: FREUD NYELVJÁTÉKA

„Freud maga is szerepel majd a történetben, mint a pszichoanalízis impozáns és gyönyörű modern mítoszának felfedezője.” — olvashatjuk D. M. Thomas *A fehér hotel* című regényében. Freud újra- és újraértelmezésével az európai hagyomány minden jelentősebb vonulata megküzdött a 20. században. Jelen munka a hazai pszichoanalízissel foglalkozó irodalomban úttörő módon a filozófia (tudományelmélet) kortárs áramlataival szembesíti a nagy hatású életművet. Az empirikus tudományeszmény, a hermeneutikai és az analitikus filozófia segítségével kísérli meg a pszichoanalízis új legitimációjának kereteit megteremteni létrehozva a fenti elméleti hagyományok dialógusának lehetőségét. S mindezt olyan tudomány szemléleti háttér előtt, amely nemcsak a „természettudományok”, de a „szellemtudományok” hazai művelőinek is becsületére válhat. Emellett — elsősorban a narráció fogalma mentén — századunk kultúrájának olyan összefüggéseire irányítja figyelmünket, mint a pszichoanalízis történettudományhoz, irodalomhoz, mítoszhoz, valláshoz való viszonya. A századforduló metafizikai hiányérzetének kielégítéseként is értelmezhető „nyelvjáték” így új megvilágításba kerül, akárcsak Freud „pozitivistá retorikája” és Jung mítoszhoz való vonzódása. Másrésről az ezredvég központi ismeretelméleti kérdését érinti a felvétel, amely szerint elmosódhatnak a határok a történetek rekonstrukciója vagy konstrukciója, a valós és a fiktív között. A hermeneutikai és narratív „igazság” szempontjai pedig megnyitják a vita új fejezetét a pszichoanalízis tudományos pozícióját illetően. (*Cserépfalvi* — MTA Pszichológiai Intézete, 1993)

PALKÓ GÁBOR

KÉPES OPERAENCIKLOPÉDIA

A közelmúltban, egy tervezett reprezentatív zenetörténeti kiadvány-sorozat első köteteként látott napvilágot Peter Gammond *Opera* című képes enciklopédiája, amely Somogyi

Ágnes és Székely György igényes fordításában jutott el a magyar olvasókhöz.

Gammond munkája Adolphe Adam *A longjumeau-i postakocsis* című vígoperájától Riccardo Zandonai *Francesca da Rimini* című verista zenedrámájáig — a zeneszerzők alfabetikus sorrendjében — mintegy 550 operát ismertet, s ez a szám lényegesen felülmúlja a Magyarországon mindeddig megjelent hasonló tartalmú kiadványokat. A keletkezési körülmények (a komponálás éve, librettista, bemutató stb.) mellett a *Képes operaenciklopédia* a zeneszerzők életrajzának leglényegesebb adatait, és — a jelentősebb operák esetében — a cselekmény vázlatát is közli.

A kötet talán legértékesebb részét a páratlanul gazdag kép- és dokumentumanyag, valamint a részletes diszkográfia alkotja. A képanyagban a komponistákat ábrázoló festmények, grafikák, fényképek és karikatúrák; továbbá szerepfotók, előadásrészletek és lemezborítók egyaránt megtalálhatók. A dokumentumok közül kiemelkedő jelentőségűek a londoni Covent Garden korabeli színlapjai, valamint a pompás díszlet- és jelmeztervek. Gammond eredeti formájában a nyolcvanas évek közepén, tehát még a CD-korszak előtt fejezte be könyvét, és így az operaismertetésekhez csatlakozó diszkográfia a digitális kiadványokat nem közli; csaknem teljes felsorolást ad viszont a hagyományos LP-felvételekből. A diszkográfia még a műfajt alaposan ismerő operarajongók számára is komoly meglepetéseket okozhat: kevesen gondolnák például, hogy a francia romantikus mester, Jules Massenet kevéssé ismert operája, a *Le Cid* felvételein többek között Grace Bumbry, Joan Sutherland, Maria Callas és Plácido Domingo is hallható; Verdi *Traviátájának* Violetta-szerepét pedig az elmúlt évtizedekben Anna Mofó, Renata Tebaldi, Mirella Freni, Renata Scottó, Maria Callas, Joan Sutherland, Beverly Sills, Victoria de Los Angeles, Montserrat Caballé és Ileana Cotrubas egyaránt lemezzre énekelte.

Az enciklopédia függelékében — ahol száz világhírű 20. századi operaénekes életrajza található — a magyar operajátszást Sass Sylvia reprezentálja, a korábban világszerte elismert és ünnepelt Pataky Kálmán, vagy Svéd Sándor viszont érthetetlen okból kimaradt. A magyarországi operabarátokat azonban kárpótolhatja az a tény, hogy az ismerte-

tett művek sorában a *Bánk bán*, a *Háry János*, a *Székely fonó* és a *kékszakállú herceg vára* egyaránt szerepel. (*Kossuth Könyvkiadó*, 1994)

RETKE ATTILA

DÁVID KATALIN EMLÉKKÖNYV

Dávid Katalin tevékenységéről, értékéről, -mentő és -felfedező munkásságáról nehéz feladat tömör jellemzést készíteni, hiszen a szakrális művészet történetének egyik legjelentősebb eredményeket elért kutatója. Aki e szakterületen komoly eredményeket akar elérni, magas színvonalú teológiai, régészeti és művelődéstörténeti ismeretekkel is rendelkeznie kell. Érthető hát, hogy az *Emlékkönyvben*, amelynek a köszöntött munkásságához illyő mottója: „*Ex invisibilibus visibilia*”, e tudományágak képviselői is jelen vannak, hogy írásukkal is kifejezzék Dávid Katalin iránt érzett tiszteletüket, nagyrabecsülésüket. A könyv szerkesztőjének (Dankó László kalocsai érsek végezte e munkát Széll Margit és Takács József közreműködésével) nem kis érdeme, hogy sikerült összefognia és megnyernie a hazai keresztény értelmiség színe-javát, s nemcsak a színvonalas, sokrétű írások méltók az ünnepelthez, hanem az *Emlékkönyv* kivitelezése is, amely Szántó Tibor közismert könyvművészetének újabb bizonyága. Bevezetőjének összefoglalásául a következőket írja Dankó László: „..... azt reméljük, olyan művet teszünk le a 'nemzet asztalára', amely méltó tiszteletadás a szakrális művészettörténet tudós asszonyának, és jelképe a szellem emberei összetartozásának, a gondolkodók koalíciójának.” Nos, ismét bebizonyosodott, hogy az igazi, maradandó értékekre tekintők között ez az összefogás mindig kialakítható, mert vannak sokkal fontosabb ügyek, mint a hétköznapi gyakran kisszerű politikai küzdelmei. Emezek elmúlnak, de azok a spirituális hagyományok és kifejezésformák, melyek kutatására, feltárására és megismertetésére Dávid Katalin törekszik, beleépültek a nemzet emlékezetébe, s tudatosításukkal a II. János Pál pápa által „*Pro Ecclesia et Pontifice*” megtisztelő címben részesített jubiláns felmérhetetlen szolgálatot tett, hiszen bebizonyította, hogy a magyarság életébe és gondolkodásmódjába szervesen beleépült az Istenhez való tartozás mindig vigaszt, reményt adó tudatának távlata. (*Pesti Szalon-Ferenczy Kiadó*)

STAHL ERVIN

SOMMAIRE

	<i>Homme et environnement</i>
Tamás Vásárhelyi:	Etre vivant dans l'homme
Peter Modler:	En paix avec la nature
Eszter Karsay:	La chrétienté mondiale et l'écologie
Károly Kiss:	Les horizons de la nouvelle économie
Gábor Karátson:	Sur la philosophie de la nature de Jacob Böhme
Zoltán Endreffy:	Dominium terrae: domination ou préoccupation?
Jakab Vámai	St. François d'Assise et la nature
■	Dialogue avec Mgr. McCarrick

INHALT

	<i>Der Mensch und seine Umwelt</i>
Tamás Vásárhelyi:	Das Lebewesen im Menschen
Peter Modler:	Frieden mit der Natur
Eszter Karsay:	Christentum weltweit und die Ökologie
Károly Kiss:	Die Skizze einer neuen Wirtschaftslehre
Gábor Karátson:	Über die Naturphilosophie von Jacob Böhme
Zoltán Endreffy:	Dominium terrae: Herrschaft oder Pflege?
Jakab Vámai:	Franz von Assisi und die Natur
■	Gespräch mit Mgr. McCarrick

CONTENTS

	<i>Humankind and environment</i>
Tamás Vásárhelyi:	The human being in us
Peter Modler:	Peace with nature
Eszter Karsay:	World Christianity and Ecology
Károly Kiss:	Towards a new theory of economy
Gábor Karátson:	The philosophy of nature of Jacob Böhme
Zoltán Endreffy:	Dominium terrae: ruling or taking care?
Jakab Vámai:	St. Francis of Assisi and nature
■	Interview with Theodore McCarrick, archbishop of Newark

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ; Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT, PARANCS JÁNOS, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ;
A szerkesztőség munkatársai: CZ. BALASSA MÁRIA, JUTH LENKE

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024; Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT.; Felelős vezető: Fekete István igazgató

Lapunk kiadását a Művelődési és Közköztudásügyi Minisztérium és a Soros Alapítvány támogatja.

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámlasszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 540,— Ft, fél évre 270,— Ft, negyed évre 135,— Ft egyes szám ára 48,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 48 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- Bogyay Tamás halálára
- PARANCS JÁNOS A labirintus mélyén
- SIKLÓS ISTVÁN Világ világossága mögöttem
- PETŐFI S. JÁNOS A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról
- Őszi mesterbérlet a Zeneakadémián
- BÉNYEI TAMÁS Esendő szörnyeink és más történetek
- TARR BÉLA Sátántangó
- PETRI GYÖRGY Sár
- Régi Zene Fórum és Bach-hét
- SZUMMER CSABA Freud nyelvjátéka
- Képes operaenciklopédia
- Dávid Katalin Emlékkönyv

A SZEMLÉKET ÍRTÁK H. Nagy Péter, Kenyeres Zoltán, Liptai Csilla,
Palkó Gábor, Retkes Attila, Rónai Zoltán,
Sőrés Zsolt és Stahl Ervin

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Az egyházmegyei zsinatokról
- A család és az egyház korunkban
- Az ökumenizmus mai állása
- Nyíri Tamás emlékezete